

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

NEO-GRAMŞİYAN HEGEMONYA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE ÇEVRECİ HAREKETİN EVRİMİ

Hamid TATCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK

Çankırı - 2023

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

NEO-GRAMŞİYAN HEGEMONYA YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE ÇEVRECİ HAREKETİN EVRİMİ

Hamid TATCI

ORCID: 0000-0001-7830-5750

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK

Çankırı - 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ii
TEZ KABUL VE ONAY iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
KISALTMALAR vii

1. GİRİŞ 1
1.1. Literatür Taraması 5
1.2. Materyal ve Yöntem 6

2. ÇEVRENİN TAHRİBATI, İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ÇEVRECİLİĞİN TARİHİ 7
2.1. Çevreciliğe İlişkin Tanımlamalar 8
2.2. 1960'lara Kadar Çevrecilik 11
2.3. Uluslararası Çevre Rejimi ve İklim Krizi ile Mücadele 12
2.3.1. Taraflar Konferansları 17
2.3.2. Kyoto Protokolü 19
2.3.3. Paris İklim Anlaşması 22
2.4. Uluslararası Toplumsal Çevreci Hareketler 26

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMLARI VE ÇEVRE 31
3.1. Realizm ve Çevre 32
3.1.1. Klasik ve Yapısal Realizm 36
3.1.2. Neoklasik Realizm 38
3.2. Liberalizm ve Çevre 40
3.2.1. Klasik Liberalizm 40
3.2.2. Liberalizm, Küreselleşme ve İşbirliği 42
3.2.3. Neoliberalizm ve Çevre Adaleti 45
3.3. Marksizm ve Çevre 50
3.3.1. Ortodoks Marksizm 50
3.3.2. Marksist Temelli Dünya Siyaseti Kuramları 52
3.4. Siyasal Çevrecilik ve Yeşil Siyaset 56
3.4.1. Eko-Sosyalizm, Toplumsal ve Siyasal Çevrecilik 57
3.4.2. Avrupa'da Yeşil Siyaset 58

4. GRAMSCI, HEGEMONYA VE ÇEVRECİ HAREKETİN EVRİMİ 63
4.1. Gramsci'nin Siyaset Kuramı 64
4.2. Neo-Gramşiyanizm ve Robert Cox 68
4.3. Neo-Gramşiyan Çevreci Hegemonya 72
4.4. Avrupa Birliği, AYM ve Türkiye'de Çevreci Hareketin Evrimi 76

5. SONUÇ VE ÖNERİLER 89
KAYNAKÇA 91
ÖZGEÇMİŞ 96

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Neo-Gramşiyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Çevreci Hareketin Evrimi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

19/07/2023

Hamid TATCI

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hamid TATCI tarafından hazırlanan Neo-Gramşiyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Çevreci Hareketin Evrimi başlıklı bu çalışma, 19/07/2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman : Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK **İmza:** ……..

Üye : Doç. Dr. Levent Ersin ORALLI **İmza:** ……..

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Burçin DEMİRBİLEK **İmza:** ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 06/07/2023 tarih ve 2023/30-01-A sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Neo-Gramşiyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Çevreci Hareketin Evrimi başlıklı yüksek lisans tezimin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK'e ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans sürecimi ve tezimi tamamlamam hususunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan eşim Şeyma TATCI'ya ve aile büyüklerime, son olarak bu süreçte bana verdikleri maddi ve manevi destekleri için iş arkadaşlarım Taylan Özgür KAVŞUT ve N. Bahadır ŞANVER'e şükranlarımı sunarım.

19/07/2023

Hamid TATCI

ÖZET

Tezin Başlığı **:** Neo-Gramşiyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Çevreci Hareketin Evrimi

Tezin Yazarı **:** Hamid TATCI

Danışman **:** Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK

Anabilim Dalı **:** Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü **:** Yüksek Lisans

Kabul Tarihi **:** 19/07/2023

Küreselleşme ile birlikte kitlesel üretim ve tüketimdeki muazzam artış, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta iklim değişikliği olmak üzere sınır ötesi çevre sorunlarını uluslararası toplumun gündeminin merkezine yerleştirmiştir. Gün geçtikçe doğayı ve canlı yaşamını daha fazla tehdit eden ekolojik sorunlar, birçok bilim dalında olduğu gibi 1970'lerden itibaren Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesindeki tartışmaları aynı ölçüde biçimlendirmeye başlamıştır. Günümüzde iklim krizinin küresel siyasette kapladığı alanın genişlemesiyle birlikte çevreye ilişkin hassasiyetler birçok alandaki akademik ve disiplinlerarası çalışmaların önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Ana akım Uİ kuramları üzerinden iklim krizine yönelik olarak bugüne dek yapılan analizler, konunun dar bir kapsamda ele alınmasına yol açmıştır. Bu çalışmada kullanılan eleştirel kuramsal çerçeve doğrultusunda iklim değişikliği ile çevreci hareketlerin evrimi ilişkisi incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde yakın dönem çevre sorunlarının siyasal tarihine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bu alanda görüşlerini ortaya koyan bazı ana akım kuramsal yaklaşımlar ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, iklim krizinin uluslararası ekonomi, siyaset ve sosyoloji üzerindeki yansımaları eleştirel kuram altında neo-Gramşiyan "hegemonya" kavramı ekseninde incelenmiştir. Bu bölümün kalanında Avrupa Yeşil Mutabakatı üzerinden AB ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkinin son dönemdeki seyri neo-Gramşiyan hegemonya boyutuyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Gramsci, Hegemonya, Yeşil Mutabakat, Türkiye

ABSTRACT

Thesis Title : The Evolution of Environmental Movement in the Framework of the Neo-Gramscian Hegemony Approach

Author : Hamid TATCI

Supervisor : Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK

Department : International Relations

Thesis Type : Master's Thesis

Date : 19/07/2023

The enormous increase in mass production and consumption together with globalization has placed cross-border environmental problems, especially climate change, at the center of the agenda of the international community since the second half of the 20th century. Ecological problems, which have become more and more threatening to nature and all living things day by day, have started to shape the discussions within the framework of the International Relations discipline as in many sciences to the same extent since the 1970s. Today, with the expansion of the coverage of the climate crisis in global politics, environmental sensitivities have become an important component of interdisciplinary and academic studies in many fields. Analyses of the climate crisis through mainstream IR theories up to date has led to a narrow assessment of the issue. In this study, the relationship between climate change and the evolution of environmental movements is examined in line with the critical theoretical framework.

In the second chapter of the study, the political history of recent environmental problems is given. In the third chapter, some (mainstream) theoretical approaches that reveal their views in this field are discussed. In the fourth chapter, the reflections of the climate crisis on international economy, politics and sociology are analyzed in the axis of the neo-Gramscian concept of "hegemony" under critical theory. Finally, in this chapter, the recent course of the trade and economic relations between the EU and Türkiye through the European Green Deal has been examined in terms of neo-Gramscian hegemony.

Keywords: Climate Change, Gramsci, Hegemony, Green Deal, Türkiye

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGBM : Berlin Buyruğu Geçici Çalışma Grubu

AP : Avrupa Parlamentosu

AT : Avrupa Topluluğu

AYM : Avrupa Yeşil Mutabakatı

BM : Birleşmiş Milletler

BMİDÇS : Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)

CDM : Temiz Gelişim Mekanizması

COP : Taraflar Konferansı

DB : Dünya Bankası (WB)

FAO : Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü

GSYİH : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

IMF : Uluslararası Para Fonu

IUCN : Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği

IPCC : Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli

KP : Kyoto Protokolü

M.Ö. : Milattan önce

NDC : Ulusal Katkı Beyanı

OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

PİA : Paris İklim Anlaşması

Uİ : Uluslararası İlişkiler

UNEP : Birleşmiş Milletler Çevre Programı

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNSCCUR : Kaynakların Korunması ve Kullanımı Üzerine BM Bilimsel Konferansı

WMO : Dünya Meteoroloji Örgütü

WWF : Dünya Doğayı Koruma Vakfı

1. GİRİŞ

Yeryüzünde yaşamın başlamasından itibaren insanoğlu ve diğer canlılar, doğa ile iç içe yaşayagelmiştir. Bu anlamda, son birkaç yüzyıla dek doğal çevre ile toplumsal çevre arasında bir ayrım yapılmamıştır. İnsanoğlu, yaşamını idame ettirmek ve medeniyeti geliştirmek üzere çevre üzerinde giderek artan miktarda hâkimiyet kurmuşsa da bu durum sanayi devrimine kadar çevre ve doğa üzerinde geri döndürülemez bir tahribata neden olmamıştır. Bununla birlikte, insanoğlu kaynaklı (antroposen) çevresel tahribatın yakın geçmişe ait bir olgu olduğu söylenemez. Nitekim M.Ö. 4200'lü yıllarda Sümerlerin tarıma elverişli topraklarının kontrolsüz sulama nedeniyle aşırı tuzlanarak nihayetinde çölleştiği; bir başka örnek olarak da Attika yarımadasının yüksek kesimlerinin hayvancılık ve ısınma ihtiyaçları nedeniyle ormansızlaştırıldığı bilinmektedir.[1] Yine de doğanın maruz kaldığı yıkımın 18. yüzyıla kadar belli bir çizgide, yani telafi edilebilir boyutlarda devam ettiği söylenebilir.

Yeni bir üretim biçimi olarak kapitalizmin ortaya çıkışı ve aşamalı olarak dünya ülkelerince benimsenmesi, yaşamın birçok alanında olduğu gibi çevre ve doğa üzerinde de köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Sanayi devrimi akabinde çağdaş sanayi toplumları ortaya çıkarken, endüstriyel üretim ve tüketim ilişkilerinin derinleşmesi ve çapının genişlemesi sonucunda insanoğlunun çevre ve doğa üzerindeki olumsuz etkileri yoğunlaşmıştır. Özellikle üretimde fosil yakıt kullanımının yaygınlaştığı bu süreçte artan karbon salınımı nedeniyle doğanın kendini dengeleme kapasitesi belirgin biçimde hasar görmeye başlamış; bu durum insan topluluklarının ve diğer canlıların zaman geçtikçe sağlığını, dolayısıyla ekonomik ve sosyal hayatın bütününü ihmal edilemez surette tehdit eder hale gelmiştir. Her ne kadar tarih öncesi dönemlerde dahi kullanımına rastlansa dahi, madensel bir enerji kaynağı olarak kömürün 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren endüstriyel üretim süreçlerinde ana bir girdi olarak kullanılmaya başlanması, başta hava, su ve toprak kirliliği ile asit yağmurları olmak üzere çevre kirliliğine yol açmıştır. Durumun vahametini ortaya koyan bilimsel veri ve çalışmalar biriktikçe çevre sorunlarına ilişkin hassasiyet ve

[1] Dimitri Roussopoulos, *Politik Ekoloji - İklim Krizi ve Yeni Toplumsal Gündem,* Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017, s.15; Reed Michael Kurtz, *Climate Change and the Ecology of the Political: Crisis, Hegemony, and the Struggle for Climate Justice*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ohio 2019, s.60.

farkındalık git gide daha geniş kitlelere ulaşmış; çevre sorunları artık iklim krizi boyutunda ele alınmaya başlanmıştır. Fosil yakıt kullanımının ve daha sonra nükleer enerji üretiminin batı ülkelerinden başlayarak dünya geneline yayılması ile birlikte, önceleri küçük bir alanı ilgilendiren bu çevre sorunları yavaş yavaş bölgesel niteliğinden sıyrılarak küresel bir boyut kazanmıştır.[2]

Çevre sorunlarının siyaseten önemli bir gündem maddesi olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ikinci yarısına uzanmaktadır. 1863 yılında Birleşik Krallık'ta, kurumsal altyapısıyla birlikte hava kirliliğine dair kapsamlı bir kanunun çıkarıldığı bilinmektedir. Aynı dönemde estetik ve etik kaygılar kaynaklı olmakla birlikte, çevreci düşünce adına ABD'de hükümetlerin doğayı korumaya yönelik girişimleri yoğunlaşmıştır.[3] 1886 yılında ise uluslararası mahiyette ilk çevre sözleşmesi imzalanmıştır.[4] 20. yüzyılın başlangıcı ile çevre sorunları uluslararası gündemde yer bulmayı sürdürmüş olup doğanın bozulmasına yönelik sorunların ele alındığı 1913'teki Bern Konferansı buna örnek olarak verilebilir.[5] Fakat ilerleyen yıllarda bu yasal ve kurumsal atılımların aynı hızda devamı gelmemiş; dünya savaşları nedeniyle çevre sorunları, uluslararası toplumun gündeminde oldukça gerilere gitmiştir. Sermaye çevreleri ile onları destekleyen hükümet temsilcileri, sanayi üretim ve tüketimi kaynaklı ortaya çıkan kitlesel çevre sorunları konusunda sorumluluklarını uzun bir süre boyunca reddetmişler ve güçlü bir direnç sergilemişlerdir.[6]

Bu noktada İkinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sonrası dönemde hayata geçirilen ekonomik kalkınma reçeteleri doğrultusunda sanayileşme olgusu başta batılı ülkeler olmak üzere tüm dünyada hız kazanmıştır. Kitlesel savaş koşullarında altyapı ve üstyapı bakımından büyük zarar gören batılı ülkeler, 1945 sonrasında sanayi altyapılarını yeniden tesis etmek için hummalı bir çaba içerisine girmişler; bu da yoğun fosil yakıt kullanımının ve beraberinde nükleer enerji üretiminin desteklediği süratli bir endüstriyelleşme sürecinin başlamasına neden

[2] Pamela Chasek & David Leonard Downie & Janet Welsh Brown, *Global Environmental Politics - The Development of Environmental Regimes: Eleven Case Studies* (Ch. 3), Colorado 2006, s.115; Roussopoulos, s.16; Muammer Tuna, *Çevre Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2012, s.5.
[3] Alper Akyüz, *1968'in Ürünü Olarak Çevreci, Ekolojist ve Yeşil Hareketler*, İstanbul 2018, s.52.
[4] Roussopoulos, s.17.
[5] Abdulgaffar Çiftçi, *Çevre Sorunları ve Liberalizm*, 2020, s.466.
[6] Tuna, s.6.

olmuştur. Bu dönemde yaşanan üretim artışı ile birlikte ortaya çıkan küresel ısınma olgusu, ozon tabakasındaki incelme ve nükleer serpintilerin yol açtığı tahribat, başta toplumsal yaşam olmak üzere bir bütün olarak yerküre üzerindeki canlı hayatını daha yakından tehdit etmeye başlamıştır. Kötüleşen çevresel koşullar kitlelerin üretim yapısının değişimine, nüfus hareketlerine ve yoksullaşmalarına zemin hazırlamış; konuya yönelik nitel ve nicel mahiyetteki araştırmalar bu duruma paralel olarak daha fazla önem kazanmıştır. Böylece, büyük ölçüde insanoğlunun kendi eliyle sebep olduğu çevre sorunlarının giderek şiddetlendirdiği iklim krizi 1970'li yıllardan itibaren uluslararası kamuoyunun gündeminin odağına yerleşmiştir.

Bu dönemde yaşanan çevre felaketlerinin şiddeti, akademide ve uluslararası örgütler nezdinde gerçekleşen tartışma ve istişarelerde hemen hemen aynı ölçüde karşılık bulmuş ve çevre politikalarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda 1972 yılında düzenlenen *Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı* bir milat niteliğindedir. Konferansın ardından Dünya Bankası, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) vb. uluslararası örgütler de kendi çevre koruma programlarını yürürlüğe koymuşlardır. Bu dönemde uluslararası kamuoyunun önemli gündem maddelerinden biri haline gelen çevre ve iklim krizi, ulusal ve bölgesel nitelikte örgütlenmeleri de tetiklemiştir. Gelişmiş batılı ülkelerden başlayarak dünyanın birçok noktasında hükümetler bir takım stratejiler hayata geçirmiş, devlet politikalarının yetersiz kaldığı düşüncesiyle yeşil siyasi partiler tesis olunmuş, tek bir amaca kilitlenmiş çevreci dernek ve vakıflar eylemlerini sıklaştırmış; tüm bu oluşumlar kısıtlı düzeyde de olsa başarılar elde etmişlerdir. Ancak bütün bu gayretlere rağmen çevrenin tahribatı topyekûn engellenememiş ve yaşanan iklim krizinin şiddeti 2000'lere doğru giderek daha belirgin hale gelmiştir.

İklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini bertaraf etmek ve bu olumsuz gidişatı tersine çevirebilmek için farklı zaman ve mekânlarda çeşitli siyasal istişare ve müzakereler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en bilinenleri hiç şüphesiz Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS - UNFCCC) çerçevesinde, genellikle yıllık olarak düzenlenen İklim Değişikliği Konferanslarıdır. BMİDÇS'ye taraf ülkelerin resmî toplantısı anlamında Taraflar Konferansı (COP) adıyla ilki 1995 yılında Berlin'de tertip edilen, iklim değişikliğiyle mücadelede kaydedilen küresel ilerlemeyi

değerlendirmek ve başta gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını azaltmak için yasal olarak bağlayıcı hükümler oluşturmak amacıyla düzenlenen bu tür konferanslara özellikle son yıllarda farklı çıkar gruplarının katılımı, sorunun çözümüne yönelik umut verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[7] Yine de, her bir konferans sonrasında imzalanan protokol ve anlaşmalar ile yayımlanan bildirilere rağmen iklim değişikliği olgusu canlı yaşamını tehdit etmeyi ve hayatın bir gerçeği olmayı sürdürmektedir. Bu durum, ana akım çevreci politikaların ağır biçimde sorgulanmasına yol açmaktadır.

Mevcut paradigmanın iklim krizi ile mücadelede on yıllardır istenilen başarıyı yakalayamamış olması, insan merkezciliğin ve kapitalizmin iklim krizinin temel kaynağı olduğunu, yani söz konusu krizin köklerinin insanoğlunun dünya ile ilişkilerinden, ulus-devlet sisteminden ve mevcut üretim-tüketim yapısından kaynaklandığını iddia eden eleştirel nitelikteki görüşleri ön plana çıkarmıştır. Bahse konu eleştirel düşünceye göre, iklim krizinin dünya gündeminden düşürülmesi, insanoğlunun dünya ile ilişkisinin ve toplumsal yapının bütüncül bir yaklaşımla dönüştürülmesi ile mümkündür. Bir diğer ifadeyle, başka bir dünya için başka bir zihniyete, başka bir devlete ihtiyaç vardır.[8]

Bu çalışmada, neoliberal kapitalizmin hegemonyası altında tahribatı telafi edilemez biçimde devam eden çevre politikalarına karşı koyan sosyopolitik hareketin geçirdiği dönüşüm, Marksist düşünür Antonio Gramsci'nin ürettiği ve paradigma savaşları esnasında Robert Cox tarafından Uluslararası İlişkiler literatürüne uyarlanan hegemonya ve Gramşiyan terminoloji bünyesinde bulunan diğer kavramlar üzerinden incelenecektir.[9]

Tezin ilk bölümünde doğanın tahribatı ve iklim krizine ilişkin tarihsel süreç ele alınacaktır. Bu bölümün devamında materyal ve yöntem ile literatür taramasına yer verilecektir. İkinci bölümde çevre olgusu ana akım Uluslararası İlişkiler kuramları üzerinden değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ana akım kuramların yaklaşımları ve

[7] UNFCCC (BMİDÇS), (t.y.), Erişim: 2 Aralık 2022, https://unfccc.int/process-and-meetings/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change
[8] Roussopoulos, s.11.
[9] Kurtz, s.117.

kısıtları analiz edildikten sonra Antonio Gramsci'nin terminolojisi ile Robert W. Cox'un Uluslararası İlişkiler disiplinine uyarladığı neo-Gramşiyan eleştirel yaklaşıma yer verilecektir. Bu bölümde 1970'li yıllarda uluslararası toplumun gündemine yerleşen çevre sorunlarına yönelik aktör ve eylemlerin on yıllar içerisinde geçirdiği dönüşümler, hegemonya ve ona eşlik eden kavramlar üzerinden incelenecektir.

Üçüncü bölümün sonunda ise örnek olay incelemesi yapılacak, Avrupa Birliği'nin 2019 yılında ilan ettiği Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile buna karşın Türkiye'de devlet ve iş dünyasının takındığı tutuma odaklanılacaktır. Uluslarüstü eşsiz bir yapı olarak AB'nin, yeni büyüme stratejisi olarak benimsediği AYM çerçevesinde ticari ve ekonomik yapısını ve ilişkilerini biçimlendirmesi, buna karşın Gümrük Birliği ortağı ve Birliğe aday bir ülke olarak Türkiye'nin kamu ve özel sektör eliyle en büyük ticaret ortağı olan AB ile mevcut çok boyutlu entegrasyon düzeyini koruyabilmek üzere benimsediği tutum neo-Gramşiyan teorik çerçevede analiz edilecektir.

1.1. Literatür Taraması

Çevre sorunları, çevrecilik, iklim değişikliği ve krizi, yeşil politika vb. alanlarda akademik ve politik, bölgesel ve evrensel, ulusal ve uluslararası, nitel ve nicel anlamda son 150 yılda git gide genişleyen bir literatürün olduğu söylenebilir. Söz konusu literatürün daha çok tarihsel süreci incelediği, bilimsel boyutun ise sayısal, biyolojik ve sosyal boyutuyla ele alındığı; bununla birlikte siyaset bilimi boyutuyla yoğunlukla çevreci ideoloji bağlamında işlendiği göze çarpmaktadır. Ayrıca iklim değişikliği ve krizini nitel ve nicel yönden ele alan, uluslararası siyasetin konusu olan ve BM nezdinde düzenlenen Taraflar Konferanslarında masaya yatırılan argümanları inceleyen çalışmalardan oluştuğunu belirtmek de mümkündür. Bununla birlikte, alt uygulamaları tedrici olarak hayata geçirilen Yeşil Mutabakat stratejisinin yansımaları sektörel bazda yeni ortaya çıkmaktadır.

Konuya ilişkin olarak 2000'li yıllardan itibaren oluşan Türkçe literatür incelendiğinde başta BM ve AB ile bağlantılı Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve altında İklim Değişikliği Başkanlığı gibi kamu kurumlarının ve TİM, DEİK, TOBB, TÜSİAD gibi iş dünyası kuruluşları ile sivil

toplum kuruluşlarının araştırmaları göze çarpmakta, buna paralel olarak akademik yazının da gelişme kaydettiği göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Uluslararası İlişkiler disiplini altında çağdaş bir ideoloji olarak Çevrecilik eleştirel kuram kapsamındaki neo-Gramşiyan hegemonya olgusu bağlamında ele alınmaktadır.

1.2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada çevreci hareketin tarihsel gelişimi konusunda BM ve alt örgütleri başta olmak üzere uluslararası sivil toplum kuruluşlarının veri tabanları ve raporlarından yararlanılmıştır. Ayrıca iklim değişikliği ve çevre sorunlarına yönelik olarak öncü devletlerin mevzuatlarının gelişimi incelenmiş; uluslararası ilişkiler, politik ekonomi, ekoloji ve sosyoloji alanında yerli ve yabancı akademik yazın ile özellikle ekonomi basınındaki yansımalar taranmıştır. Çalışmanın asıl tarihçesini ise 1970'lerden günümüze kadar olan dönem oluşturmaktadır.

Teorik bölüme yönelik olarak Siyaset Bilimi ve Uİ literatüründe son döneme kadar genişlemesini sürdüren ve en güncel teorik düzlem içerisinde hareket edilmiş; ana akım kuramlardan alternatif kuramlara doğru bir seyir izlenmiştir. Ardından Gramsci'nin yöntembilimi üzerine Cox tarafından inşa edilen Eleştirel Uİ kuramı üzerinden uluslararası ilişkilerde çevre sorunları ve iklim krizi analiz edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ayrıca AYM'ye yönelik olarak Türkiye'de kamu ve iş dünyasının çevrecilik algısı hakkında neo-Gramşiyan hegemonya kavramı ekseninde bir vaka analizi gerçekleştirilmiştir.

Esas olarak Uİ disiplinine ait genel kabul görmüş, çığır açıcı nitelikteki belli başlı kuramsal makale ve bunlardan türetilen argümanların yanı sıra, ulus ötesi bir yeni hegemonya unsuru olarak AB'nin mevzuat düzenlemeleri üzerinden toplanan veriler betimsel bir tarzda analiz edilerek çalışmanın ana argümanı beslenmiştir.

2. ÇEVRENİN TAHRİBATI, İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE ÇEVRECİLİĞİN TARİHİ

Tarih boyunca insan ve çevre ilişkileri, birbirine bağımlı olarak ve doğrudan etkileşim içerisinde şekillenmiş; fiziksel çevrenin dönüşümü, insan toplumunun gelişiminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çevresel koşullarda ve iklimde yaşanan değişikliklerde doğal veya insani faktörlerin rol oynadığı bilinmektedir. Sebebi ne olursa olsun insanlık tarih boyunca çevresel koşullardan doğrudan etkilenmiş ve toplumsal yaşam, insanoğlunun çevre üzerinde kurduğu egemenlik ölçüsünde belirlenmiştir. Günümüzde insan ile çevre arasındaki ilişkiler üretim biçimlerine göre temelde üç aşamada ele alınmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla avcı-toplayıcı, tarımcı ve endüstriyel toplumlar biçimindedir.[10]

Başlarda avcı toplayıcılık ile yaşamını sürdüren insanoğlu, yerleşik yaşama geçince bitkilerin ve toprağın ıslah edilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi, sulama kanallarının inşası vb. eylemler yoluyla toplumsal yaşam alanlarını genişletmiştir. Yeni teknikler ve buluşlar ile geçen yüzyıllar boyunca tarım toplumları gelişimini sürdürmüş, böylece dünyanın birçok bölgesinde yeni uygarlıklar ortaya çıkmıştır. Buna paralel olarak, yerküredeki yaratılış itibarıyla doğal çevre, insanlar tarafından çok eski dönemlerden itibaren tahrip edilmiştir. Bunda, insanoğlunun politik bir özne olmasından kaynaklı olarak doğa ile arasında eşsiz bir diyalektik ilişki kurmuş olması başat bir rol oynamıştır. Nitekim antik dönemde ilk bakışta doğal olduğu sanılan ortamlar bile genellikle dışarıdan fark edilmeyen bir derecede insan müdahalesiyle değişime uğramıştır. Bundan yaklaşık 4200 yıl evvel Mezopotamya kentlerinde yaşayan toplulukların tarım yapmak için topraklarında gereğinden fazla sulamaya başvurması ile toprakların verimi düşmekle kalmamış, aynı zamanda bölgede çölleşme yaşanmıştır.[11]

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte ortaya çıkan sanayi toplumu, bu değişimi hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda çapını da hayli büyütmüş ve nihayet iklim

[10] Tuna, s.8.
[11] Kurtz, s.40-41; Roussopoulos, s.15.

değişikliği kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır.[12] Yanlış sulama teknikleri kullanımının yol açtığı tarımsal verim düşüklüğünün eski uygarlıkların sonunu getirdiği gibi, bu dönemde fosil yakıt kullanımı ile üretim ve tüketimin katlanarak artması, atmosferdeki karbondioksit düzeyini olağandışı ölçüde artırarak çevre üzerinde yıkıcı etkilere neden olmaya başlamıştır. Bu durum küresel ısınmayı tetiklerken kronikleşen iklim değişikliği olgusu, yaşamı her geçen gün daha fazla tehdit eder hale gelmiştir.[13] Sanayi toplumlarının ortaya çıkışının etkisiyle çevrede gözle görülür biçimde artan tahribatla ile eş zamanlı olarak çevrenin korunmasına yönelik toplumsal ve siyasal söylemler de geliştirilmeye başlanmıştır.[14] Nitekim 1863 yılında hava kirliliğine karşı ilk kapsamlı kanunun sanayi devriminin beşiği Birleşik Krallık'ta kabul edilmiş olması rastlantı eseri değildir.[15] Kapitalist sanayi üretiminin doğa üzerinde yol açtığı tahribat sonraki yıllarda da artışını sürdürmüştür. Küresel müştereklerin adeta bir prototipi olarak öne çıkan çevre sorunlarına yönelik farkındalığın git gide artmasıyla birlikte, 2'nci Dünya Savaşı sonrası dönemde küresel çapta geniş bir kamuoyunu ilgilendirmeye başlamıştır.[16] Artık dünya çapında çevreye ilişkin birçok farklı örgütlenme biçimi ortaya çıkmış; ılımlı ve radikal çevresel hassasiyetlere sahip birbirinden farklı siyasal görüşler gündemde yerini almıştır.

2.1. Çevreciliğe İlişkin Tanımlamalar

Kapitalist sanayi devrimi ile üretim ve tüketim biçimlerinin dönüşüm geçirirken, dünya üzerindeki birçok noktada doğanın gördüğü tahribat belirgin biçimde artmaya başlamıştır. Hava, su ve toprak kirliliği, ormanların yok edilmesi, toprağın verimsizleşmesi, deniz seviyesinin yükselmesi, bazı canlı türlerinin neslinin tükenmesi, arıtılamayan zehirli maddelerin ve çevresel atıkların birikimi, bunun yanı sıra iklim değişikliği kaynaklı yoksulluk, zorunlu göç vb. sosyoekonomik sorunlar, toplumların çevreye yönelik hassasiyetlerini günden güne artırmaktadır.[17] Bu durum

[12] Philip Woodhouse, *Environmental Degradation and Sustainability*, Oxford 2004, s.141; İklim Değişikliği: Britannica, (t.y.), Erişim: 1 Aralık 2022, https://www.britannica.com/science/climate-change
[13] Lester R. Brown, s.16.
[14] Rana İzci, *Çevre Politikası*, Ankara 2013, s.410.
[15] Roussopoulos, s.16.
[16] Chasek & Downie & Brown, s.115.
[17] Roussopoulos, s.17.

19. yüzyılın ikinci yarısında akademik yazının yanı sıra sanayileşmiş batı ülkelerinin edebiyatının da işlediği esas konular arasına girmiştir. Küreselleşme öncesi dönemde çevre konuları geleneksel olarak doğal kaynakların korunması ve çevre kirliliğinin doğaya verdiği zarar boyutuyla ele alınmıştır. Ayrıca dönemin Emile Zola, Charles Dickens gibi batılı yazarları eserlerinde kapitalizmin doğa, toplum ve insan üzerindeki tahribatını çarpıcı bir üslup ile işlemişlerdir.[18]

Diğer yandan, batı literatüründe çevre sorunlarına ilişkin terminoloji, birbirinden ince çizgilerle ayrılmaktadır. Bu ayrımın en belirgin noktası, *environmentalizm* ile *ekolojizm* arasındaki ayrımdır. Türkçeye *çevrecilik* veya *çevrebilimcilik* olarak tercüme edilen ve hemen hemen aynı anlamda kullanılan bu iki kavram arasındaki farklılıkları açıklayabilmek için iki kavramın savunduğu ilkeleri ve siyaseten neleri ifade ettiğini açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Latince "enviro" kökünden türetilen environment (çevre) sözcüğü, özünde insanoğlunun yaşadığı muhiti genel olarak ifade eder. Buna karşın, esasen bir biyoloji terimi olan ekoloji sözcüğünü ilk defa biyolog hekim Ernest Haeckel 1859 yılında kullanmıştır. Yunanca -oikos (ev) ile -logia (bilim) sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşturulan ekoloji (çevrebilim) sözcüğü, yer yüzünün insanoğlu dahil bütün canlıların yuvası niteliğindeki doğaya işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle *environment* olarak çevre insanoğlunun içine düştüğü ve üzerinde edilgen bir görevinin olduğu, fakat *ekoloji* olarak çevrebilimi insanoğlu ve hayvanların etken biçimde müdahil olduğu ve dönüştürdüğü bir çevreyi anlatır. Haeckel 1870 yılında kendi ekoloji tanımını *"canlı organizmalar ile organik ve inorganik çevreleri arasındaki ilişkileri bir bütün olarak yansıtılması"* olarak gözden geçirmiştir.[19]

Yaygın kanıya göre *çevrecilik* (environmentalizm), çevreye ilişkin sorunların köklerine inmeden çevreye ilişkin krizlerle yüzeysel olarak ilgilenen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu haliyle çevreciliğin, kısıtlı bir çerçevede, büyük resme odaklanmaktan kaçınan ve insanın hayatta kalabilmesini hedefleyen, *önleyici* olmaktan çok *tepkisel* bir hareket olduğu değerlendirilebilir. Bir diğer ifadeyle,

[18] Roussopoulos, s.21.
[19] Aykut Namık Çoban, *Ekoloji ve Politika: Yeşil Hareket*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1991, s.5; Simon Dalby, *Environment and International Politics: Linking Humanity and Nature*, 2016, s.1; Roussopoulos, s.18.

insanoğlunun çevreye verdiği tahribat, çevreci zihniyetin doğumuna neden olmuştur. İngiltere'de 16. yüzyıldan itibaren doğa bilimleri popülerlik kazanması ve batı Avrupa ülkelerinde faaliyet gösteren doğa temalı derneklerin üyelerinin 19. yüzyılın sonuna yüzbinlere ulaşması, çevreci zihniyetin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Çevrecilik kendi içerisinde *korumacılık* (preservasyonizm) ve sonradan bu akımdan türeyen *doğacılık veya doğa korumacılık* (konservasyonizm) gibi akımlarla anılmaktadır. Korumacılık, doğadaki her şeyi olduğu gibi bırakmaktan yana bir tutum benimserken *dengeleşim* (homeostaz) mekanizmasını göz ardı eder. Doğa korumacılık ise, yalnızca doğal kaynakların değil, aynı zamanda doğal hayatın ve insanlığın tarihsel mirasının da hassasiyetle istimal edilmesinden yana bir tutumun benimsenmesidir. Toplumsal bir hareket olarak çevreciliğin başlangıcından itibaren, hareketin alt dalları olarak korumacılık ile doğacılığın savunucuları arasında zaman zaman tartışmalar çıkmış, fakat bu tartışmaların boyutu çoğu zaman küçük bir çevre ile sınırlı kalmıştır. Farklılıklarına rağmen bu akımların ortak yanı, muhafazakâr bir bakış açısıyla iklim ve çevre sorunlarından kaygı duymaları, belli bir alan ve zaman içerisinde doğanın tahribatına karşı kısmî kazanımlar sağlamaları, fakat altta yatan ana nedenlere dair sistemsel bir çözüm önerisi getirmemeleridir.[20]

Dünya tarihinde oldukça yeni ve dinamik, çok katmanlı bir sorun olarak her gün kapsamı genişleyen çevre ve iklim sorunlarını tek bir tanıma ve kuramsal boyuta sıkıştırmak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, çalışmanın ana eksenini uluslararası çevre rejiminin oluşturması, vaka analizinin ise ulus ötesi bir üst yapı ile ulus-devlet ve iş dünyaları arasında olmasının da katkısıyla, bir diğer ifadeyle çevre sorunlarının toplumsal boyutunun yüzeysel işlenecek olmasının yardımıyla, tanımlama sorununu aşabilmek amacıyla bu çalışmada environmentalizm ile ekolojizm kavramları, keskin farklılıklar olmadığı müddetçe yalnızca çevrecilik olarak ifade edilecektir. Yeşil kavramının kullanımı ise yalnızca siyasal örgütlenmeleri vurgulamak amacıyla -yeşil siyasal partiler özelinde- tercih edilecektir.

[20] Roussopoulos, s.19-20.

2.2. 1960'lara Kadar Çevrecilik

Batı dünyasında çevrecilik konusundaki mevcut farklılıklara yönelik politik tartışmalar 20. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiş; bu dönemde doğa ile ilgili kaygıların müzakere edileceği devletlerarası bir örgütlenmeye olan ihtiyaç daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır. 1913 yılında İsviçre'nin Bern kentinde gerçekleştirilen hükümetlerarası konferansta alınan kararın gecikmiş bir sonucu olarak 1928 yılında Belçika'da "Doğanın Korunması için Uluslararası Dokümantasyon ve Korelasyon Ofisi" kurulmuştur. Belçika yasalarına göre kuruluşundan 6 yıl sonra ismi *Uluslararası Doğayı Koruma Ofisi* olarak değiştirilen bu girişim 2'nci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle 1945 yılına dek faaliyetlerine ara vermiştir. Savaş döneminde doğaya yönelik hassasiyetlerin masaya yatırılacağı ve uluslararası stratejilerin geliştirileceği bir örgütün tesisine yönelik istişarelere devam edilmiş fakat çıkar gruplarının gündemlerinin farklılaşması, bu konuda fikir birliğinin oluşumuna engel olmuştur.[21]

İlkin 1929 yılında ABD'de patlak verip bütün dünyayı ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyal açıdan da etkileyen *Büyük Bunalım* ve çok geçmeden patlak veren 2'nci Dünya Savaşının yarattığı kitlesel yıkım; dünya nüfusunu ciddi bir yıkıma ve refah kaybına uğratmıştır. Böyle bir ortamda çevre sorunlarına uluslararası çözümlerin bulunması gereksinimi yavaş yavaş belirginleşmiştir. 2'nci Dünya Savaşı sonrası dönem, çevreciliğin uluslararasılaşması bakımından bir dönüm noktası niteliğindedir. Zira savaş sonrası ortaya çıkan dünya düzeninde çevre konusu önemli bir gündem başlığı olarak kabul görmekteydi. Doğacı bakış açısıyla 1945 yılında Kanada'da *Gıda ve Tarım Örgütü* (FAO) kurulmuş; 1947 yılında da Doğanın Korunması için Geçici Uluslararası Birlik tesis edilmiştir. İsviçre'de temelleri atılan ve merkezi Fransa'da bulunan; doğanın korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı alanında faaliyet gösterecek olan bu geçici oluşum Uluslararası Doğayı Koruma Birliği adını alarak bir yıl sonra kalıcı bir yapıya dönüştürülmüştür. Birliğin adı 1956 yılında Dünya

[21] Roussopoulos, s.25; Uluslararası Dernekler Birliği, (t.y.), Erişim: 25 Mart 2022, https://uia.org/s/or/en/1100014846

Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) olarak değiştirilmiştir.[22] Yapısal dönüşümler devam etmiş ve 1960 yılında yaban hayatını korumak üzere Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) tesis edilmiştir. Bu vakıf günümüzde 100'den fazla ülkede 5 milyonu aşkın destekçisi ile dünya çapında faaliyet göstermektedir.[23]

1949 yılında ise 49 ülkeden toplam 500 delegenin katılımıyla *Kaynakların Korunması ve Kullanımı Üzerine Birleşmiş Milletler Bilimsel Konferansı* (UNSCCUR) düzenlenmiştir. Söz konusu konferansa Sovyetler Birliği katılım göstermemiştir. Bu dönemde doğacılık ve korumacılık tartışmalarının yanı sıra, özellikle yeni kurulan BM çatısı altındaki birçok alt örgütlenme bünyesinde Anglo-Amerikan dünyası ile kıta Avrupası arasında çevrenin yönetimine yönelik onyıllarca devam edecek ciddi bir rekabet patlak verdi. Batı Avrupa ülkeleri yeniden kalkınma süreçlerinde çevreden elde edecekleri çıkarı daha fazla kontrolde tutmak istiyorlar; bu nedenle yeni kurulan örgütlerde daha fazla söz sahibi olmak istiyorlardı.[24]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni dekolonizasyon dalgası da doğayı korumak üzere yürütülen çalışmalarla etkileşim içine girmiştir. Uluslararası örgüt ve kuruluşların desteğiyle 1960'lı yıllarda Afrika kıtasındaki yeni kurulan ulus-devletlere yönelik çevreci girişimler hız kazanmıştır. Örneğin IUCN, ilgili Afrika ülkelerine teknik destek vermiş, bu sayede *Afrika Birliği Örgütü* (OAU) tarafından 1969 yılında *Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunması için Afrika Sözleşmesi* hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda, 2'nci Dünya Savaşı sonrası dönemde doğacılık akımı çevreci düşüncenin baskın kanadı haline geldiği söylenebilir.[25]

2.3. Uluslararası Çevre Rejimi ve İklim Krizi ile Mücadele

Çevreci düşünce, 1960'ların sonuna doğru küresel anlamda yeni bir süreç içerisine girmiştir. Bunda 2'nci Dünya Savaşı sonrası tesis edilen küresel ekonomik düzen önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yeni tekniklerle ülkelerin sanayi ve tarım üretiminin artması ve ülke ekonomilerinin büyümesi, nüfusun ve kentleşmenin hızlı bir artış

[22] Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği, (t.y.), Erişim: 25 Mart 2022, www.iucn.org
[23] Dünya Doğayı Koruma Vakfı, Erişim: 25 Mart 2022, https://wwf.panda.org/discover/about_wwf
[24] Roussopoulos, s.26-27.
[25] Roussopoulos, s.30.

eğilimine girmesi, kitlesel bir çevre kirliliğini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde çevreye yönelik hassasiyetleri ele alan birçok araştırma ve kitap yayımlanmıştır. 1962 yılında Amerikalı çevreci siyaset felsefecisi Murray Bookchin'in Lewis Herber takma adı ile yayımladığı, söz konusu çevresel tahribatın doğa üzerindeki bir dizi olumsuz etkilerine değinen *Sentetik Dünyamız* adlı kitabı bu alanda önemli bir eserdir. Özünde zehir olarak kabul edilen DDT gibi tarım ilaçlarının kitlesel üretimi artırmakla birlikte besin zincirinin bütün halkalarının sağlığına verdiği zararın ayyuka çıkması, 60'lı yıllarda toplumsal tepkilerin doğmasına yol açmıştır. Bookchin'in eserinden yaklaşık altı ay sonra yayımlanan *Sessiz Bahar* adlı kitabında DDT konusun işleyen Rachel Carson'un eseri, bir sene içerisinde 15 farklı dile çevrilmiş; aldığı olumlu ve olumsuz tepkilerle küresel çevreci hassasiyete katkısı ile adeta çığır açmıştır.[26] Carson'un kitabının uluslararası kamuoyu üzerinde yarattığı hava dağılmadan, başta ABD olmak üzere birçok ülkede devam niteliğinde akademik ve edebi çalışmalar ortaya çıkmıştır. 25 farklı ülkeden akademisyen, bilim adamları, siyasetçi ve sanayicilerin teşkil ettiği *Roma Kulübü* adlı düşünce kuruluşu tarafından 1972 yılında yayımlanan *Büyümenin Sınırları* adlı rapor, birkaç yıl içinde milyonlarca kişiye ulaşmıştır. Bu belge, her ne kadar tartışmalı bir içeriğe sahipse de sürdürülebilirliğe odaklanan yapısı sayesinde büyüme ile çevre arasında bir dengenin kurulmasının zorunluluğu üzerinde duruyordu. Söz konusu rapor, bu haliyle aynı yıl Stockholm'de düzenlenen BM konferansında ele alınan temel belgelerinden biri haline gelmiştir.

Süregelen Soğuk Savaş koşulları nedeniyle dünya siyasetinde cereyan eden gelişmeler, muhalif hareketlerin küresel çapta kuvvetlenmesine yol açarken, aynı zamanda çevreci hareketlerin daha çok mevzi kazanmasını sağlamıştır. 1957-58 Uluslararası Jeofizik Yılında *Keeling Eğrisi* olarak bilinen ve Hawaii'de bir dağın tepesinde atmosferdeki artan karbondioksit birikimi ölçümleri bu döneme damgasını vurmuştur. Nükleer silah deneylerinde ortaya çıkan nükleer serpintilerin rüzgârlarla dünyaya yayılması, küresel atmosferin birbirine bağlı tek bir sistem olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu konudaki araştırmaların sonucunda jeofizikle ilgili endişelerin bir yan ürünü olarak doğal çevreye yönelik tahribat daha görünür hale gelmiş; hatta bu sayede insanlığın olduğu gibi çevrenin de düşmanı olduğu ortaya çıkan nükleer

[26] Akyüz, s.53; Dalby, s.3; Roussopoulos, s.30-31.

silahlara karşı oluşan bilimsel ve toplumsal tepkiler de perçinlenmiştir.[27] Öte yandan, bu dönemde ABD'nin Vietnam savaşına karşı duyulan hoşnutsuzluk ABD sınırlarını aşmış; NATO'nun Sovyetler Birliği'ne karşı Avrupa topraklarına nükleer başlıklı füzeler yerleştirmesi nükleer silahlanmaya (ve daha sonra nükleer enerjiye karşı) bir tepki doğurmuştur. Devamında Fransa'daki Sorbonne Üniversitesi'nde patlak veren öğrenci isyanı ve Latin Amerikalı devrimci Ernesto Che Guevara'nın 1967 yılında Bolivya Ordusu tarafından öldürülmesi, dünya çapında özgürlükçü, sermaye karşıtı ve antimilitarist dalgayı tetikleyen diğer olaylardır. Söz konusu hareketlerin edebiyat, müzik, sinema vb. sanat dallarında yansımaları olmuştur; fakat daha da önemlisi, bu dönemde çevreciliğin siyasal bir ideoloji olarak ulusal ve küresel arenaya çıkış sürecinin tamamlanmasıdır. Yeşil siyaset, beraberinde büyük bir protesto kültürünü de meydana getirmiştir. 1969 yılında UNESCO'nun düzenlediği bir konferansta istişare edilen, daha sonra ABD'li Senatör Gaylord Nelson tarafından adıyla ortaya atılan ve Harvard Üniversitesi öğrencisi olan *gezegen eylemcisi* sıfatlı Denis Hayes'in aktivizmi ile ete kemiğe bürünen Dünya Günü fikri; nihayet 22 Nisan 1970 tarihinde yalnızca bir noktada 300 bin, toplamda yaklaşık 20 milyon Amerikalının katıldığı *Dünya Günü* yürüyüşü ile hem ABD hem de dünya siyasetinde geniş yankı uyandırmıştır.[28] Dönemin Amerikan başkanı Richard Nixon yürüyüşten iki ay sonra *Temiz Hava, Temiz Su ve Tehlike Altındaki Türler Yasaları*nın kabulüne ve *ABD Çevre Koruma Ajansı*nın kurulmasına aracı olmuştur.[29]

Bu dönemde dünya siyasetinde çevrecilik ile yetinmeyen, ekolojik kaygıları ideolojilerinin merkezine koyan "yeşil" hareketler çoğalmıştır. Özellikle 1960'lardan itibaren nitel ve nicel yönden kapsamı genişleyen çevre felaketleri, çevrenin insan eliyle tahribatına karşın doğrudan eylemleri, bu konudaki akademik çalışmaları, uluslararası toplantı ve konferansları hiç şüphesiz tetikleyici etki yapmıştır. 1968 yılında UNESCO himayesinde tertip edilen *Biyosfer Kaynaklarının Bilimsel Temelde Ussal Kullanımı ve Korunması üzerine Hükümetlerarası Uzmanlar Konferansı*, bu

[27] Dalby, s.2.
[28] 22 Nisan 1970 tarihli Dünya Günü, (t.y.), Erişim: 13 Aralık 2022, https://www.loc.gov/item/today-in-history/; Bugün O'nun Doğum Günü, (t.y.), Erişim: 22 Ocak 2023, https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/bugun-onun-dogum-gunu/655837
[29] *Tehlike Altındaki Türler Yasası*, (t.y.), Erişim: 22 Nisan 2022, https://www.fws.gov/law/endangered-species-act

etkinliklerden en iyi bilinenidir.[30] 5 Haziran 1972 tarihinde İsveç'in Stockholm kentinde düzenlenen *Birleşmiş Milletler İnsani Çevre Konferansı*, çevre sorunlarının uluslararasılaşması bakımından adeta bir dönüm noktasıdır. Nitekim anılan Konferans ile birlikte 5 Haziran günü, uluslararası toplum nezdinde çevrenin korunmasına yönelik hukuki çerçeve ile kalıcı bir bilincin tesisi amacıyla "Dünya Çevre Günü" olarak kabul edilmiştir. Stockholm Konferansı, ülkelerin siyasal sınırlarını aşan çevre sorunlarının küresel boyutta ele alınacağı uluslararası bir örgüte duyulan gereksinimi ortaya çıkarmış; bu nedenle Konferans'ta böyle bir örgütün tesisine karar verilmiştir. Buna mukabil, BM Genel Kurulu'nun 15 Aralık 1972 tarihli ve 2997 sayılı kararıyla, BM'ye bağlı bir Program olarak *Birleşmiş Milletler Çevre Programı* (UNEP) tesis edilmiştir. Bahse konu Program dahilinde ayrıca bir *Çevre Fonu* da tesis edilmiştir. Söz konusu Program ile küresel çevre sorunlarının çözümüne ilişkin planlamalar yapmak üzere kalkınmasını tamamlamış ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin bir araya getirilmesi amaçlanmıştır.[31]

Çevre sorunları ve iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası işbirliğine yönelik sonraki yıllarda da somut adımlar atılmıştır. 1979 yılında düzenlenen 1'inci Dünya İklim Konferansında iklim krizinin ciddiyeti ve boyutları üzerinde durulmuş ve bu anlamda devletler toplumların sağlığını korumak üzere göreve davet edilmiştir. Bu konferansta ayrıca somut bir adım olarak *Dünya İklim Programı* tesis edilmesi hususu istişare edilmiştir. 1980'lerin sonunda ve 90'lı yılların başında iklim değişikliğine odaklanan bir dizi hükümetler arası konferans düzenlenmiştir. Bilimsel olarak tehdidin boyutlarını ortaya koyan verilerin gölgesinde, farklı çıkar gruplarından geniş bir katılımla gerçekleştirilen bu konferanslar konuyla ilgili uluslararası farkındalığın artmasını sağlamıştır.[32]

WMO ve UNEP tarafından 1985 yılında Avusturya'da düzenlenen *Uluslararası Sera Gazları Konferansı* kapsamında küresel ısınmanın ciddi bir olasılık olduğu konusunda

---

[30] Roussopoulos, s.33-35.

[31] BM Çevre Programı, Erişim: 5 Nisan 2022, https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa

[32] DMÖ, "Dünya İklim Konferansı ile Bir Miras İnşa Etmek", (t.y.), Erişim: 5 Nisan 2022, https://public.wmo.int/en/bulletin/building-legacy-through-world-climate-conference-3
UNEP İklim Değişikliği Bilgi Belgesi - 17. Bölüm, (t.y.), Erişim: 29 Kasım 2022, https://unfccc.int/cop3/fccc/climate/fact17.htm

yeni bir bilimsel fikir birliği ortaya koyulmuştur. 1988'de UNEP ve WMO tarafından oluşturulan *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli* (IPCC), bu iki oluşum tarafından kendisine verilen yetki ile iklim sistemi ve iklim değişikliği hakkındaki mevcut durumu; iklim değişikliğinin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerini ve tüm bunlara karşın olası müdahale stratejilerini değerlendirme imkânı elde etmiştir. Bu bağlamda IPCC'nin *1'inci Değerlendirme Raporu* 1990 yılında yayımlanmıştır. Esasen bilim insanlarının uzun zamandır bildiği üzere, atmosferdeki karbondioksit birikiminin küresel iklim değişikliğine neden olduğu bu rapor ile teyit edilmiştir. Raporda *"devletlerin -ekonomik aktivitelerini aynen sürdürmesi halinde- gelecek yüzyılda küresel ortalama sıcaklığın insanlık tarihinde görülmemiş biçimde her on yılda bir ortalama 0,3 °C artacağı"* özellikle vurgulanmıştır. Raporun iklim değişikliğine yönelik değerlendirmelerinin bilimsel verilerle teyidi, dünya kamuoyu ve hükümetlerin politika yapım süreçleri üzerindeki etkisini güçlendirmekle kalmamış; aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik uluslararası müzakereler için zemin oluşturulmasını sağlamıştır. Aynı yıllarda NASA dahil başka kurum ve kuruluşların iklim değişikliğinin hızı ve boyutuna yönelik ortaya koyduğu diğer raporlar, konunun aciliyeti ve şiddetini teyit etmiştir.[33]

1990'da ikincisi düzenlenen Dünya İklim Konferansında, iklim değişikliği konusunda bir çerçeve anlaşma çağrısında bulunulmuş; aynı yılın sonunda BM Genel Kurulu söz konusu anlaşma müzakerelerinin başlatılmasını onaylamıştır. Bu süreçte BMİDÇS için *Hükümetlerarası Müzakere Komitesi* (INC/FCCC) Şubat 1991 ile Mayıs 1992 arasında beş oturum düzenlemiştir. 1992 yılında BMİDÇS taraf ülkeleri arasında Ek-I ve Ek-II ayrımına gidilmesiyle birlikte iklim değişikliği konusu küresel güney ülkelerinin gündemine daha fazla dahil olmaya başlamıştır. Avrupa Topluluğu (AT) bu süreçte atılgan bir duruş sergilemiş; toplam karbondioksit salınımını 2000 yılına kadar 90'lı yılların seviyelerine düşürme taahhüdünde bulunarak söz konusu müzakerelere öncülük etmiştir. Müzakerelerde Almanya, Danimarka, Avusturya, Avustralya, Hollanda ve Yeni Zelanda da karbon salınımlarını 2000 veya 2005 yılına kadar azaltacaklarını taahhüt etmişlerdir. Fakat endüstriyel gelişmişlik düzeyi hızla yükselen ve küresel salınımın %21'inden sorumlu olan Çin, Hindistan ve Brezilya,

[33] Chasek & Downie & Brown, s.118-119.

fosil yakıtların kendi ekonomik gelişimleri için stratejik önemde olduğu gerekçesiyle salınım azaltma taahhüdü üstlenen ülkelere karşı bir veto koalisyonu teşkil etmişlerdir. Bu kutuplaşma sonucunda müzakereler çıkmaza girmiş; dönemin ABD başkanı George Bush'un Federal Almanya Şansölyesi Helmut Kohl'a baskısı ile bağlayıcı taahhütlerin geri çekilmesi sonucunda somut bir aşama kaydedilebilmiştir. 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde gerçekleştirilen ve kamuoyunda kısaca *Dünya Zirvesi* olarak da bilinen BM Çevre ve Kalkınma Konferansında -*Gündem 21, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi* ve *Orman İlkeleri* gibi metinlerle birlikte- BMİDÇS, 154 ülke ve Avrupa Topluluğu tarafından imzalanmıştır. Bu noktada ABD, Rusya Federasyonu, Avustralya, Japonya, Ukrayna ve AET üyeleri dahil toplamda kırk gelişmiş ülke sera gazı salınımlarının azaltılması konusunda öncü rol üstleneceklerini ilan etmişlerdir. Stockholm'den yirmi yıl sonra devlet başkanları düzeyinde çok geniş bir katılımla gerçekleştirilen konferansın akabinde imzalanan bu sözleşme elli imzacı ülke tarafından onaylanmasının ardından 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde INC, taahhütler, mali mekanizma düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkelere teknik ve mali destek ve usul ve kurumsal konularla ilgili konuları görüşmek üzere altı oturum daha düzenlemiş; Şubat 1995'teki 11'inci ve son oturumundan sonra yerini Sözleşmenin en üst yönetim birimi olan *Taraflar Konferansı* - COP'a bırakmıştır.[34]

2.3.1. Taraflar Konferansları

İklim değişikliği ile mücadelenin uluslararası ayağını temsil eden Taraflar Konferansı 1995 yılından itibaren düzenli olarak toplanmayı başarmıştır. Birinci Taraflar Konferansının *COP1* adıyla 28 Mart - 7 Nisan 1995 tarihleri arasında Berlin'de düzenlenen oturumuna 117 katılımcı ve 53 gözlemci ülkeden 2 binin üzerinde gözlemci ve basın mensubu iştirak etmiştir. Bu oturumda gelişmiş ülkeler için Sözleşmede yer alan taahhütlerin yetersiz olduğu konusunda mutabakata varılmış, ülkelerin ilave taahhütleri üzerine görüşmeler başlatılmıştır. Ayrıca, ülkelerin ulusal taahhütlerine ilişkin bildirimlerin ilk gözden geçirme turu gerçekleştirilmiş ve sonraki

[34] Chasek & Downie & Brown, s.119-120; Dalby, s.4; Kurtz, s.242; BM Çevre ve Kalkınma Konferansı - Rio de Janeiro 1992, (t.y.), Erişim: 14 Aralık 2022, https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992

yıllarda Sözleşme kapsamındaki eylemleri desteklemek amacıyla gerek duyulan kurumsal ve mali mekanizmaların çoğu tamamlanmıştır. Sera gazı salınımlarının küresel ölçekte artışının sürmesi ve iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin günden güne daha fazla belirgin hale gelmesi üzerine BMİDÇS'nin tarafı olan ülkeler bağlayıcı taahhütlerini müzakere etmeye başlamışlardır. Müzakereler esasen, karbon salınımına ilişkin nicel kısıtlamalar ile yeni taahhütlere tabi olacak ülkelerin belirlenmesi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. AB artık geleneksel hale gelen tutumu uyarınca özlü indirim taahhütlerinin verilmesi hususunda ısrarcı bir tavır takınmış; yeni bir veto topluluğu olarak ortaya çıkan Japonya, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan müteşekkil JUSCANZ ülkeleri grubu ise azaltılmış emisyonlar için müzakerelere karşı çıkmıştır. Söz konusu sanayileşmiş ülkeler bu yaklaşımlarına gerekçe olarak, 2000'li yıllarda enerji kullanımında esaslı değişimleri mümkün kılacak yeni iktisadi tedbirler almak zorunda kalacaklarını öne sürmüşlerdir. Bu nedenle COP1, 2000 yılı sonrasında alınacak önlemler konusunda bağlayıcı bir anlaşmanın müzakere edilmesi amacıyla Berlin Buyruğu Geçici Çalışma Grubu - AGBM'yi oluşturmuştur. AGBM yaklaşık iki buçuk yıllık süre zarfında sekiz defa bir araya gelmiş; hatta bu buluşmaların ortasında COP2 gerçekleştirilmiş ve IPCC'nin *2'nci Değerlendirme Raporu* da yayımlanmıştır. Bahse konu raporda dünyanın sıcaklığının son yüz yılda yaklaşık 1 derece Fahrenheit arttığı ve iklim üzerinde -insanoğlunun bariz bir etkisi- olduğunun altı çizilmiş; atmosferdeki karbon birikimi eğilimine son verilmezse, 21'inci yüzyılda -2 ila 6 derecelik bir küresel sıcaklık artışı- öngörülmüştür.[35] 1997'nin ortalarına gelindiğinde AB, üç ana sera gazı türündeki (karbondioksit, metan, nitröz oksit) salınımların 1990'daki seviyelerinden 2005 yılına kadar en az %7,5, 2010 yılına kadar da en az %15 düşürülmesine yönelik bir teklif sunarak masadaki lider konumunu pekiştirmek istemiştir. Fakat ABD, çok farklı bir tutum sergileyerek tüm Ek-I tarafları için 2008-2010 yılları arasında altı sera gazı türündeki salınım miktarlarının 1990 seviyelerinde sabitlenmesini önermiştir. Bununla birlikte ABD, uygulanması için önceden belirlenmiş koşullar olmaksızın derhal başlanmak üzere, emisyon azaltımlarını Rusya ile Avrupa'daki eski doğu bloğu ülkelerine devredecek bir taraflar arası emisyon ticareti sistemi önerisi sunmuştur. "Sıcak hava" adı verilen bu ülkelerin emisyonları, söz konusu ülkelerin uğradığı köklü siyasal ve iktisadi paradigma değişiklikleri

[35] Chasek & Downie & Brown, s.121.

nedeniyle 90'lı yıllardaki düzeylerinden %30 oranında daha azdı ve bu durum, ABD'nin nitelikli emisyon azaltım taahhütlerinden kaçış imkanı sunuyordu. AB karbon ticaretine karşı çıkmasa da, yeterli hukuki altyapı tesis edilmeden özellikle "sıcak hava" ticaretine şiddetle karşı çıkıyordu. Çünkü bu tür bir ticaret, tarafların doğrudan eylemde bulunmadan kâğıt üzerindeki hedeflere ulaşmalarına olanak tanıyacaktı. Bu noktada ekonomisi ortalama Ek-I ülkelerinden çok daha fazla fosil yakıt ihracatına bağımlı olan Avustralya, diplomatik bir cephe açarak salınım azaltım oranında bir takım esneklikler talep etti. Avustralya'nın bu talebi, bazı devletlerin daha düşük azaltım hedeflerini gerekçelendirmesine izin verirken, ortak bir zeminde ve geç kalmadan buluşma olasılığının güçlenmesine imkân tanımıyordu. Öte yandan ABD, eşit indirimlerin belirli devletlere getireceği daha büyük ekonomik yükleri hesaba katarak farklılaştırma kavramına sıcak bakıyordu. Bu noktada taahhütlerin her ülke veya ülke grubu için farklılaştırılması fikri giderek daha önem kazanıyordu.

2.3.2. Kyoto Protokolü

1994 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS, iklim değişikliğiyle mücadelede ileriye dönük temel bir adım teşkil etmiştir. Bununla birlikte, sera gazı salınımlarının küresel ölçekte artmaya devam etmesi ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin giderek daha fazla hissedilir hale gelmesi üzerine, gelişmiş ülkelerin bağlayıcı yükümlülükler üstlenmeleri için BMİDÇS'ye taraf ülkeler mevcut Sözleşme'nin niteliğini güçlendirmek amacıyla, Kyoto Protokolünü (KP) müzakere etmeye başlamışlardır. İklim değişikliği ile uluslararası mücadelede önemli dönüm noktalarından biri olan KP, sanayileşmiş ülke grubunun altı sera gazında toplam salınımlarını birinci taahhüt dönemi olan 2008 ile 2012 yılları arasında 1990 seviyelerinin en az %5,2 daha aşağı düşürmesi gerektiğini yazıya dökmüştür.[36] BMİDÇS'de salınım azaltımı ya da kontrollü artış yükümlülüğü olan Ek-I ülkeleri, KP'de Ek-B listesinde yer almaktadırlar. Protokol'e taraf olan, yani Ek-B listesi dışında yer alan ülkeler Ek dışı ülkeler olarak adlandırılmakta olup, bunların sera gazı salınım azaltımı konusunda sayısal taahhütleri bulunmamaktadır. İmzacı devletin nesnel koşullarına dayalı bir farklılaştırma formülü benimsenmemiş olsa da Protokol, veto eden devletler ile AB

[36] Kyoto Protokolü, (t.y.), Erişim: 8 Ocak 2022, https://unfccc.int/kyoto_protocol

arasındaki pazarlığa dayalı olarak ulusal hedefleri farklılaştırmıştır. Bir diğer ifadeyle Protokol ile belirlenen ulusal hedefler, her bir taraf ülke için farklı yüzdelerde, ayrıca farklı yıllar bazında artış ve azalışların öngörüldüğünün altını çizmiştir. Bu Protokolün ortaya koyduğu hedefleri hafifletmekle kalmamış, aynı zamanda protokolün potansiyel başarısının ilk sınırlamalarını da ortaya çıkarmıştır. Nitekim Ek-I haricindeki devletler tarafından gönüllü olarak bir salınım hedefinin benimsenmesi için yapılan teklifler bile anılan ülke heyetlerince veto edilmiştir.[37]

KP çerçevesinde, tarafların karbon salınımlarını azaltma taahhütlerini yerine getirebilmeleri amacıyla belli esnekliklerde çeşitli mekanizmalar tesis edilmiştir. Bu mekanizmalar sırasıyla *Temiz Geliştirme*, *Ortak Uygulama* ve *Emisyon Ticareti* mekanizmalarıdır. Protokolün bir takım çevrelerce çevresel bütünlüğünün ve taraf ülkeler arasındaki eşitsizliğin esneklik mekanizmalarındaki potansiyel zayıflıkları temsil ettiği ileri sürülse de, protokolün esas hedefi, sera gazı salınımlarını 1990 seviyelerinin altına düşürmek için uluslararası toplumda yaygın bir fikir birliğine varmaktı. Söz konusu üç mekanizma, bu hedefi mutlak surette yakalamak için ortaya konulan araçlar niteliğindeydi. Öte yandan, Protokolün 17. maddesinde de yer alan *Emisyon Ticaret Mekanizması*, sera gazı salınımı hakkının alışverişi üzerine bir çeşit karbon piyasasının oluşumunu sağlamıştır. Sonraki yıllarda AB'de, Londra'da, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) birer Karbon Piyasası, Şikago'da da İklim Borsası oluşturulmuştur.[38] Bu mekanizma, ilerleyen yıllarda birçok ülke tarafından benimsenmiştir. Öte yandan, emisyon ticaretinin bazı sistemsel eksikleri ve vergi kaçakçılığına elverişli olması nedeniyle karbon vergilerinin uygulamasına yönelik son yıllarda gelişmiş ülkelerden başlayarak daha çok adım atılmaya başlanmıştır.[39]

KP'nin devreye girmesi için uzunca ve zorlu bir mücadele sürecinden geçilmesi gerekmiştir. Nitekim Protokol, 1990 yılında dünyadaki karbondioksit salınımlarının en az %55'in gerçekleştiren 55 taraf ülke tarafından onaylanması halinde yürürlüğe girebilecektir. Birçok gelişme yolundaki ülke ile küçük devlet Protokolü hızla

[37]Chasek & Downie & Brown, s.122; Kyoto Protokolü, (t.y.), Erişim: 31 Aralık 2022, https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa
[38] Kyoto Protokolü Mekanizmaları, (t.y.), Erişim: 2 Aralık 2022, https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms
[39] Kyoto Protokolünün mekanizmaları, (t.y.), Erişim: 8 Ocak 2023, https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms

onaylamışsa da Ek-I ülkeleri yapısal hazırlıklarını devam ettiriyor oldukları ve müteakip taraflar konferanslarında bir takım ilave esneklikler elde edebilecekleri düşüncesiyle yavaş hareket etmiş, süreç 2005 yılına dek tamamlanamamıştır.[40]

1998 yılında gerçekleştirilen COP4'te kabul edilen *Buenos Aires Eylem Planı* ile BMİDÇS'nin uygulanması ve KP'nin hızla hayata geçirilebilmesi bir dizi politik gündem maddesi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Bu süreçte AB öncü ve gönüllü tavrını sürdürürken ABD ile vetocu bir cephe oluşturan (Rusya, Japonya, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Norveç, İzlanda ve Ukrayna gibi ülkelerden oluşan) Şemsiye Grubu ülkeleri CDM gibi mekanizmaların yanı sıra karbon tutulum sahalarının daha liberal biçimde kullanılması yönünde tavır sergilemişlerdir. Buna rağmen 2001 Kasım ayında taraflar KP'nin hayata geçirilmesi için uygun bir zemin oluşturmayı başarmışlardır. AB, Çin ve gelişme yolundaki 77 ülke, *Şemsiye Grubu* ülkelerinin bazı taleplerinden taviz verilmesini gerektirse de, Protokolün tam olarak onaylanmasını sağlama hedeflerinde kararlılıklarını koruyabilmişlerdir.

Söz konusu uzlaşma ortamında alınan önemli mesafelere rağmen, Protokolün kesin biçimde hayata geçirilebileceğine dair soruların giderilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim bunda ABD'nin çekimser ve isteksiz tutumu oldukça etkili olmuştur. Protokol ABD'nin onayı olmadan yürürlüğe girse dahi bu iktisadi devin duruşu, ekonomik açıdan güçlü diğer ülkelerin kararlarının ertelenmesinde büyük rol oynamıştır. Öte yandan, emisyon ticaretinin yeni kazançlar getirmesi, DTÖ üyeliği vb. yollarla uluslararası ekonomik yapı ile bütünleşmeyi mümkün kılması ve daha fazla uluslararası yatırım potansiyeli sağlaması gibi gerekçeler, Rusya dahil iktisadi dönüşüm geçiren diğer doğu bloku ülkeleri için protokolün onaylanması noktasında cazibe unsuru teşkil etmiştir. KP, Rusya'nın onayından 90 gün sonra 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece iklim değişikliği ile küresel çapta mücadelede BMİDÇS'den 11 yıl sonra tarihi bir adım daha atılmıştır. Türkiye'nin 2009 yılında taraf olduğu Protokole hâlihazırda AB ile birlikte 191 ülke taraftır.[41]

[40] Chasek & Downie & Brown, s.124.
[41] Chasek & Downie & Brown, s.125; Kyoto Protokolünün 25. Yıldönümü, (t.y.), Erişim: 31 Aralık 2022, https://www.un.org/en/climatechange/marking-kyoto-protocol%E2%80%99s-25th-anniversary; "Kyoto Protokolü Nedir?", (t.y.), Erişim: 31 Aralık 2022, https://www.indyturk.com/node/567556/yazarlar/cop27-nedir-ve-neden-%C3%B6nemli

Bir takım öncü ülkeler, KP'nin kabulünü takip eden süreçte bu mutabakatın ötesinde geleceğe yönelik daha sıkı taahhütleri istişare etmeye başlamışlardır. Bu dönemde ittifaklarda kısmi değişiklikler de meydana gelmiştir. Siyasal iktisadi çıkarları gereği açık biçimde sıkı taahhütler üstlenmekte direnç göstermeyi sürdüren ABD, sera gazı salınımlarını azaltmaya yönelik gerekçeleri farklı olmakla birlikte OPEC üyesi ülkeler ile Avustralya, Çin ve Hindistan'dan müteşekkil yeni bir veto grubu tesis etmiştir.[42]

Bu bağlamda, uluslararası iklim politikalarının ortaya konulması hedefiyle 2007 yılındaki COP13'te *Bali Yol Haritası* adıyla bir program oluşturulmuştur. Müteakip COP oturumlarında ülkelerin ikinci taahhüt dönemi için uzlaşma çabaları devam etmiş, nihayet 2012 yılında Doha'da gerçekleştirilen COP18'de tarafların vardığı mutabakat uyarınca Protokolün ikinci taahhüt dönemi 2013-2020 yılları olarak belirlenmiş ve böylece Protokolün 2020 yılına dek sürmesine karar verilmiştir. Protokolün ikinci taahhüt dönemini teşkil eden *Doha Değişikliği* ile Ek-B listesinde yer alan tarafların sera gazı salınımlarını, 1990 yılındaki seviyelerin esas alındığı ilk taahhüt döneminden farklı biçimde 2020 yılında en az %18 azaltması kararlaştırılmıştır. Yürürlüğe girebilmesi için, 144 taraf ülke tarafından kabul edilmesi gereken KP'ye getirilen *Doha Değişikliği* 10 Aralık 2019 tarihi itibariyle 135 ülke tarafından kabul edilmiş olup, bu değişiklik henüz yürürlüğe girmemiştir. ABD, Japonya, Rusya ve Yeni Zelanda gibi sanayileşmiş ülkelerin ikinci taahhüt döneminde yer almaması nedeniyle iklim değişikliğiyle küresel mücadele, AB ile bazı küçük gelişmiş ülkelerin salınım azaltımı konusundaki taahhütlerine bırakılmıştır.[43]

2.3.3. Paris İklim Anlaşması

İklim değişikliği ile mücadeleye yönelik olarak uluslararası alanda atılan ilk önemli ve somut adım, 1992 yılında BMİDÇS'nin kabul edilmesidir. Bunu, 1997 yılında kabul edilerek 2005 yılında yürürlüğe giren KP takip etmiştir. 2012'de birinci taahhüt döneminin sonunda yayımlanan *BM Çevre Programı Raporu*, bütün gayretlere rağmen 1990-2010 yılları arasında küresel sera gazı salınımların %32 oranında artış gösterdiğini meydana çıkarmıştır. Rapor, ekosistemde kalıcı bir hasar oluşmadan önce

[42] Chasek & Downie & Brown, s.126-127.
[43] Kyoto Protokolü, (t.y.), Erişim: 31 Aralık 2022, https://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa

tarafların sürdürülebilirlik, döngüsel ekonomi, temiz enerji vb. alanlardaki görev ve sorumluluklarını yinelemiştir. Atılan bunca adıma karşın iklim değişikliğinin şiddetinin artarak devam etmesi, uluslararası arenadaki mücadeleyi bir takım sistemsel aksaklıklarıyla birlikte daha ileri bir boyuta taşımıştır. Bu doğrultuda, 2015 yılında gerçekleştirilen 21'inci Taraflar Konferansında kabul edilen Paris İklim Anlaşması (PİA), KP ile aynı mahiyetteki yürürlüğe giriş koşullarının 5 Ekim 2016 tarihi itibarıyla karşılanması sonucunda 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kabulünden henüz bir yıl geçmeden yürürlük koşulları sağlanan, iklim değişikliği ile mücadelede bir diğer dönüm noktası niteliğindeki Anlaşmayı günümüzde 191 ülke onaylamış durumdadır. Her ne kadar eski başkan Donald Trump yönetiminde ABD 2017 yılında PİA'dan resmen ayrılmışsa da bir sonraki dönemde iktidara gelen demokratların ilk işi Anlaşmaya geri dönülmesi olmuş; bu durum aynı zamanda uluslararası çevre mücadelesinin paydaşlarınca memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul görmüştür.[44]

İklim değişikliğinin yarattığı tehditlere karşı küresel anlamda sosyoekonomik direncin artırılmasını amaçlayan ve 2020 yılını milat olarak kabul eden PİA'nın uzun vadeli hedefi, sanayileşme öncesi devirlere kıyasla küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince gerisinde, mümkünse 1,5°C ile sınırlı tutulmasıdır. Bu hedef, fosil yakıt kullanımının aşamalı olarak terk edilmesini, bunun yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının tercih edilmesini gerektirmektedir. Anlaşmada mutabakata varılan arasında tüm tarafların Ulusal Katkı Beyanlarını (NDCs) ilan ederek bağlayıcı taahhütler üstlenmeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Anlaşmanın hukuki açıdan bağlayıcılığının kaynağı, tarafların ürettikleri sera gazının beşer yıllık aralıklarla ölçülerek raporlanmasından ibaret olup hedeflerini gerçekleştiremeyen taraflar için herhangi bir cezai yaptırım mekanizması tesis edilmemiştir.[45]

---

[44] Daniel Heffron, *What do realists think about Climate Change*, London 2015, s.16; Paris İklim Anlaşması, (t.y.), Erişim: 2 Ocak 2023, https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement
Paris İklim Anlaşması, küresel sera gazı salınımlarının %55'inden sorumlu en az 55 taraf ülke tarafından onaylanması sonucunda yürürlüğe girmiştir. Onaylayan ülke sayısı 1 Ocak 2023 tarihi itibarıyla verilmiştir.

[45] Roussopoulos, s.128; Paris Anlaşmasından Önce ve Sonra Neler Yaşandı?, (t.y.), Erişim: 4 Ocak 2023, https://www.tskb.com.tr/blog/surdurulebilirlik/paris-anlasmasindan-once-ve-sonra-neler-yasandi

Emisyon azaltımı ve ulusal katkı oranlarının belirlenmesi hususunda Anlaşma, gelişmiş ülkelerin mutlak salınım azaltımı hedeflerini sürdürmeleri; gelişmekte olan ülkelerin ise salınım azaltımı hedeflerini yükselterek farklı ulusal koşulları uyarınca, zaman içinde tüm ekonomiyi kapsayacak yeni, artırılmış hedefler benimsemelerini telkin etmektedir. Bu bağlamda Anlaşmada iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan ülkelerin uyum ve direnç kabiliyetlerinin artırılması ile sera gazı salınım azaltım kapasitelerinin yükseltilmesi amacıyla gelişmiş ülkelerden gelişme yolundaki ülkelere finansman, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme imkânları temin etmeleri için geniş ve şeffaf bir çerçeve oluşturulmuştur. Anlaşmada tarafların NDC'lerinin belirli aralıklarla yeniden gözden geçirilmesi ve taraf ülkelerin taahhütlerinin yükseltilmesi, ayrıca KP'de yer alan *Temiz Gelişim Mekanizması*nın (CDM) yerini alacak yeni bir mekanizmanın geliştirilmesi de öngörülmüştür.[46]

2017 yılındaki COP23'te, Paris Anlaşması'nda belirlenen küresel ortalama sıcaklık artışının 1,5-2°C ile sınırlandırılması hedefine yönelik olarak, bir sonraki Taraflar Konferansına kadar bir *Kural Kitabı* yazılması çalışmalarının tamamlanmasına karar verilmiştir. Uzman görüşlerine göre, iklim değişikliği ile mücadele alanında, Paris Anlaşmasında duyurulan NDC'lerin, insanoğlu kaynaklı küresel sıcaklık artışını 2°C ile sınırlandırma konusunda yetersiz kalacağı öngörülmektedir.

27. ve son Taraflar Konferansı (COP27) 6-18 Kasım 2022 tarihlerinde Mısır'ın Şarm El-Şeyh kentinde 194 ülkenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bir Afrika zirvesi niteliğinde olan bu Konferans, iki gün gecikmeli olarak tamamlanması nedeniyle BM nezdinde gerçekleştirilen en uzun ikinci iklim zirvesi olması ve gecikmiş de olsa tarihi kararların alınmış olması bakımından tarihe geçmiştir. Aslında önceki Taraflar Konferanslarında masaya yatırılmış olsa da kurala bağlanamamış olan bir diğer önemli husus ise iklim değişikliği yardım fonunun mimarisidir. İklim hedefleriyle daha yüksek düzeyde uyum sağlanması amacıyla ilk kez bir Taraflar Konferansı toplantısında küresel finansal mimaride reform yapılması çağrısına yer verilmiştir. Bu bağlamda COP27'de, iklim değişikliği kaynaklı doğal afetlere karşı yoksul ve en savunmasız ülkelere destek olacak bir çeşit tazminat fonunun tesisine ilişkin bir

[46] Paris Anlaşması, (t.y.), Erişim: 4 Ocak 2023, https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa

hükmün üzerinde -özellikle AB'nin baskısıyla- anlaşmaya varılması büyük bir başarıdır. COP27'de bu konuda fiilen hiçbir parasal meblağ ve finansman kaynağı tayin edilmemiş; fonun çalışma usullerine ilişkin kuralların belirlenmesi ise bir sonraki taraflar konferansına bırakılmıştır.[47]

Müzakerelerde ele alınan bir diğer önemli husus, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini bertaraf etmek (mitigasyon) için tesis edilen çalışma programının istişare edilmesidir. Bu programın amacı, ülkelerin iklim hedefleri çerçevesinde salınımları azaltmak için kesin hedefler, planlar ve ölçümler belirlemesini sağlamaktır. Tarafların şimdiye kadarki taahhütleri ortak bir standardı takip etmemiş olup ülkelerin salınım azaltım hedefleri için farklı ölçüt ve temel değerler kullanmaktadır. Nitekim ortak bir sistem tesis edilmeden, bu taahhütler salınımlarda gerçek anlamda bir azalma sağlamayacaktır.[48]

ABD, AB, Hindistan gibi büyük güçlerin girişimlerine karşın Şarm El-Şeyh'te ülkeler sera gazı salınımlarını azaltmaları için etkin önlemlerin alınmasında uzlaşma sağlayamamıştır. Bu durum, PİA'da belirlendiği üzere yerkürenin sıcaklık artışının 2030 yılına kadar 1,5°C ile sınırlandırılması hedefinin tutturulmasının git gide imkânsız hale geldiğini su yüzüne çıkarmaktadır. Özellikle dünyanın COVID-19 salgını, yangın ve seller, akabinde Rusya-Ukrayna Savaşı gibi tedarik zincirini kilitleyen olayların deneyimlendiği bir dönemde fosil yakıt kullanımının tedricen azaltılması düşüncesi -bilhassa fosil yakıt üretiminden nemalanan çıkar gruplarının müdahalesiyle- nihai metne yansıtılamamış olsa dahi, COP27 zirvesindeki oluşan havanın, ülkelerin bu fikre yönelik olarak eyleme geçmelerini teşvik edici bir etki yarattığını söylemek mümkündür.[49]

---

[47] Roussopoulos, s.130; İklim konferanslarında "tarihi başarı" kural olmalı, (t.y.), Erişim: 4 Ocak 2023, https://www.dw.com/tr/i%CC%87klim-konferanslar%C4%B1nda-tarihi-ba%C5%9Far%C4%B1-kural-olmal%C4%B1/a-63829074
European Commission, *White Paper on the Future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, 2017, s.8.

[48] COP27, (t.y.), Erişim: 4 Ocak 2023, https://time.com/6235427/climate-cop27/;
UNEP COP27, (t.y.), 4 Ocak 2023, https://www.unep.org/news-and-stories/story/cop27-ends-announcement-historic-loss-and-damage-fund

[49] "Küresel Isınma 1,5 Derece ile Sınırlandırılmalı", (t.y.), Erişim: 4 Ocak 2023, https://www.euronews.com/green/2022/04/04/ipcc-report-global-warming-must-be-limited-to-1-5-c-to-avoid-climate-disaster

Uluslararası ilişkilerde iklim değişikliği ve çevre konularında son dönemde yaşanan önemli gelişmeler elbette yukarıda açıklanan oluşumlarla sınırlı değildir. Örneğin, 2015 yılında BM Genel Kurulunda kabul edilen *2030 Gündemli Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* arasındaki birçok başlık, iklim ve çevrenin korunması ile doğrudan ilişkilidir.[50] Bunlardan en önemlisi, 13 numaralı *İklim Eylemi* maddesidir. BM tarafından yayımlanan Sürdürülebilir Kalkınma 2022 Yılı Raporu kapsamında iklim değişikliğinden insanoğlunun kırmızı alarm uyarısı veren, dolayısıyla acilen karşı eyleme geçilmesi gereken bir husus olarak bahsedilmektedir.[51] Küresel yönetişim bağlamında BM'nin ilgili alt organlarının yanı sıra IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü vb. uluslararası örgütlerin iklim değişikliği ve çevrenin korunmasına yönelik küresel, bölgesel ve yerel düzeyde tespit ve analizlerinin yanı sıra teknik ve mali destek mekanizmaları, hâlihazırda sürdürdükleri faaliyet ve uygulamaları ile planlama aşamasındaki eylem önerileri bulunmaktadır. Anılan kuruluşlar tarafından konuya ilişkin son dönemde yayımlanan raporlarda, iklim değişikliğinin başta kırılgan coğrafi ve toplumsal kesimleri vurarak uzun vadeli kalkınma hedefleri için büyük bir tehdit oluşturduğundan bahsedilmekte; fırsatlar ve tehditler doğrultusunda yapılan nitel ve nicel hesaplamalarla iyimser ve kötümser senaryo tahminlerinde bulunulmakta; buna yönelik olarak ilgili her sektörde faaliyete geçirilen uygulamalara ve her düzeyde alınması gereken tedbirlere yer verilmektedir. Nitekim Dünya Bankasının bahse konu yıllık raporunda "gelişmekte olan ülkelerde GSYİH'nın ortalama %1,4'ü oranında yapılacak yatırımların, anılan ülkelerin karbon salınımlarını 2050 yılına kadar %70 oranında azaltabileceği" vurgusu dikkat çekicidir.[52]

2.4. Uluslararası Toplumsal Çevreci Hareketler

İklim değişikliği, siyasal sınırlardan ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak en önemli küresel sorunlar arasında yer almaktadır. Yerkürenin geleceğini tehdit eden bu denli kapsamlı ve kriz niteliğindeki ciddi bir sorun ile mücadelede

[50] Dalby, s.2.
[51] UN, *the Sustainable Development Goals Report*, 2022, s.20.
[52] IMF Annual Report, *Crisis Upon Crisis*, September 2022, s.21-22; "World Bank Group, *Climate and Development : An Agenda for Action - Emerging Insights from World Bank Group 2021-22 Country Climate and Development Reports*, Washington D.C., (t.y.), Erişim: 22 Aralık 2022, http://hdl.handle.net/10986/38220

devletlerin yetersiz kaldığını gören toplumlar içerisinden zaman içerisinde farklı düzeyde çevre hassasiyetlerine sahip hareketler türemiştir. Çevreci hareketler genel itibarıyla ılımlı ve radikal çevreci oluşumlar/örgütler ile çevreci siyasal partiler biçiminde üç gruba ayrılmaktadır. Sivil toplumun ögeleri olarak çevreci örgütler ağırlıklı olarak bölgesel veya küresel nitelikte bir kurumsallaşma içerisindedirler. Bu örgütler kendi ekosistemleri içerisinde eylem, protesto ve lobicilik faaliyetleri göstermekle birlikte siyasal duruş ve kapasiteleri bakımından ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye geniş bir yelpazeye yayılmışlardır. Bu anlamda çevreci eylemcilik, ülkelerin ve bölgelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız biçimde örgütlenmesini sürekli olarak genişletmektedir. Nitekim henüz 1983 yılında gelişmekte olan ülkelerde 100 milyon civarında üyesi bulunan yüz bin çevreci örgütün mevcut olduğu düşünülmektedir. Mevcut arz yönlü iktisadi anlayışın hâkimiyeti nedeniyle son yıllara kadar hızla yaygınlaşan tüketim kültürüne bir tepki olarak bahse konu rakamların günümüzde çok daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.[53]

2'nci Dünya Savaşı sonrası dönemde tesis edilen küresel ekonomik düzen, doğrusal nitelikli büyümeyi temin ederken bu durum beraberinde ciddi bir çevresel yıkım getirmiştir. Bu tahribat ve yıkıma paralel olarak, özellikle batı bloğunda çevreci temelli küresel ve ulusal örgütlenmeler ortaya çıkmış, aynı zamanda sivil toplum nezdindeki teşkilatlanmalar da hız kazanmıştır. Gelişmiş ülkelerde 60'lı yıllardan itibaren birbirinden farklı yapılarda türeyen çevreci toplumsal hareketler çeşitli ideolojik eğilimleri benimsemiş, toplumsal ve siyasal bir değişim için geniş bir gündem ortaya koymuşlardır. Çevre politikalarının yeni mevzi ve taraftarlar kazanmasında 1968 yılındaki barış, özgürlük, adalet temalı dünya çapındaki protestolar da büyük rol oynamış; yeşil teori ile yeşil ideolojinin doğumu böyle bir ortamda gerçekleşmiştir. Nükleer savaş tehdidi, Vietnam savaşı, SSCB'nin Çekoslovakya müdahalesi gibi olaylara tepki olarak dünya çapında yeni sol hareketlerin fitili ateşlenmiş; üniversite yerleşkelerinden büyük metropollerin meydanlarına kadar *katılımcı demokrasi* için çağrılar yapılmıştır. Bu dönemde yaşanan doğa felaketleri, toplumsal protestoların çevresel zeminini öne çıkarmaya yardımcı olmuştur. Böylece sivil toplum ile hükümetler eş zamanlı olarak çevresel tahribata yönelik söylem ve eylem düzeyinde

[53] Roussopoulos, s.56-57.

icraatlarını yoğunlaştırmışlardır. Çevresel yıkımı yavaşlatmak amacıyla yaptığı sıra dışı ve şiddet içermeyen *doğrudan eylemler* ile alanında kısa zamanda dünyadaki en popüler örgütlerden biri haline gelen Greenpeace'in 1971 yılında kurulması bu anlamda önemli bir aşamadır. Diğer yandan, çevre konusunda dünyanın en büyük taban örgütlenmesi olan *Dünya Dostları*'nın (Friends of the Earth) 1969'da kurulması ve 1971'de uluslararasılaşması da rastlantı değildir. Yine de çevre hareketleri, hiçbir zaman tek bir parçadan oluşamayacak kadar çeşitli toplumsal kökenler ile siyasal geleneklerden beslenmeyi sürdürmektedir. Bu manada, doğa harikalarını muhafaza etmeye odaklanmış olan doğacılık (korumacılık), çevresel tahribat ile bireysel olarak ilgilenen çevrecilik, kendine özgü bir ahlâk felsefesi ile bu iki yaklaşımın ötesine geçmeye çalışan derin ekoloji, adem-i merkeziyetçi temellerden gelen biyo-bölgeselcilik, kadın hareketleriyle çevreci hassasiyeti bünyesinde birleştiren ekofeminizm ile derin ve bütüncül bir ideolojik perspektif sunan siyasal ekoloji gibi toplumsal ve siyasal çevreci akımlardan söz etmek mümkündür.[54]

Uluslararası çevreci hareketler bağlamında toplumsal akımların yanı sıra, yeşil ve çevreci hassasiyete sahip siyasal oluşumlardan da söz etmek gerekir. Dünya genelinde sürdürülebilirlik, biyoçeşitlilik vb. benzer ilkeler doğrultusunda hareket eden yeşil siyaset ılımlıdan radikale uzanan geniş bir kuramsal düzleme yayılmıştır. Bununla birlikte çevreci ve iklim değişikliği karşıtı siyasal partilerin çoğunluğu kendilerini bir ideolojik temel üzerine oturtmakta, kendilerini genel olarak yeşil partiler olarak adlandırmakta, çevresel sorunların çözümü için iktisadi, toplumsal ve siyasal yapıyı birlikte ele alarak sistem değişikliği talep etmektedirler. Bookchin'in ifadesiyle radikalizmin rengi artık kızıl değil yeşildir ve insanlığın bütünüyle maruz kaldığı bu modern krizle mücadele için yeşil radikalizmin sesi daha da gür çıkmalıdır.[55]

İnsan kaynaklı çevresel tahribatın iyice gözle görülür hale geldiği 70'li yıllar yeşil kuramın yanı sıra dünya siyasetinde yeşil siyasal partiler bakımından da hareketli bir dönemin başlangıcını ifade eder. Özellikle 70'li yıllarda *büyümenin sınırları* adlı eser ve *dünya günü* etkinlikleri ile ortaya çıkan yeşil siyaset farklı şiddetlerde olsa da kısa zamanda bütün dünyada karşılık bulmuştur. Bu anlamda batı bloğuna dahil olan

[54] Akyüz, s.52-53; Dalby, s.2; Roussopoulos, s.58-59.
[55] Bookchin, *Modern Kriz*, İstanbul 2017b, s.41.

ülkelerdeki hareketliliğin çok daha gözle görülür olduğu söylenebilir. Her ne kadar günümüzde Alman Yeşilleri ulusal anlamda dünyadaki en popüler yeşil siyasal parti olarak bilinse dahi, seçimlere katılma amacıyla kurulan ilk ulusal yeşil partiler *İngiliz Milletler Topluluğu* içerisinde doğmuştur. 1972 yılında sırasıyla Avustralya'nın Tasmanya eyaletinde tesis olunan *Birleşik Tasmanya Grubu*, Yeni Zelanda'daki *Değerler Partisi* ve Birleşik Krallık'taki *Halk Partisi*, yeşil ideolojik örgütlenmenin ilk örnekleridir. Nitekim bu örgütlerin üçü de yeşil renge yönelik siyasal kısıtlamaların ortadan kalkmasıyla daha sonra isim değişikliğine giderek *Yeşiller* adını almışlardır. Bunda, İngiltere'deki *Ekolojist* dergisinin eki olarak yayımlanan ve kitap olarak basılmasıyla birlikte en çok satanlar listesine giren *Hayatta Kalmanın Reçetesi* adlı bildirinin içeriğinin hayata geçirilebilmesi için ana akım partiler dışında siyasete girilmesi önermesi büyük rol oynamıştır.[56]

1970'lerin sonlarına doğru çevre bilincinin artması ve yeni toplumsal hareketlerin gelişmesiyle birlikte Avrupa'daki ilk yeşil partiler ortaya çıkmaya başlamış; bu partiler arasında bilgi alışverişi için eşgüdüm mekanizması tesis edilmiştir. Çevrecilik ve iklim değişikliği ile mücadelede Avrupa ülkeleri, dünya çapında öncü bir konum elde etmişlerdir. Bu ivme, yeşil ideolojinin tam teşekküllü bir yapılanma ile bir siyasal parti olarak 1984'ten itibaren Avrupa Parlamentosunda temsil edilmesini sağlamıştır.[57]

1981 yılında Belçika'daki Yeşiller önemli bir atılım gerçekleştirerek %5 oy oranı ile Avam Kamarası ve Senatoda yer elde etmiş ve yeşil bir parti olarak önemli bir başarıya imza atmıştır. Batı Almanya siyasetinde yeterince temsil edilmediklerini düşünen ve barış, çevre, nükleer karşıtlığı gibi konular etrafında teşkilatlanan *Yurttaş İnisiyatifleri* tarafından, 1979'da Avrupa Parlamentosu seçimlerine karşı bir koalisyon kurulmuştur. Bu koalisyon seçimlerde bir sandalye dahi kazanamamış olmakla birlikte partileşmiş ve 1983'teki federal seçimlerde seçim barajını ilk defa aşmış, %5,6 oy ile federal mecliste 27 sandalye kazanmıştır. 1987 seçimlerinden itibaren Yeşiller seçmenlerin toplam oyunun hep %5'inden daha fazlasını alabilmiştir. Ekolojik tahribat kaynaklı refleks bu dönemde Marksist siyasete uluslararası boyutta yeni bir cephe kazandırmıştır. Bu anlamda Yeşillerin 1988 yılında Almanya *Sosyal Demokrat Partisi*

[56] Akyüz, s.54.
[57] Avrupa Yeşiller Partisi, (t.y.), Erişim: 5 Ocak 2023, https://europeangreens.eu/organisation

(SDP) ile oluşturdukları ve Marksizm'in özgürlükçü ve çevreci bir yorumu olan *Kızıl-Yeşil Koalisyonu* ilk iktidar deneyimleridir. 1989 devrimleri akabinde Doğu Almanya'daki *Birlik 90* partileri ile birleşen Yeşillerin sonraki yıllarda Alman parlamentosunda sosyal demokratlarla koalisyon içerisinde iktidar ve muhalefet deneyimleri de olmuştur. Bunlardan en önemlisi, 2005 yılından itibaren 16 yıl boyunca muhalefette kalan Yeşillerin 2021 sonundaki federal seçimlerde toplam oyların %14,8'ini alarak 735 sandalyeden 118'ine sahip olmalarıdır. Alman Yeşillerinin elde etmiş olduğu başarı ve popülaritenin ardında önderlerinin toplumsal eşitlikçi, sivil özgürlükçü ve âdem-i merkeziyetçi fikir ve faaliyetleri ile nükleer enerjiye ve silahlanmaya karşı yürüttükleri başarılı muhalefet de önemli rol oynamıştır. 1998 yılında Yeşillerin SDP ile koalisyonunda gündeme gelerek resmen yürürlüğe konulan yenilenebilir enerji konusundaki siyasetleri, Hristiyan Demokratlardan beklenenin aksine Angela Merkel'in başbakanlığı döneminde dahi devam ettirilmiş; bu sayede "Nükleerden Çıkış Yasası"nın gereklerinin aşamalı olarak yerine getirilmesi mümkün olmuştur.[58]

Tarihsel gelişimine bakıldığında, çevresel bozulma ve iklim değişikliğinin büyük oranda modernitenin sonuçları arasında olduğu anlaşılmaktadır. İnsanoğlu kaynaklı çevresel sorunlar ve iklim krizinin dünya tarihinde yaklaşık son yüz elli yıldır her geçen gün daha fazla yer edinmesi, çevreci ve yeşil siyasetin oluşumu ve tabanının genişlemesine olanak vermiştir. Yeşil siyasal ideoloji çatısı altında belli kriter ve normlara dayanan çevrecilik, seri üretim ve toplu tüketim kültürünün eleştirel değerlendirmelerini içeren bir modernite eleştirisine sahiptir. Bu noktada, Alman Yeşillerini esas alarak, yeşil siyasal partiler hakkında yeşiller toplumdaki farklı ve bir takım radikal kesimlerin bir araya gelmesiyle oluşan dip dalgadan doğan yeni bir sosyal hareket olduğu yorumu yapılabilir. Bu dönemde yeşil hareketin içerisinde doğu bloku sürgünü eski sosyalistler, din adamları, sanatçılar gibi kesimlerin yer alması, hareketin çeşitliliğini, çoğulculuğunu, evrenselliğini ve liberal siyaset anlayışını büyük ölçüde yansıtması bakımından dikkat çekicidir.[59]

[58] Akyüz, s.55; Yeşil Gazete - *"Almanya Yeşillerin Nükleerden Çıkış Kararına Geri Döndü"*, (t.y.), Erişim: 6 Nisan 2022, https://yesilgazete.org/almanya-yesillerin-nukleerden-cikis-kararina-geri-dondu/
[59] Akyüz, s.56.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER KURAMLARI VE ÇEVRE

Yerkürenin birçok farklı noktasında insanoğlunun kendi elleriyle neden olduğu çevresel tahribat, 1960'lı yıllarda küresel bir çevre krizinin artık yaşamın bir gerçeği olduğunu kesin olarak ortaya koymuştur. 1970'lerde çevre konulu ilk BM konferansının düzenlenmesi, 1980'lerde ise gelişmiş ekonomilerden başlayarak çevre gündemli siyasi partilerin ortaya çıkması ve sorunun çözümüne yönelik kamu politikalarının öne sürülmesi konunun ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamda kazandığı ağırlığın en somut yansımalarıdır. Söz konusu gelişmeler, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında çevreci politikalara, hatta yeşil bir kurama duyulan ihtiyacı da su yüzüne çıkarmıştır. Bu noktada, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında çevreci politika seti ile yeşil kuramın gelişimine, aynı zamanda çevrenin yönetişimine yönelik rejimin tesisine göz atmak yerinde olacaktır.

Biyolog Garrett Hardin'in 1968 yılında yayımlanan ünlü makalesinde öne sürülen ve liberal bireyciliğin hazin bir sonucu olan *müştereklerin trajedisi* kavramı, kapitalist üretim biçiminin de tetikleyici katkısıyla insanoğlunun doğa üzerindeki tahribatının kaçınılmaz olduğunu ifade ederek doğal çevrenin geleceğine ilişkin olumsuz bir çerçeve çizer. Bu kavram, aynı zamanda anarşi altında yaşayan ve kendine yeten devletlerin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak saldırgan realist yaklaşım tarafından da sahiplenilmektedir.[60] Hardin'e göre bireylerin özel mülkiyetinde olmayan ortak kaynaklar istismara açıktır ve bu nedenle çoğunlukla aşırı tüketime maruz kalmaktadır. Bu görüşün aksine, ekonomist Elinor Ostrom'un kamusal yani müşterek malların kullanımını ele aldığı ve kendisini Nobel ödülüne götüren *Ortak Malları Yönetmek* (Governing the Commons) adlı eseri daha olumlu bir tablo ortaya koymaktadır. Türkiye'den de örneklerin yer aldığı eser, orman ve deniz vb. müşterek kaynakların birlikler ve kooperatifler gibi ekonomik yönetişim aygıtları üzerinden verimli ve sürdürülebilir biçimde kullanılmasının mümkün olduğunu öne sürer. Nitekim maddi varlıklar gibi soyut, sosyal ve ahlâkî değerler ile çağımızda hızla yaygınlaşan blok zincir, uçtan uca şifreleme vb. açık kaynaklı teknoloji ve düşünce ürünleri de insanoğlunun soyut müşterekleri arasında sayılabilir. Bununla birlikte, doğanın bir

[60] Heffron, s.9; Çiftçi, s.471.

parçası olarak insanoğlu için en temel ve yaşamsal unsurlar doğal kaynaklardır. Çevreci ve ekolojik akımların gelişimini de bu bağlamda ele almak gerekir. Ekolojik düşünce yalnızca insanlığın doğadaki çıkarlarından ziyade doğanın kendi çıkarlarına hitap eder. Nitekim çevre sorunlarının topluluk ve kolektif karar verme bağlamında bireylerin kendileri ile birbirleriyle ilişkileri hakkında sorular uyandırması, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplini altında çevreci geleneğe aittir.[61]

Teori ve pratiğin birbiriyle bağlantılı olması, çevre sorunlarına yol açan mevcut uygulamaya yönelik olarak uluslararası ilişkiler kuramının mücadele etmesi gereken alanı genişletmektedir. Esasen doğal yaşamın ve insanlığın ortak geleceği için bu bir zorunluluktur. Uluslararası politikanın her geçen gün bir üst basamağa yükselen ana başlıklarından biri olarak çevre konuları, Uluslararası İlişkiler disiplini bünyesindeki teorilerin neredeyse tamamı içerisinde gömülü olarak değerlendirilmekle birlikte, ana akım kuramlar kapsamındaki ana gündem başlıkları altında yeteri kadar ele alınmamıştır.[62] Örneğin dünya siyasetinde devletin, ulusal çıkarların ve gücün rolünü vurgulayan realist teoriye göre iklim ve çevre sorunları ikincil önemdeki dış tehditler olarak algılanmakta; liberalizm bireysel seçme ve tüketim haklarına vurgu yaparken temelde bu tüketimin çevresel sonuçlarıyla yeterince ilgilenmemekte Marksizm ise yapısal eşitsizliklere odaklanırken sürdürülebilirliğe ve çevre yönetişimine yönelik yeni bir gündem öne sürmede geriden gelmektedir.[63] Ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin çevre ve iklim krizine yönelik tutum ve analizlerinin yetersiz kalması, eleştirel ve çağdaş kuramların mevzi kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, çevre konularına ilişkin teorik çerçevenin disiplinin tarihsel gelişimine paralel olarak ele alınması isabetli olacaktır.

3.1. Realizm ve Çevre

Uluslararası İlişkiler disiplininin en eski ve en baskın kuramı olarak kabul edilen realizme göre uluslararası ilişkilerin temel aktörü devlettir. Bu sebeple uluslararası politika, gücü elde etmeye yönelik olarak devletler arasında süregelen mücadele süreci

[61] Dalby, s.4; Hugh C. Dyer, 2008, s.1.
[62] Dyer, s.1.
[63] Matthew Paterson, *Theoretical Perspectives on International Environmental Politics*, London 2014, s.46.

olarak görülmektedir. İngiliz siyaset felsefecisi Thomas Hobbes'un 1651 yılında Londra'da basılan ünlü eseri Leviathan'da işlendiği üzere, insanlar toplum örgütlenmesi öncesinde doğa durumu (state of nature) olarak adlandırılan korku ve anarşi ortamındadırlar. Hayatta kalmak üzere kendi çıkarını gözeten bireylerin, doğa durumunda iken birbirlerini potansiyel tehdit olarak görmelerini engellemek için bireysel egemenliklerinin bir bölümünü devlet kurumuna aktarmaları anarşik ortamı ortadan kaldıracaktır. Bireyler arasındaki ilişkiden farklı olarak, uluslararası sistemde üstün bir otoritenin olmaması kaynaklı anarşi durumu, devletleri kendi çıkarı peşinde koşmaya itmekte; bu da uluslararası sistemde savaş unsurunu öne çıkarmaktadır.[64]

Devletin tek vücut bir unsur olduğu ön kabulüyle realistler devlet içi ve devlet dışı dinamikleri göz ardı ederler. Realistlere göre uluslararası politika konuları belli bir hiyerarşiye göre değerlendirmeye alınır. Bu noktada yüksek siyaset kapsamındaki askerî ve güvenliğe ilişkin başlıklar öne çıkarken, ticaret, çevre, sağlık vb. düşük siyaset konuları geri planda kalır. Öte yandan realistler, insan doğasının kötü, açgözlü ve saldırgan olduğu; insanların güç ve çıkarları peşinde koştuklarını varsayımını yaparlar.[65] Devletin çıkarlarını gözetme yükümlülüğü nedeniyle devlet adamı, bütün devletlerce kabul edilmiş standartların olmadığı, kapsayıcı ve merkezî bir otoritenin bulunmadığı anarşik bir uluslararası ortamda faaliyet göstermektedir. Bu nedenle realistler uluslararası örgütler, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketleri uluslararası ilişkilerin aktörleri olarak kabul etmeyerek, soyut niteliği haiz ahlaki ölçütlerin politik eylemlere tatbik edilemeyeceğini öne sürmektedirler. Bu noktada devletler, devletlerarası hiçbir ittifaka bel bağlamadan kendi güvenliklerini bizzat sağlamak amacıyla güçlerini en yüksek düzeye çıkarmak ve rakiplerinin güçlerini artırmalarına engellemek üzere birbirleriyle yarış içerisine girerler ki ancak bu yolla uluslararası ilişkilerde istikrarı temin eden güç dengesinin oluşabileceği varsayılır.[66]

Realist Uİ kuramı, yapısal realist olarak tanınan Kenneth Waltz tarafından bilimsel bir nitelik arayışı nedeniyle yapılan çalışmalar neticesinde 1979 yılında klasik ve neorealizm olarak ikiye ayrılmıştır. Bu bağlamda neorealizmin klasik varyantından

[64] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri - Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa 2008, s.177.
[65] Arı, s.159-160.
[66] Arı, s.161.

farklılaşan temel özellikleri, teoriyi insan doğasına dayandırmıyor olması ile analiz düzeyi bakımından sistemsel ya da yapısal olarak değerlendirmesidir.[67] Neorealistler, devletlerin idari, ideolojik, boyut vb. bakımından birbirlerinden farklılaşmalarına karşın uluslararası yapının kısıtlayıcı doğasından ötürü benzer davranışlar gösterebildiklerini savunur. Yine de, klasik veya neo bütün realistler uluslararası ilişkilerin esas aktörü devletlerin rasyonel davranış sergilediklerini, tek parça ve holistik yapılar olarak kendi çıkarları peşinde koştuklarını kabul ederler.[68]

Devlet merkezci bir kuram olarak realizmin devletler arasındaki rekabetin yanı sıra sürekli değişim içerisindeki dünyaya ve maddi koşullara dair ilave söylemler geliştirme konusunda belirgin biçimde eksiklikleri mevcuttur. Bunun en büyük nedeninin, dünya sistemindeki değişimlerin, uluslararası sistemin yapısında yer alan anarşi durumunda herhangi bir değişime yol açmaması olduğu düşünülmektedir. Yani güç dengesinde ve maddi koşullarda olabilecek değişiklikler, sistemin temel unsuru olan anarşik yapıyı değiştirmemektedir.[69]

Uluslararası politika nezdinde çevre sorunları, devletler arasındaki güç mücadeleleri bağlamında askerî ve güvenlik başlıkları altında ele alınmaması nedeniyle çevre sorunları uzun süre boyunca geri planda kalmış; maliyet hesaplamaları nedeniyle devletler arasındaki rekabetçi ortamda çevresel yıkımın somut yansımaları olabildiğince göz ardı edilmiştir. Örneğin realistler, devletlerin güç peşinde koşarken doğada yol açtıkları tahribatın, uzun vadede devletin toplam gücünü zayıflatabileceğini ve uluslararası ilişkilerde istikrarı bozacak sonuçlar doğurabileceğini yeterince hesaba katmamaktadırlar. Realistlerin uluslararası örgütler ile sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı aktörlere yönelik yaklaşımı, iklim değişikliğiyle mücadelede küresel işbirliği ve eylemin istenilen sonucu veremeyeceği yönündedir. Bu nedenle, çevre güvenliği ve iklim değişikliği gibi konularda realist bakış açısıyla eyleme geçilmesi yeterince olası görünmemektedir.[70] Bazı realist düşünürlere göre kökten bir dönüşüm ancak hegemonik bir çatışma veya savaşın cereyan etmesi ve bunun üzerine yeni bir statükonun ikame edilmesi yoluyla

[67] Arı, s.162-163.
[68] Arı, s.193.
[69] Arı, s.197.
[70] Arı, s.199; Heffron, s.7.

gerçekleşebilir. Nitekim ülkeler arasındaki soyut siyasal sınırları tanımayan iklim değişikliğinin süratle devam etmesi, yerkürenin hemen her noktasında geri dönüşü olmayan çevresel felaketlere yol açmakta ve canlı yaşamı daha fazla tehdit etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, modern dönemin küresel çevresel koşulları artık sürdürülebilir olmadığı için aynı yaşam tarzı ve küresel ekonomik sistemin devam etmesi halinde dünyanın kendi kendini yok edeceği yadsınamaz biçimde karşımızda durmaktadır. Bu doğrultuda, devletlerin geleneksel gündem maddesi olan realist güvenlik paradigmasının bir miktar bakış açısı değişikliği ile devletlere ve politikacılara iklim değişikliği ile mücadelede yardımcı olması mümkündür. Bu doğrultuda, çevre kirliliği ve iklim değişikliğiyle mücadele konusunda çok taraflı çevre müzakerelerinin kapsamı her geçen gün genişlemekte, devletlerin üstlendikleri yükümlülüklerin niteliği ve niceliği gelişim göstermektedir.[71] Geleneksel güvenlik paradigmasından sıyrılmayı sağlayacak olan söz konusu farklı bakış açılarının ikame edilmesi, Uluslararası İlişkilerde çatışma yerine işbirliğini önceleyen kuramsal bakış açılarının ağırlık kazanması ve yeni diyalog mekanizmalarının işlevselleştirilmesi üzerinden gerçekleşebilecektir.

Uluslararası sistemde savaş, güç, jeopolitik, ittifaklar ve devletlerin işleyiş biçimlerine ilişkin geniş bir literatüre karşın, iklim değişikliği ve çevre konularında son derece kısıtlı miktarda realist analize rastlanmaktadır. Canlı yaşamı için küresel bir tehdit olarak çevresel tahribat ve iklim değişikliği konuları realist uluslararası ilişkiler kuramı için nispeten yeni bir alan olarak son elli yılda gündeme gelmiştir. Küresel sıcaklık ortalamasında küçük bir artışın ortaya çıkması halinde deniz su seviyelerinde ciddi bir yükselme meydana gelebilecek, sıklaşan miktarda sel ve kuraklık gibi birçok felaket nedeniyle toplumların yaşamında olumsuz anlamda büyük değişiklikler görülebilecektir. Bu noktada iklim değişikliğinin devletler nezdinde geçmişteki güvenlik tehditlerinden farklı tepkilerin doğumuna yol açması muhtemeldir. Bu doğrultuda uluslararası ilişkilerde yeni bir kavram olarak iklim değişikliği ile mücadelede realist paradigmanın ortaya koyacağı çözüm önerileri önem taşımaktadır. Bu anlamda, tüm alt dallarının ortaklaşa biçimde özünde insan doğası, gücü ve ahlakı hakkında varsayımlar barındırdığı realist uluslararası ilişkiler kuramının iklim

[71] Heffron, s.8; Mearsheimer, *Can China Rise Peacefully?*, 2014.

değişikliği tehdidiyle mücadeledeki beceri ve başarılı olup olamayacağı merak konusudur. Devletler arası ilişkilerde ulusal menfaatleri için daha fazla güç peşinde koşan aktörlerin siyasal sınır tanımayan iklim ve çevre konularına verecekleri bireysel karşılıklar kuvvetle muhtemel yetersiz kalmaktadır. Realist kuramın insan doğası, güç ve ahlak üzerine üç temel varsayımı tüm realistler tarafından kabul edilirken, realist düşüncenin alt dalları; devletlerin neden gücün peşinde koştuğunu ve devletlerin tehditlere nasıl tepki verdiğini farklı biçimde ele almaktadır.[72]

3.1.1. Klasik ve Yapısal Realizm

Uluslararası ilişkilerde klasik realizm, Antik Yunan tarihçisi ve Atinalı komutan Tukidides, Floransalı düşünür ve devlet adamı Niccolo Machiavelli ve İngiliz filozof Thomas Hobbes'un tarihsel ve politik yazılarından beslenmekte olup çağdaş anlamda Alman asıllı Amerikalı akademisyen Hans Morgenthau'nun 2'nci Dünya Savaşı akabinde yaptığı çalışmalarla gündeme gelmiştir.[73] Morgenthau, doğuştan hayatta kalma dürtüsü ve iktidar olma iradesi nedeniyle devletlerin çatışmaya ve trajediye mahkûm olduğunu savunmuştur. Bu görüşe göre, devletler güç biriktirmek ve ulusal çıkarları güvence altına almak için motive edilir, çünkü bunlar insan doğasından ileri gelen insani güdülerdir. Dolayısıyla, devletin tutumunun kökleri, dış politikaya yönelik kararlar alınmadan evvel her dış hadisenin maliyet ve faydalarını dengelemeye çalışan devlet adamlarının rasyonel korkularında ve doğal eğilimlerinden tespit edilebilmektedir. Görüldüğü üzere hayatta kalma, güvenlik ve iktidar kaygılarıyla ele alınan klasik realist uluslararası ilişkiler yaklaşımında iklim ve çevre konuları birincil öneme sahip olmadıkları için yüksek politika gündemi dışında kalmaktadırlar.[74]

Öte yandan, uluslararası ilişkiler kuramı bağlamında realizm üzerine inşa edilen neorealizm ise daha sistemsel ve ampirik bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamakta ve devletlerin neden güç peşinde koştuğuna dair farklı yanıtlar aramaktadır. Realizme paralel biçimde neorealizme göre de devletler uluslararası ilişkilerin başat aktörleri olarak kabul edilmekte olup hareketlerinin rasyonel olarak izah edilebileceği ve

[72] Heffron, s.3.
[73] Arı, s.172.
[74] Arı, s.201; Heffron, s.4.

öncelikli menfaatleri bakımından güç peşinde koştukları varsayımları kabul edilmektedir. Bununla birlikte, anarşi ortamındaki devletler arasındaki güç mücadelesinin insan doğasının bir yansıması olduğunu savunan klasik realistlerin aksine neorealistler, uluslararası sistemin fiili yapısına odaklanmayı tercih ederler.[75]

Yapısal realizmi açıklayan ana kaynak, uluslararası sistemin yapısını ve bu sistem içindeki birimlerin (devletlerin) etkileşimini özetleyen Kenneth Waltz'ın 1979 tarihli *Uluslararası Politika Teori* adlı metnidir. Waltz'e göre küresel bir otoriteden yoksun anarşik bir sistem içerisinde devletler hayatta kalmak için kaçınılmaz olarak güç arayışına gireceklerdir. Yani, klasik realistler için güç arayışı insan doğasından ileri gelirken neorealistler için güç, anarşik bir uluslararası sistem içinde devletin hayatta kalmasını sağlamanın geçerli unsurudur. Bununla birlikte, devletlerin güvenlik sağlamaya yönelik hareketleri mevcut ya da muhtemel düşmanlarının güvenliğini tehdit edecek ve *güvenlik ikilemi* olgusunu gündeme getirecektir. Bu kavramın üzerinde duran neorealistlere göre bir devletin mutlak güvende olması, diğer devletin mutlak bir güvensizlik altında hissetmesine yol açarken, devletlerin davranışlarının düşmanca ve saldırgan hale gelmesini tetikleyebilecektir. Bu anlamda görece (nispi) kazanç kavramının realist kuramda önemli bir yer kapladığının altını çizmek gerekmektedir.[76]

Bir diğer husus ise, yapısal realistlerin kendi aralarında savunmacı ve saldırgan olarak ayrışmalarıdır. Savunmacı realistlere göre devletler gücün en üst düzeye çıkarılmasındansa sistemdeki konumlarını güvence altına alacak miktarda gücün biriktirilmesinin yeterli olacağını, fazla güç birikiminin diğer devletler nezdinde endişeye neden olacağını ve sistemsel bir sarmala yol açacağını iddia ederler. Saldırgan realistler ise devletlerin muadillerinin gücü pahasına güçlerini en yüksek düzeye çıkarma arzusunu beş varsayıma dayandırsalar dahi, bu varsayımların hiçbiri tek başına devletlerin güç arayışlarının nedenini açıklayamaz. Bununla birlikte, ancak birlikte ele alındıklarında devletlerin proaktif biçimde güç arayacaklarını ve güç dengesini kendi lehlerine değiştirmek için fırsat kollayacaklarını savunmaktadır.[77]

[75] Mearsheimer, 2013, s.78; Sezai Özçelik, *Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in International Relations and Conflict Resolution During the 1990's*, 2005, s.91.
[76] Arı, s.192.
[77] Mearsheimer, 2013, s.80.

3.1.2. Neoklasik Realizm

Klasik realizme önemli bir meydan okuma olarak ortaya çıkan neoklasik realist uluslararası ilişkiler yaklaşımı, devletlerin iç işleyişlerinin önemini vurgularken dış faktörlerin devletlerin harici siyasetlerini nasıl etkilediklerine odaklanmaktadır. Buna göre bütünleşik yahut kenetlenmiş bir hükümete ve toplumsal yapılara sahip olan devletler, yerel dinamiklerin desteğinden yararlanarak dış tehditlere karşı koymak üzere daha iyi konumlanırlar. Neoklasik realist dış politika analizi için Türkiye'nin sistemsel baskı altında olduğu 2'nci Dünya Savaşı döneminde uyguladığı tarafsız dış politikasında yerel dinamiklerin (demokratik kurumsal yapının henüz oturmamış olması, demografi, ekonomi ve askeri teknolojinin yetersizliği vb.) belirleyiciliğinin oynadığı rol örnek olarak verilebilir.[78]

Görüldüğü üzere realist uluslararası ilişkiler kuramı ve onun alt yaklaşımları, devletlerin davranışlarına ilişkin farklı açıklamalar sunmaktadır. Fakat daha önce de belirtildiği üzere, dünya tarihinde henüz çok yeni olan sınır ötesi ve güncel bir olarak iklim değişikliği ve çevre sorunlarına yönelik tam anlamıyla realist bir bakış açısının oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim son iki yüzyıl boyunca, ulus devletlerin varoluşsal güvenlik tehdit algıları rakip, revizyonist ve düşmanca tavırlı devletler, iç ekonomik yıkımlar ve toplumsal huzursuzluklardan ileri gelmiştir. Oysa o günlerde akıllara gelmeyen iklim değişikliği olgusu, günümüzde uluslararası kurumlar ve devletler için kritik öncelikli bir soruna dönüşmüştür. Böyle bir ortamda realizm hakkında böyle bir analiz yapmak için iklim değişikliği tehdidine devletlerin şimdiye kadar verdikleri tepkileri incelemek gerekir. Elbette realizmin çevresel güvenlik ve iklim değişikliği üzerine bir takım yaklaşımları mevcuttur. Ancak bunlar savaş ve güvenlik kaynaklı rekabetçi bir güç birikimi hakkındaki görüşleri kadar tatmin edici değildir. Bir diğer ifadeyle, realist kuramın yalnızca devletler arası rekabete ve devletlerin geleneksel gündeminde yer aldığı üzere klasik güvenlik ihtiyacına odaklanan bir dünyayı değil, uluslararası terör, siber savaş, iklim krizi vb.

[78] Sami Kiraz, *Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi*, 2018, s.436-437.

değişen güvenlik konseptlerine yanıtları içerecek kapsamlı ek açıklamalar ve mekanizmalar geliştirmesi gerekmektedir.[79]

Realist paradigma, her koşulda devletler arasında cereyan eden tehditleri tanımlarken, doğadan neşet eden -yeryüzündeki kaynakların sınırlı olması ve iklim değişikliği nedenli felaket riskleri gibi- tehditleri göz ardı etmekte; bu da, devlet merkezci realist kuramın sınırlarının aşıldığı anlamına gelmektedir. Nitekim askeri çözümün yetersiz kaldığı, sınır ötesi mahiyetli bir sorunla mücadele için kapsamlı küresel işbirliği ve eylem gerekir ki bu seçenekler realist bakış açısına göre *son çare* olarak addedilir.[80] Ayrıca çevre sorunları ve iklim krizinin ciddi gıda kıtlığına ve temiz su kaynaklarının azalmasına, dolayısıyla her türlü analiz düzeyinde yer alan aktörler arasında iklim değişikliği kaynaklı çatışmalara neden olma potansiyeli hayli yüksektir. Bu çerçevede, neorealist Stephen Walt tarafından geliştirilen *tehdit dengesi* kavramı uyarınca, geleneksel olmayan bir tehdit olarak iklim değişikliğine karşı devletlerin uluslararası örgütlerin gözetimi altında bir denge tesis etme imkânını iyi kullanmaları önerilir. İklim değişikliği karşısında oluşturulan bir ittifak, devletlerin enerji ve gıda üretimi ve kullanımı ile ormanlar, denizler ve diğer arazileri yönetme ve tüketim biçimlerini temelden güncelleyerek değiştirmesini gerektirmektedir. Bu durumda, son dönemde artan biçimde çevrenin tahribatı ve iklim değişikliğine karşı işbirliğini sağlayan çok taraflı çevre akitleri ile derinleşen uluslararası örgütlenme neorealist bakış açısı ile daha anlaşılır hale gelmektedir. [81]

Bu tür bir yaklaşım, realist uluslararası ilişkiler kuramı içinden çevresel tahribat ve iklim krizi ile mücadeleye yönelik muhtemelen oluşturulan en ılımlı ve en olası ittifak kurgusudur. Devletler şayet iklim değişikliği tehdidini realist bir güvenlik paradigmasında rasyonalize edebilir ve iklim değişikliği ile onun uzantısı tehditlere karşı toplu bir uzlaşma ile dengeleme potansiyelini hayata geçirebilirler ise, bahse konu küresel tehdit tıpkı geçmişteki revizyonist imparatorlukların yenilgiye uğratıldığı gibi etkisiz hale getirilebilir.[82]

[79] Heffron, s.7.
[80] Heffron, s.8.
[81] Heffron, s.11.
[82] Heffron, s.17.

Realizmin özellikle soğuk savaş sonrası dönemde ortaya çıkan veya önem kazanan gelişmeler karşısında açıklayıcı kapasitesi günden güne aşınmakta, liberal demokrasi ve rekabetçi ekonomik model öne çıkmaktadır.[83] Yüksek ve alçak politika ile iç ve dış politika ayrımının sınırları giderek silikleşmekte, ulus-devletlerin dışa bağımlılığı artmakta ve dış politikada uluslararası işbirliğine yönelik atılan adımlar realist rasyonalitenin açıklamaları dışında kalmaktadır. Bu noktada, uluslararası ilişkileri çatışma yerine işbirliği ile açıklamaya çalışan başat teori olarak liberalizmi ele almak yerinde olacaktır.

3.2. Liberalizm ve Çevre

Uluslararası İlişkiler disiplininin temel kuramlarından ve ana akım ideolojilerden biri olarak ortaya çıkan liberalizm 18-19'uncu yüzyıllarda İngiltere ve ABD'nin iktisadi ve siyasi düşünce tarihine damgasını vurmuştur. Aydınlanma çağının sacayaklarını teşkil eden liberal ideoloji, siyasal temelde ortaya çıkmakla birlikte belli ülkü ve hedefler doğrultusunda hayatın her alanında etkili olan idealist bir düşünce okuludur. Uİ disiplininde realizm her ne kadar baskın kuram olarak görülüyor olsa da, bir diğer ana akım kuram olarak liberalizmin tarihsel olarak alternatif olma konusunda güçlü bir iddiası mevcuttur. Liberalizmde, realizmin olumsuz dünya görüşünün aksine doğa durumundaki insanlar genellikle eşit, iyimser ve akılcı bireyler olarak tanımlanmaktadır. Nitekim insanlar, bu yetileriyle devlet aygıtının iktidarını sınırlandıracak, böylece bireysel hak ve özgürlüklerini daha iyi kullanabileceklerdir.[84]

3.2.1. Klasik Liberalizm

Geleneksel yani klasik liberalizmin kökleri 17. yüzyılda İngiliz siyaset felsefecisi John Locke tarafından öne sürülen düşüncelere kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren liberal fikirler, devlet ve vatandaşları arasındaki ilişkileri derinden şekillendirmektedir. Locke, haksız bir zorlamanın olmadığı koşullarda doğa durumunun savaş durumu anlamına gelmeyeceğini ve insanların birbirlerinin sağlık ve esenliğine zarar vermeyeceğini savunur. Hobbes ile taban tabana zıt biçimde Locke,

[83] Arı, s.203, 326.
[84] Tim Dunne, *Liberalism*, New York 2008, s.111.

doğa durumunu insanoğlunun doğal hakları ve evrensel ahlâk yasası ile tanımlar. Grotius, Voltaire, Rousseau vb. birçok batılı liberal düşünür görüşlerini kaleme alırlarken *doğal hukuk*, *sözleşme* ve *akılcılık* kavramlarından sıklıkla yararlanmışlardır. Nitekim Locke, herkesin barış içinde ve özgür biçimde yaşayabileceğini, mülkiyet edinebileceğini, fakat başkalarının özgürlüklerinin zarar görmemesi için vatandaşlar ile devlet (hükümet) arasında toplumsal bir sözleşmeye ihtiyacın olduğunu; örgütlü toplumun ve yurttaşlık kavramının bu gerekçelerle ortaya çıktığını ifade eder.[85]

Birçok liberal, devletin hem toplumsal ilişkilere hem de piyasaya asgari düzeyde müdahil olmasından yana tavır almaktadır. Zira piyasa bir *görünmez el* tarafından düzenlenmekte olup bu el, alıcıları ve satıcıları toplam refahı maksimize eden bir dengeye taşımaktadır. Esasen bir ahlâk profesörü olan Adam Smith'in dilimizde "bırakınız yapsınlar" olarak bilinen *laissez faire* ilkesi, kendi çıkarını gözeten, rekabetçi ve özgür bireylerin toplumsal zenginliği artıracağı kurgusunu özetlemektedir. Tarafsız bir hakem tavrıyla hareket eden devlet, bireyler ve çıkar gruplarının menfaatlerini gözetmek üzere rekabet ve yer yer çatışmaya girmesini izleyecek, ancak zorunlu hallerde düzenleyici ve denetleyici otorite statüsünde asgari düzeyde müdahil olacaktır. Smith'e göre devletin meşruiyetinin kaynağı, hiç kuşkusuz kendi faydaları peşinde koşan halk olacaktır. Birey ve devlet arasında benzerlik kuran liberal düşünce, özgür bireyler arasındaki iş bölümü gibi egemen ve demokratik devletler arasında serbest ticaretin de karşılıklı bağımlılıkla birlikte mutlak refahı artıracağını savunur. Zira klasik liberal görüşe göre çevre, doğal kaynaklar vb. unsurların korunmasına gerek yoktur.[86] Nitekim bir devletin egemenliğinden belli bir miktar feragat ederek işbirliğine başvurması, realizmin aksine mutlak kazanca odaklanan liberalizme göre olumsuz bir anlam taşımaz. Ayrıca liberalizmin esas ilkesi olan demokrasi ile yönetilen devletler savaşmak yerine terör, iklim değişikliği, göç vb. bir takım ulus ötesi sorunların çözümüne yönelik olarak pozitif toplamlı geçici ya da kalıcı işbirlikleri veya örgütlenmelere başvurabilir.

[85] Arı, s.343; Dunne, s.112.
[86] Arı, s.350.

Ulus-devletlerin tarih sahnesine çıkmaya başladığı 19. yüzyılda liberal düşünce devletler nezdinde yeterince yaygınlaşamamıştır. Sanayileşmenin bir çıktısı olarak ilk küreselleşme dönemini sona erdiren birinci dünya savaşı sonrasında liberalizm, uluslararası ilişkilerde işbirliği arayışları için yeni bir kuramsal altyapı sunmuştur. Geniş düşünsel altyapısı ile liberalizm, hem iç politikada hem de küresel çapta devletler ve halklar arasında iyi yönetişim teorisi olarak öne çıkmıştır. Nitekim uluslararası ortamı anarşik bir alan olarak gören realizmden farklı olarak liberaller düzen, özgürlük, adalet ve hoşgörü değerlerini uluslararası ilişkilere yansıtmaya çalışmışlar; bunu da devlet dışı aktörleri sahaya sürerek gerçekleştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Klasik liberalizmden farklı olarak liberal Uİ kuramı ile analiz birimleri konusunda çoğulcu bir yaklaşım öne çıkmış; birey ve devletin yanı sıra, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler de yeni aktörler olarak belirmişlerdir.[87]

3.2.2. Liberalizm, Küreselleşme ve İşbirliği

Eric Hobsbawn'ın yakıştırması ile "aşırılıklar çağı" olarak da adlandırılan 20. yüzyılda gelişmiş demokrasiler aynı zamanda birer refah devleti olarak kurgulanmışlardır. Bunun ardında, savaşın maliyetinin kazanımlarından çok daha ağır olduğu fikri yer almaktadır. Gerçekten de insanlık tarihi adeta savaşların tarihi gibidir. Yüzyıllar boyunca dünyanın yaşama elverişli hemen hemen tüm bölgelerinde ortaya çıkan devletler rakip ve düşmanlarıyla savaşlara girişmişler, birbirlerini büyük yıkımlara maruz bırakmışlardır. Nitekim Avrupa tarihine damgasını vuran Vestfalya Anlaşması da Kutsal Roma İmparatorluğu toprakları içerisindeki mezhep ayrılıklarının neden olduğu gerilimin yol açtığı Otuz Yıl Savaşlarının akabinde imzalanmış ve süregelen yıkımın şiddetine paralel olarak beraberinde yeni bir devletler sistemini getirmiştir. Bahse konu barış anlaşması ile yalnızca Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu zincirlenmekle kalmamış, aynı zamanda kilisenin müdahalelerinden arınmış ve devlet egemenliğine dayalı modern bir devletler sistemi ortaya çıkmıştır. Alman idealizminin öncüsü olarak Immanuel Kant, aydınlanmacı ve romantik fikirleri doğrultusunda savaş olasılığının geçmiş devirlere göre azaldığını ifade etmiştir. 19. yüzyılda yaşanan sanayileşmenin bir getirisi olarak ortaya çıkan ilk küreselleşme döneminin şiddetlenen

[87] Arı, s.355.

bir rekabet ve en nihayetinde kitlesel bir savaş ile sona ermesi liberalizmin uluslararası ilişkilere yönelik düşünsel çerçevesinin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. Savaşın acı tecrübelerini ve ağır yıkımını yaşayan batı toplumları birinci cihan harbinden sonra savaş karşıtı bir tutum geliştirmek üzere ekonomik, ticari, siyasal, hukuki yönden liberal argümanları hayata geçirmek için harekete geçmişlerdir. Bu büyük savaş sonrasında tesis edilen düzenin tutarsızlıkları, barışçıl bir dünyanın inşasının önünde engel teşkil etmiş ve bu durum daha büyük bir dünya savaşının cereyan etmesine yol açmıştır. E. H. Carr bu durumu "Yirmi Yıl Krizi, 1919-1939" adlı başyapıtında realizm ile 'ütopyacılık' olarak nitelendirdiği liberalizm arasındaki çatışma olarak adlandırarak cesurca incelemiştir.[88] Uluslararası ilişkiler bağlamında liberal düşünce 2'nci Dünya Savaşının sonrasındaki dönemde yeniden canlanmıştır. Savaş sonrasında ABD ve SSCB öncülüğünde iki kutuplu bir dünya sistemi ortaya çıkmış; her iki süper güç etki alanlarında kendi iktisadi ve siyasi sistemini oturtmak üzere bütüncül bir çaba içerisine girmişlerdir. Bu doğrultuda batılı liderlerin öncülüğünde tesis edilen yeni dünya düzeni, eskinin maliyetli tecrübeleri ışığında çok daha sağlam liberal ve demokratik temellere göre kurgulanmıştır. Böylece uluslararası sistemde ikinci dünya savaşı sonrası dönemde yeni uluslararası örgütler ve devlet dışı aktörler ön plana çıkmış, batı dünyasında ise üretim biçimi olarak kapitalizm ve liberal demokrasi gelişimini sürdürmüştür.

Bu tür bir uluslararası politik ekonomik sistem altındaki devletler, birçok alanda devlet dışı aktörlerin politik süreçlere dahil olması sonucunda işbirliğinin faydalarını görmüşler ve böylece belli yaşam standartlarını yakalamışlardır. Bu anlamda realistlere benzer olarak uluslararası yapıyı anarşik olarak addeden neoliberaller, sistemi realistlerden farklı yorumlamayı tercih ederek devletlerin işbirliği yapmak için nedenlerinin, yapmamak için olan nedenlerden daha fazla olduklarını kabul ederler. Bu noktada bir oyun teorisi olarak mahkûmun ikilemi koşullu da olsa işbirliğini perçinleyecek makul bir olgu olarak öne çıkar. Neorealistlerin savunduğunun aksine uluslararası ilişkilerin tek bir oyun modeli ile açıklanamayacağı bilinen bir gerçek olup devletler anarşik ortamda ve kısıtlı imkânlarıyla Nash dengesinin işaret ettiği gibi bir noktada uzlaşmak durumunda kalacaklardır. Oyun kuramının bir paradoksu olarak

[88] Arı, s.364; Merve Suna Özel Özcan, *Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi*, 2019, s.55.

mahkûmun ikilemi, uluslararası gündemin kronikleşen iklim krizi, radikalizm vb. belli başlı sorunlarının üstesinden gelinmesine yönelik uygun bir altyapı sunmaktadır.[89] Liberal demokratik değerleri benimseyen bir devlet, bireysel özgürlükleri ve hukukun üstünlüğünü kabul ederek ve kurumları vasıtasıyla halkının iradesini karar alma süreçlerine yansıtır. Günümüz dünyasında liberal demokratik değerleri benimsemiş devletleri işbirliğine sevk edecek birçok faktör mevcut olup etkin biçimde medeni ve siyasal haklarını kullanabilen halkların devletlerini çatışma yerine daha fazla işbirliğine yönlendirdiği söylenebilir. Ayrıca uluslararası ortamda aktörlerin geçmiş dönemlere nazaran çoğalması, ilişkilerin karmaşıklaşması, yeniliklerin ve değişimin sürat kazanması gibi etmenler devletlerin aldıkları kararları artık daha fazla etkileyebilmektedir. Realistlerin aksine liberaller, anarşik bir yapıda olan uluslararası yapının hegemonya sayesinde istikrar kazanacağı düşüncesini reddederler. Nitekim işbirliğine yönelik ilişkilerin tesisi için hegemonya ne zorunlu ne de tatmin edici bir olgu olmaktan uzaktır. Nitekim Schumpeter gibi bazı iktisatçılar kapitalizm ve demokrasinin barışı teşvik ettiğini savunmuşlardır. Demokratikleşen toplumlarda bireyler rasyonel düşünce ile enerjilerini üretime aktarırken ekonomik ve sosyal refahta artış yaşanacak, böylece çatışma olasılığı azalma eğilimine girecektir.[90]

Öte yandan, artan bireyciliğin evrensel fayda arayışına olan sınırlı etkisinden hareketle liberal uluslararasıcılık öne çıkmıştır. Kant'a dayandırılan bu anlayış uyarınca liberal demokratik devletler eninde sonunda uzlaşacak, liberal olmayan (totaliter, faşist, antidemokratik, saldırgan ve yayılmacı) devletlere karşı zorunlu bir işbirliğine girişeceklerdir. Nitekim dünya tarihinin özellikle son iki yüzyılında bu durumun birçok örneği de mevcuttur. Demokratikleşen ülkeler arasında barışın ticari, ekonomik vb. karşılıklı bağımlılık imkânları ve çeşitli işbirliği kanallarının kullanımı vasıtasıyla daha dayanıklı biçimde inşa edilebildiği genel olarak kabul görmektedir. Locke, Kant ve Grotius gibi liberallerin görüşleri uyarınca ortak çıkar ve değerlere dayalı biçimde hayata geçirilen uluslararası kurumsal düzenlemeler liberal demokratik ülkeler arasındaki barış ve işbirliğini perçinleyecek ve barışın sürekli hale gelmesine imkân sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, Vestfalya ve BM modellerinin de ötesine geçen kozmopolit demokrasi modellerinden de söz etmek mümkündür. Bu bağlamda David

[89] Arı, s.361-362.
[90] Arı, s.363.

Held, Kant'tan ilhamla BM'nin kabul ettiği evrensel mevzuat ve hedefleri benimseyen, AB gibi mevcut ulus ötesi bir örgütlenmeye bağlı bölgesel parlamentoları olan bir demokrasi modelinin ana hatlarını çizmektedir.[91]

3.2.3. Neoliberalizm ve Çevre Adaleti

Özellikle endüstriyel yönden gelişmiş batılı ülkeler başta olmak üzere son iki yüz yıldır ana akım ideolojilerden biri olan liberalizm ile çevrecilik arasındaki ilişki günümüzde bir takım ciddi gerilimler ve sorunlar içermektedir. Klasik liberal gelenek çevre konularını, ahlaki ya da olgusal bir sorun olarak görmemiş, bu nedenle çevreye yönelik düşüncelere yeterince gündeme getirmemiştir. Bu doğrultuda felsefi ve ahlaki boyutlarıyla çağdaş insanlığın ekonomik ve sosyal yaşamında bütüncül bir etkisi olan liberal düşünce, ekolojik sorunlara karşı çözüm üretmede uzun bir süre yetersiz kalmıştır. 1970'lerden itibaren uluslararası gündemde kalıcı olarak yer eden çevre sorunlarının şiddeti ve miktarındaki gözle görülür artış ve bunun özünde insan kaynaklı bir iklim krizi olarak adlandırılması, insan merkezli liberal ideolojinin ağır biçimde eleştirilmesine yol açmıştır. Çevre sorunlarının ve iklim krizinin etki alanı genişlemesini sürdürdükçe çevrecilik daha fazla taraftar toplamakta; dahası liberalizm ve sosyalizm gibi ana akım bir ideoloji görünümüne kavuşmaktadır.[92]

Neoliberalizmin ya da liberal kurumsalcılığın gelişiminden büyük ölçüde sorumlu siyaset bilimciler olarak Robert Keohane ile Joseph Nye, daha önce uluslararası ilişkilerin ulusal güvenliğe (yüksek siyaset) dayalı basit bir karşılıklı bağımlılık düzenine dayandığını; oysa uluslararası ilişkilerin günümüzde, düşük siyaset konuları üzerinden iç meselelere dayanan karmaşık bir karşılıklı bağımlılık tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Keohane ile Nye, karşılıklı bağımlılık teorisi ile gücün kapasiteden ibaret olmadığını öne sürer. Bir devletin diğer bir devlet üzerinde etkileme veya yaptırım gücünü belirleyen temel unsur, söz konusu iki devlet arasındaki karşılıklı bağımlılığın asimetrik doğasıdır. Nitekim AB'nin, batı bloku ile daha fazla yakınlaşmasını istemeyen Ukrayna'ya savaş açan Rusya Federasyonu'na karşı yaptırımları hayata geçirmekte kararlı bir tutum sergilememesi, AB'nin Rusya

[91] Arı, s.373; Dunne, s.119.
[92] Çiftçi, s.475; Andrew Vincent, *Liberalism and the Environment,* Cambridge 1998, s.444.

Federasyonuna enerji yönünden yüksek düzeyde bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, AB'nin Yeşil Mutabakat stratejisi ile 2050 yılına dek iklim dostu bir bloka dönüşmeyi, hem de enerji alanında Rusya Federasyonuna bağımlılıktan kurtularak sahip olduğu yumuşak ve sert güç kapasitesini artırmayı hedeflediği değerlendirilebilir.[93]

Neorealist model devletler arasındaki ilişkilerin güvensizlik ve rekabet ile biçimlendiğini kabul ederken devletlerarası ilişkileri, birinin kazancının mutlaka diğerinin kaybı anlamına geldiği bir sıfır toplamlı oyun olarak ortaya koyar. Buna karşın Keohane, devletlerin genellikle birbirlerinin başarılarından kaygı duymadıklarını ve işbirliğinden yararlanmayı dört gözle beklediklerini savunmaktadır. Bu doğrultuda Keohane, ulusal ve uluslararası güvenlik konularının yanı sıra, egemen devletlerin ticaret veya çevre gibi konularda karşılıklı bağımlılık ve işbirliği yoluyla ortak fayda sağlayan faaliyetler yürüttüğünü belirtmiştir. Gerçekten de, 2'nci Dünya Savaşı sonrası dönemde küreselleşmenin hız kazanması bunu doğrulamaktadır.[94] Fakat Vietnam savaşının ABD başta olmak üzere dünya çapında bir huzursuzluk yaratmıştır. 1970'lerin başından dünya ekonomisi genel bir daralma yaşamaya başlamış; 1972'den itibaren yüksek enflasyon, işsizlik ve ödemeler dengesi sorunları görülmeye başlanmıştır. 1974'te ham petrol fiyatlarının yıllık bazda yaklaşık 3,5 katına çıkması, uluslararası ekonomiyi krize sürüklemiş; böylece ikinci dünya savaşı sonrası tesis edilen Bretton Woods Sistemi zorunlu olarak tasfiye edilmiştir.[95]

Liberalizmin çıkmazı, küresel ekolojik dengenin temini konusunda laissez faire politikasında ve insan merkezci bakış açısında ısrarcı olmasıdır. Liberalizmin özçıkarcılık, özgürlük, kişisel ve toplumsal haklar, özel mülkiyet, vb. temel ilkeleri ile çevresel adalet arayışı arasında örtük gerilimler mevcuttur. Daha sert bir ifade ile çevreci düşüncenin birçok alt koluna göre, çağımızda en büyük çevresel tehlikeyi oluşturan şey bizzat liberalizmin değer ve pratikleridir. Dünyamızın yaşamakta olduğu çevresel tehlike ve felaketlerin önümüzdeki dönemde yoğunlaşması, liberalizm ile

[93] European Green Deal, (t.y.), Erişim: 8 Mart 2023, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
[94] Özçelik, s.93.
[95] Arı, s.322; Petrolün Ekonomisi, (t.y.), Erişim: 3 Nisan 2023, https://www.mahfiegilmez.com/2014/12/petrolun-ekonomisi.html

çevrecilik arasındaki ilişkide gerilimin artmasını tetikleyebilecektir.[96] Zira liberaller, asgari devlet müdahalesi altında piyasanın birçok çevre sorununu çözmeye yardımcı olabileceğini savunurlar. Bu varsayım nedeniyle dünyada 70'li yıllardan itibaren yaygınlaşan neoliberal politikaların yol açtığı toplumsal ve ekonomik dönüşüm, doğal çevrenin tahribatını azaltmak yerine parabolik biçimde artırmıştır. Kamusal harcamaların azaltılarak kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, reel sektörün ve hizmetlerin kuralsızlaştırılması, sermayedarlara uygulanan gelir ve kurumlar vergilerinin azaltılması gibi neoliberal ilkeler altında dönüşüm geçiren piyasa ekonomisi çevreyi yeterince korumada başarısız olmuş; devlet müdahalesinden imtina eden hükümetler eliyle düzensizleştirilen hukuki ve iktisadi yapı çevreyi uzun yıllar boyunca adeta sahipsiz bırakmıştır. Toplumsal refahın sağlanması için sağlıklı bir çevrenin elzem olduğu düşüncesi olabildiğince göz ardı edilmiş, doğal çevre ise sonsuz bir "kamusal" ve "serbest" mal muamelesi görmüştür.[97] Aşırı küreselleşme ile paralel biçimde gelişme gösteren endüstriyel üretim ve tüketim ilişkilerinin çevreye duyarlı biçimde düzenlenmemesi sonucunda çevredeki bozulma toplumun kırılgan alt tabakalarından yukarıya doğru bir tehdit dalgası yaymış; bu durum da canlı hayatın korunması ve endüstriyel üretim süreçleri üzerinde kapsamlı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Nitekim bir takım uzmanlar tarafından, aşırı küreselleşmenin sürdürülemez temellerde cereyan ederek tüm devletleri adeta "altından bir deli gömleği" içine soktuğu; bu nedenle aşırı küreselleşmenin kaybedenlerinin kayıplarının ulusal düzeyde tazmin edilmesinin imkânsız hale geldiği ileri sürülmektedir.[98] Böylece liberalizmin temel varsayımları olan bireyin rasyonalitesi ile çevrecilik bağlamında serbest piyasanın sınırları daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim bunu doğrular biçimde literatürde liberal kuram üzerinden çevre adaletine yönelik yapılan çalışmalar sınırlıdır. Zira çevreci siyaset kuramcılarının önemli bir kısmı, insan merkezci bir ideoloji olarak liberalizm ile ekolojik düşüncenin bir araya gelmeyeceğini savunur. Liberalizmin devlet müdahalesini en aza indirgeyerek rasyonel bir varlık olduğu inancıyla insanı merkeze koyan, doğayı da insanın egemenliği altına alan temel bakış açısı, çevresel adaletin tesisi önündeki en büyük engel olarak öne çıkmaktadır. Öte

[96] Vincent, s.456.
[97] Kevin Harrison & Tony Boyd, *Understanding Political Ideas and Movements*, Manchester 2003, s.291-292.
[98] Çiftçi, s.465; Dani Rodrik, *the Globalization Paradox Democracy and the Future of the World Economy*, New York & London 2011, s.184-206.

yandan, yeşil liberalizm ya da yeşil kapitalizm olarak adlandırılan görüş ise bireylerin ve diğer piyasa aktörlerinin sorumluluklarını yerine getirmeleri halinde çevre sorunlarının giderilebileceğini varsaymaktadır.[99]

Endüstriyel üretim ve tüketimin geliştirilmesi sürecinde çevrenin serbest bir mal olarak istimal edilmesini önleyecek olan devlet veya hiyerarşik bir otoritenin müdahalesine duyulan ihtiyaç, esasen sürdürülebilirliğin uzun vadeli bir perspektife sahip olmasından kaynaklanır. Liberalizmin rasyonel insanı kısıtlı ömrü itibarıyla söz konusu perspektifi öngörebilme konusunda zafiyet içerisindedir. Klasik liberalizmin argüman üretmede yetersiz kaldığı bu noktada neoliberal enternasyonalizm devreye girmektedir. Güncellenerek neoliberal adını alan bu öğretiye göre bireyler çevre, siyaset, ekonomi vb. alanlarda kendi çıkarları peşinde koştururken toplumsal fayda da sağlanacak, bundan gelecek nesiller de yararlanabilecektir. Liberalizme yöneltilen bahse konu eleştirilere karşın uluslararası örgütler temelinde yükselen bir uluslararası çevre rejimi ile çevrenin sağlıklı ve kontrollü biçimde yönetişiminin mümkün olduğu değerlendirilmektedir. 1970'li yıllardan itibaren neoliberal uluslararasıcılık bağlamında BM, AB gibi örgütlenmelerin faaliyetleri ve devlet dışı farklı düzeylerden aktörlerin katılımıyla rejim oluşturma çabaları bunu desteklemektedir. Neoliberal uluslararası çevre rejiminin ekolojik dengenin geri kazanılması ve çevreyi kirletmenin caydırılması konusundaki başarısının ölçümü konusunda genel olarak KP ve PİA'nın hedeflerine ne derece ulaşıldığını takip etmek makul bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Müesses uluslararası küresel çevre rejiminin bütün kusurlarına rağmen elde etmiş olduğu belli başlı kazanımlar, çevre sorunlarının tamamen piyasanın veya devletin eline bırakılmaması gerektiğini, toplumun ve diğer aktörlerin sorumlu bir anlayışla ve hukuki temellere dayanan uygulamalarla doğal çevreye sahip çıkması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim sermaye çevrelerinin statüko altındaki konum ve çıkarlarını korumak için öne sürdüğü *doğal denge* iddiası öne çıkmakta olup, bu tutum siyasal çevreciler tarafından ağır biçimde eleştirilmektedir. 1999 yılında Seattle'da gerçekleştirilen DTÖ Bakanlar Konferansı esnasında patlak veren ve sonu

[99] Çiftçi, s.470-472.

valilik tarafından olağanüstü hal ilanına varan eylem ve protestolar bu durumun sahaya yansımasına örnek olarak verilebilir.[100]

Bir üretim biçimi olarak kapitalizmin gücü, biçimsel olarak esneyebilme becerisinden ileri gelmektedir. Çift kutuplu dünyanın sonu bir anlamda bu başarı sayesinde mümkün olmuş ve kapitalizm bu mücadeleden galip olarak ayrılabilmiştir. Bu yaklaşıma göre neoliberal uluslararası çevre rejiminin çevresel hassasiyetleri gözetmesi, günümüz kapitalizminin yeterince esneyebilmesi sayesinde mümkün olabilecektir. Burada esnemeden kastedilen, rekabetin ve ekonomik büyümedin sürdürülebilir temellerde yeniden inşası, devletin ve uluslararası finans kuruluşlarının özel sektörün rekabetçi biçimde dönüşümü için finansal kaynaklarını seferber edebilme becerisidir. Nitekim kendi çıkarını gözeten tüketiciler çevre dostu ürünler talep etmeye başladığında, kapitalizm çevreci hassasiyetleri gözeterek belli ölçüde esneyecektir. Örnek vermek gerekirse, fosil yakıt kullanımı ile endüstriyel üretim süreçleri ele alınabilir. Buna göre akaryakıt ve enerji şirketleri önceleri petrolün kısıtlı bir kaynak olarak daha verimli kullanılması için çabalarken, zaman içerisinde vergilendirme ve alternatiflendirme yoluyla petrol mamullerinin üretim ve tüketiminden çekilmeye doğru yönelmişlerdir. Böylece sermayenin çevreci üretim, verimlilik artışı yoluyla rekabet için adeta yeni bir ölçü olarak öne çıkacaktır. Sermaye çevrelerinde geri dönüşüm, sıfır atık, alternatif enerji kaynaklarına yönelim ve temiz teknolojiler bu yaklaşım doğrultusunda son yıllarda yaygınlaşmaktadır. Nitekim bunu doğrular biçimde AB'de "Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu" vb. mevzuatlar doğrultusunda vergilendirilen plastik kullanımı cazibesini yitirirken enerji şirketleri yatırımlarını ve Ar-Ge faaliyetlerini giderek elektrikli araçlara yönlendirmektedir. Yine de, neoliberalizmin çevreye yönelik bakış açısını değerlendirmek için uluslararası çevre rejiminin başarısı temel parametre olacaktır. KP ve PİA gibi belgelerde taahhüt edilen azami sıcaklık artış hedeflerinin tutturulamaması halinde uluslararası çevre rejimi daha ciddi biçimde sorgulanacak ve çevrecilik siyasal bir ideoloji olarak git gide ana akım bir görünüme kavuşacaktır.[101]

[100] Seattle'daki DTÖ Protestoları, (t.y.), Erişim: 8 Mart 2023, https://www.seattle.gov/cityarchives/exhibits-and-education/digital-document-libraries/world-trade-organization-protests-in-seattle
[101] Vincent, s.453.

3.3. Marksizm ve Çevre

SSCB'nin dağılması ve böylece soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, serbest piyasa kapitalizmi nihai zaferini ilan etmiştir. Bu önemli olay sonucunda Çin, Vietnam, Küba gibi ülkelerin küresel kapitalist sistemde hegemonik bir tehdit haline gelemeyeceği inancının da katkısıyla dünya genelinde Karl Marx ve onun öğretisinin tarihin çöplüğüne gönderildiği görüşü yaygınlaşmıştır. Buna rağmen, Marksist ideolojinin belli boyutlarıyla son dönemde küllerinden doğmakta olduğunu iddia eden ve bunu gerekçelendiren araştırma ve analizler de mevcuttur. Bu boyutlardan birini de doğal çevre oluşturmaktadır. Marksist düşüncenin çevreye yönelik bakış açısını irdelemeden önce tarihsel boyutunu kısaca ele almak gerekmektedir.

3.3.1. Ortodoks Marksizm

Her ne kadar çok iyi bir kuramcı ve analist olarak kabul edilse de, Marx'ın uluslararası ilişkilere değinen yazıları genellikle jurnalizm (habercilik) örnekleri olarak kabul görmüştür. Çünkü o, katıksız biçimde kuramsal çalışmalarında kapitalizmin ana hatlarını oldukça yoğun biçimde çözümlerken uluslararası siyasal boyuta dair düşüncelerini tam anlamıyla kuramsallaştıramamıştır. Dönemindeki önemli gelişmeler, Marx'ın bazı fikirlerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Ortaya koyduğu kuramsal çerçeve, uluslararası siyasal ekonomik gelişmeler doğrultusunda bir bakıma yoruma açık hale gelmiştir. Bu sayede bütüncül bir politik ideoloji olarak Marksist kuram ve yazın, Marx'ın sonrasındaki dönemlerde gelişimini sürdürebilmiştir. Diğer ana akım kuramlar olan realizm ve liberalizm ile mukayese edildiğinde, Marksist düşüncenin uluslararası ilişkilere yönelik bakış açısının çizgi dışı olduğu söylenebilir. Dış politika başlıklarını yüzeysel biçimde betimleyen realist öğretinin aksine Marksist kuram, küresel kapitalizmin işleyişine dair daha derin ve daha sistemsel bir örüntüyü gözler önüne sermeyi amaçlar ve buna yönelik olarak daha geniş bir anlayış ortaya koyar.[102]

[102] Stephen Hobden & Richard Wyn Jones, *Marxist theories of international relations*, New York 2008, s.144.

Marx'ın ardından onun doğrudan yahut dolaylı takipçisi olan çeşitli politik ekoller ortaya çıkmıştır. Doğal olarak, bu ekoller arasında benzerliklerin yanı sıra gözle görülür farklılıklar bulunmaktadır.[103] Bu ortak yanlardan biri, Marksist düşünürlerin sosyal dünyayı bir *bütünlük* olarak ele almalarıdır. Bu bütüncül görüşe göre, birine dair bilginin olmadığı durumlarda diğeri anlaşılamayacağından beşeri bilimler arasındaki akademik ayrımlar hem gereksiz hem de yararsızdır. Dünya siyasetinin dinamiklerinin doğru anlaşılabilmesi, çağdaş sosyal bilimleri karakterize eden disipliner sınırların aşılmasıyla mümkün olur. Bir diğer ortak unsur ise, *maddeci* bir tarih anlayışıdır. Buna göre tarihsel süreçler, toplumun zorunlu iktisadi gelişiminin nihai bir yansımasıdır. Marksizm'in felsefi öğretisi olarak diyalektik materyalizmin dinamik tarih anlayışı uyarınca tarihin motoru ekonomik kalkınmadır. Marx'ın tanımladığı merkezi dinamik, her bir toplumun -*altyapı* olarak adlandırılan- ekonomik temellerini tesis eden üretim araçları ve ilişkileri arasında cereyan eden gerilimdir. Yeni teknolojilerin katkısıyla üretim araçları geliştikçe modası geçen üretim ilişkileri, yeni üretken kapasitenin etkin kullanımını kısıtlayan prangalara dönüşürler ve eski üstyapı çöker. Ekonomik temeldeki gelişmeler bütün toplum nezdinde yeni bir değişim süreci başlatır. Bu doğrultuda, bir toplumun hukuki, siyasi ve kültürel *kurum* ve uygulamaları, ekonomideki güç ve kontrol modelini yansıtır. Dolayısıyla, altyapıda meydana gelen bu değişiklik, nihayetinde *üstyapı*da da değişikliğe yol açar. Fakat sınıflar arasındaki antagonistik ilişki yeni yapılanmada da devam eder.[104] Diyalektik bir tarih anlayışını benimseyen Marksist kuramda göre *sınıf mücadelesi* tarih boyunca süregelmiş; baskı altında tutulan gruplar ile güç sahibi egemen sınıflar arasındaki çatışma devam etmiştir. Farklı toplumsal çıkar gruplarının bir arada uyum içerisinde bulunduğunu düşünen liberallerin aksine toplumlar, Marx ve Engels tarafından "Komünist Manifesto"da da vurgulandığı üzere, kendi içlerinde sınıf çatışmasına eğilimlidir. Kapitalist toplumda bu çatışma, burjuvazi (kapitalistler) ile proletarya (işçi sınıfı) arasındadır. Bu anlayışa göre devletler ve bürokratları, burjuvazinin proletarya üzerindeki egemenliğini koruyarak sürdürmesini sağlayan aygıtlardır. Diğer yandan, Marx'a göre doğa ve çevre kısıtlı olmayan kaynaklardır. Bu çerçevede kapitalizmin varlığı, doğa ananın sunduğu kaynaklar üzerinden emek sömürüsüne dayalı olarak

[103] Hobden & Jones, s.145.
[104] Rupert Woodfin & Oscar Zarate, *Marksizm*, İstanbul 2018, s.40-41.

kârın elde edilmesine bağlıdır.[105] Marx, bu büyük çatışmanın tarafsız veya tarafsız bir gözlemcisi olarak kalmak yerine, mevcut düzeni yıkmak ve yerine komünist bir toplumu getirmek üzere *özgürleşim* (emancipation) kavramını öne sürmüştür. Bu kavram, sömürünün kaynağı olarak ücretli emeğin ve özel mülkiyetin ortadan kaldırıldığı ve toplumsal ilişkilerin dönüştüğü bir toplum öngörmesi nedeniyle liberal temelli özgürlük anlayışından farklıdır.[106]

3.3.2. Marksist Temelli Dünya Siyaseti Kuramları

Marksist düşünce sisteminin kavramsal çerçevesi, türetildiğinden bu yana taraftarlarının düşünürlerin yanı sıra Marksist analistlerin kendi aralarında dahi yoğun müzakere ve anlaşmazlıklara konu olmuştur. Bir yandan da yüksek elastikiyet özelliği sayesinde krizlerden sıyrılmayı başaran kapitalizm evrim geçirmeye devam etmiş; özellikle 20'nci yüzyılın ortalarına gelindiğinde ortodoks (klasik) Marksist kuramın birçok açıdan güncelliğini yitirdiği ortaya çıkmıştır. Marksist felsefenin güncelliğini ve geçerliliğini yitirmesi ile radikal biçimde elden geçirilmesi gereken ögelerine yönelik olarak Marx sonrası dönemde bir kısmı birbiriyle çatışan çeşitli akım ve alt dallar ortaya çıkmıştır. Bu akımların ortak paydalarından biri, neoliberallerin de sonraları kabul edeceği üzere, küresel sorunlarla mücadelede kesin olarak uluslararası bir işbirliği ve çabaya ihtiyaç olduğudur.[107]

Devrimin pratik süreçlerine ilişkin olarak çok az bilgi veren Marx'ın eksikliğini Lenin'in kuramsal çerçevesi önemli ölçüde doldurmuş; Marksist-Leninist öğreti bu yolla ortaya çıkmıştır. Lenin'e göre kapitalizmin en yüksek aşaması olarak *emperyalizm*, bu öğretinin önemli kavramlarından biridir. Lenin'in emperyalizm kuramına göre kapitalizm, *tekel kapitalizmi*nin geliştirilmesiyle birlikte sonuncu aşamasına girmiştir. Bu kuram uyarınca gelişmiş kapitalist ülkeler, iç pazarlarının doygunluğa erişmeleri sonucunda hem girdi maliyetlerinin düşük olduğu hem de nihai pazar olarak kullanabilecekleri az gelişmiş, sömürüye uygun üçüncü ülkelere yönelik

[105] Arı, s.271; Murray Bookchin, Ekolojik Bir Topluma Doğru, İstanbul 2017a, s.260; Daniel H. Cole, *Marxism and the Failure of Environmental Protection in Eastern Europe and the U.S.S.R.*, Bloomington 1993, s.44; Woodfin & Zarate, s.49.
[106] Hobden & Jones, s.146.
[107] Woodfin & Zarate, s.76, 118.

bir rekabet içerisine gireceklerdir. Tekel kapitalizmi etkisi altındaki dünya ekonomisinde, daha az gelişmiş bir *çevre*yi (periferi) sömüren baskın bir *merkez* (çekirdek) ile iki kademeli bir yapı gelişmektedir. Fakat bu kuram öncelikli olarak ekonomik anlamda saplantılı olması nedeniyle eleştirilmektedir. Ayrıca bu iki kademeli yapı, dünyanın bütün işçilerinin birleşmesinin önüne büyük bir engel çıkarmaktadır; zira artık işçi sınıfı arasında bir çıkar uyumundan bahsedilemez. Çekirdek ülkelerdeki burjuvazi, çeper ülkeleri sömürme yoluyla elde ettiği kârı kendi proletaryasının kaderini iyileştirmek amacıyla kullanabilecektir.[108]

Lenin'in kurguladığı iki kademeli bir yapı daha sonra Latin Amerika'daki Bağımlılık Okulu tarafından da geliştirilmiştir. Fakat asıl katkı, Immanuel Wallerstein'ın *Dünya Sistemi Kuramı* ile mümkün olmuştur. Bir dizi dünya sisteminin yükselişi ve çöküşünden meydana gelen tarihsel süreçte son olarak 16'ncı yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan çağdaş dünya sistemi günümüzde tüm dünyayı kapsamına almıştır. Wallerstein bu sistemde merkez-çevre ayrımının yanı sıra *yarı-çevre* ülkelerini de analizine dahil etmiştir. Yarı-çevre ülkelerinin karakteri bazı açılardan merkez, bazı açılardan ise çevre ülkelerine benzemektedir. Nitekim bu melez doğası nedeniyle yarı-çevre ülkeleri çağdaş dünya sisteminde iktisadi ve siyasal bakımdan önemli bir rol oynar. Çünkü Wallerstein'e göre modern dünya ekonomisi kapitalist sistem doğrultusunda bir toplumsal iş bölümü ile kurgulanmıştır. Bu iş bölümü, Vernon'un üretim dönemleri kuramı uyarınca merkezde üretimine başlanan ürünlerin çevre ülkelere kayması ile açıklanabilir. İhtilaflı bir şekilde Wallerstein, soğuk savaşın sona ermesinin, liberalizmin zaferinden ziyade mevcut sistemin yakında sona ereceğini gösterdiğini savunmuştur. Wallerstein'in dünya sistemi kuramı günümüzde de Christopher Chase-Dunn, André Gunder Frank, Janet Abu-Lughot gibi sosyal bilimciler tarafından geliştirilmeye devam etmektedir.[109]

Ortodoks Marksizm'in gelişiminde büyük pay sahibi bir diğer isim İtalyan komünist Antonio Gramsci'dir. Gramsci'nin Machiavelli'den aldığı at adam (sentor) benzetmesi üzerinden gücün imgelemi olarak geliştirdiği *hegemonya* kavramı, bu çalışmaya temel oluşturması bakımından önemlidir. Gramsci yazılarında hegemonya ve bir dizi kavram

[108] Arı, s.270.
[109] Arı, s.303, 305; Hobden & Jones, s.148-149.

ile gerek işçi sınıfının niçin devrimci olamayacağını, gerekse faşizmi benimseyebileceklerini açıklamaya çalışmıştır. Gramsci Marx'tan farklı olarak ekonomik belirlenimciliği reddetmiş, toplumsal değişimin temellerini üstyapıda, yani idealar dünyasında bulunan nedenleri üzerinden ifade etmek istemiştir. O Marksist sınıf mücadelesini reddetmemekle birlikte, bireylerin öznelliğini ve tercihte bulunma becerisinin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamış; fikirlerin devrime yol açabilecek olduğu gibi *yanlış bilinç* kaynaklı olarak önünü kapatabileceğini öne sürmüştür. Burjuva sınıfı proletarya üzerinde şiddet, ideolojik manipülasyon, ekonomik tahakküm vb. yollarla *sivil toplum* üzerinden hakimiyet tesis edebilir.[110] Bunu yaparken hegemonyanın beslendiği kültür, siyasi ve ahlaki değerler ile hegemonyanın esnekliği yaşamsal bir rol oynar. Öte yandan zorlama ve/ya rızayı sürekli üretme kapasitesi ile hegemonya, burjuvazi ya da toplumdaki egemen sınıfın tekelinde olmamakla birlikte, ancak iyi bir dayanışma ve eşgüdüm ile ezilen sınıfların eline geçebilecek bir unsurdur. Nitekim Gramsci'nin kuramsal çalışmasının kilit sorusu, Batı Avrupa'da bir devrim olasılığının neden çok düşük olduğu idi. Bir diğer ifadeyle Gramsci, ancak sömürülen grupların en geniş kesiminin somut bir alternatif dünya görüşü üzerinde mutabakata varmaları durumunda devrimin gerçekleşebileceği fikrini öne sürmüştür.[111]

Gramsci'nin kavramsal çerçevesi, dünya düzeni analizi bağlamında Robert W. Cox'un geliştirdiği neo-Gramşiyan Eleştirel Uİ yaklaşımı altında daha ayrıntılı biçimde işlenecektir. Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında Eleştirel kuramın Gramşiyan yaklaşımdan farkı, uluslararası siyasal iktisadi konulardan çok uluslararası etik ve güvenlik gibi konuları sorgulamasıdır. Frankfurt Okulu olarak da bilinen bu ekolün özelliklerinden biri, Nazilerin baskısı nedeniyle 1933'te New York'a taşınmak zorunda kalarak çalışmalarının önemli bir bölümünü burada yayımlayan sol görüşlü Alman Yahudilerinden oluşmasıdır. Bu okul mensupları kültür, bürokrasi, aile, otoriteryanizm gibi kavramlar üzerinde düşüncelerini yoğunlaştırmışlardır. Adorno, Habermas, Horkheimer, Marcuse gibi düşünürlerin aralarında bulunduğu bu grubun fikirleri toplu halde "Eleştirel Kuram" olarak adlandırılmış; geleneksel Marksistler ise

[110] Hobden & Jones, s.155; Woodfin & Zarate, s.119-120.
[111] Woodfin & Zarate, s.127.

üstyapıya odaklandıkları ve ekonomik belirlenimciliğe karşı oldukları için onları revizyonist olarak itham etmişlerdir.[112]

Marksist Uİ kuramının geliştirilmesine yönelik çalışmalar elbet bunlarla sınırlı değildir. Yeni Sol, Post-Marksistler vd. Marksist kuramın gelişimini sürdüğünü ortaya koymaktadır. Marksist kuramcıların tümüne göre, uzun süredir derinleşerek genişleyen bir şekilde tek bir ekonomik ve politik sistem, yani küresel kapitalizm dünyaya egemendir ve bu sistem içindeki ögeler daima birbirine ilintili ve bağımlı olmuştur. Nitekim Marksistlere göre sorunlu olan insan doğası değil, sermaye ile emek arasında olduğu kadar insan ile çevre arasında da olan diyalektik ilişkidir.

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle ulusal ekonomilerin birbirleriyle bütünleşme düzeylerinin yüksekliği, onların doğalarını çoğunlukla kapitalist dünya ekonomisi içindeki hareketlere azami oranda bağlı hale getirmiştir. Yeni olan tek şey doğanın tahribatı, küresel terör, kıtlık, Covid-19 pandemisi vb. ulus aşırı sorunların şiddetlenmesine paralel olarak bu bağlar hakkında kamusal farkındalığın artmasıdır. Serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu batı dünyasında çevrenin tahribatına ve iklim krizine giden süreçte kapitalizmin ekolojik başarısızlıkları reddedilemez. Bununla birlikte, kamu mülkiyeti ve planlı ekonomi altında idare edilen Sosyalist Blok ülkelerinde de çevre mutlak anlamda korunmamıştır. Nitekim 19'uncu yüzyılda henüz iklim krizi olgusunun söz konusu olmaması nedeniyle doğal çevre, sosyoekonomik ilişkiler için temel sağladığı ölçüde ilgi çekici olmuştur. Dahası, Marx'a göre doğanın fethi için insanoğlunun teknik araçları ve kurumsal yapıları ele geçirmesinin, insanın toplumsallaşabilmesinin önündeki önemli bir aşama olması, klasik Marksist felsefenin entelektüel olarak çevrecilikle bağdaşmadığını, dahası çevre üzerinde tahribatı meşru kıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Marx sonrası dönemde küreselleşme daha çok ivme kazanmış, iki kutuplu dünyanın iki kutbunda da doğanın tahribatı şiddetlenmiş ve iklim krizi 1950'lerden itibaren daha belirgin bir hal almıştır. Bu durumu kontrol altına alabilmek amacıyla 1970'li yıllarda bir yandan neoliberal temellerde uluslararası çevre rejiminin temelleri atılırken, diğer yandan da tarihçiler, çevreciler ve siyaset yazarları ve sivil örgütlenmeler tarafından insan ve çevre ilişkisi

[112] Hobden & Jones, s.155.

üzerine Marksist felsefeye yönelik yoğun bir ilgi oluşmuştur.[113] Kapitalizmin sonunun geldiğini iddia eden yeni nesil Marksistler, esasen insan merkezciliğin artık sürdürülemez olduğunu, yani insan ile doğa arasındaki yapay ayrımın artık mümkün olmadığını savunmaktadırlar. Bu doğrultuda hem liberalizmin, hem de Ortodoks Marksizm'in insan merkezciliği ile hiyerarşi anlayışının reddedildiği, sınıf çatışmasına dayanmak yerine kültürel bağlarla birleşen toplumsal grupların desteklediği yeni bir tür çevreci sosyalizm dahil olmak üzere, uluslararası ilişkilerde çevreye yönelik yeni arayışlar ortaya çıkmıştır.[114]

3.4. Siyasal Çevrecilik ve Yeşil Siyaset

1960'lı yıllarda dünya çapında bir siyasal dalgaya yol açan yeni sol hareket özünde çoğulcu, özgürlükçü, çevreci ve savaş karşıtı idi. Gençliğin özellikle yoğun biçimde içinde yer aldığı bu hareket 70'li yıllara gelindiğinde bir dizi toplumsal örgütlenmenin önünü açmıştır. Kendini Avrupa'dan başlayarak dünyanın farklı ülkelerindeki yeşil partiler ile somutlaştıran siyasal çevrecilik de bu örgütlenmelerden biridir.[115] Apolitik bir çevreciliğin aksine sistemin yapısal sorunlarına, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklere tepki olarak ortaya çıkan *politik ekoloji* ya da *siyasal çevrecilik*, ekoloji biliminin siyasal düşüncelerden ayrıştırılamayacağını ifade etmekte ve kendi ideolojik duruşunu ortaya koymaktadır. Nitekim ekolojik kriz yeryüzünü bir bütün olarak etkilemekte olduğundan bu çeşit bir krizle mücadeleye yönelik yalıtılmış çabalar başarısız olmaya mahkumdur. Bu haliyle insanın doğadaki etkinliği kaynaklı ortaya çıkan çevresel tahribat, çevre sorunlarını siyasal alana dönüştürmeyi hedefleyen siyasal çevreciliğin alanına girmektedir.[116] Enternasyonal bir zihniyet ve gündemle yola çıkan siyasal çevreciliğin bir diğer ayırt edici özelliği, mevcut tüketim toplumunun üzerine inşa edilen sınırsız birikim ve sınırsız ekonomik büyüme hedefinin aksine yaşam kalitesi algısını yeniden kurgulamasıdır. Siyasal çevreciliğin dünya görüşünü kavrayabilmek için değerlerini ve egemen anlayışa yönelik süreç içerisinde getirdiği eleştirileri ele almak gerekir. Örneğin, 1970'lerin küresel

[113] Bookchin, 2017a, s.259; Cole, s.35.
[114] Bookchin, 2017b, s.123; Cole, s.55; Kurtz, s.284.
[115] Roussopoulos, s.58.
[116] Çoban, s.2-3; Kadir Cangızbay, *Habeas Corpus'tan 'Habeas Oikos'a veya Ekolojizmin Zorunlu Güzergâhı*, Türkiye Günlüğü, sayı 3 (Haziran 1989), s.39; Roussopoulos, s.19, 74.

neoliberalizm dalgası bağlamında gündeme gelen eleştirel ve disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak siyasal çevrecilik, başlarda güney yarım küredeki yöresel yaşamların ve ortamların yeniden yapılandırılmasında uluslararası kalkınma ve ekonomik modernleşme planları gibi dış güçlerin kilit rolünü vurgulamaktaydı. Bu harekete göre insanoğlunun elleriyle doğada yol açtığı tahribatın boyutunu bilimsel olarak teyit etmek mümkün olmakla birlikte sivil toplumun tepki ve çözüm önerileri siyasal düzleme aktarılmadığı müddetçe başarısız olacaktı.[117]

3.4.1. Eko-Sosyalizm, Toplumsal ve Siyasal Çevrecilik

Başlarda Marksist bir temelde ekonomi ve çevre ilişkileri üzerinden ortaya çıkmış olan siyasal çevrecilik yaklaşımının teorik ve pratik içeriği zaman içerisinde feminizm, hayvan hakları, ırkçılık, toplumsal cinsiyet ve diğer sosyoekonomik eşitsizlikler gibi alanlara doğru genişlemiştir. Günümüzde siyasal çevreci yaklaşım kendisini ağırlıklı olarak yeşil hareketin bir parçası içinde kabul edilmektedir. Siyasal çevreci akımlardan biri, eko-sosyalizmdir. Yeşil sosyalizm, sosyalist ekoloji vb. adlarla da bilinen bu yeni nesil ideolojik yaklaşım Marksizm ile çevreciliği organik bir süreç içerisinde bir araya getirir. Sosyalizmin geçmişteki biçimini eleştiren eko-sosyalistler birinci nesil Marksistlerin tahribatına göz yumulan doğal çevreyi yeniden arındırma iddiası taşımaktadırlar. Doğanın sınırsız bir bolluğa sahip olduğu varsayımıyla çevrenin tahribatını göz ardı ederek üretimi kutsallaştıran Ortodoks Marksist felsefeye temkinli yaklaşmakla birlikte eko-sosyalizm üretim ilişkilerindeki değişimi siyasal ve toplumsal dönüşümün motoru olarak görmekte ısrarcıdır. Marksist diyalektik materyalizmini kullanan eko-sosyalistler en az kuram kadar praksise değer vermekte, ayrıca doğal bir süreç olarak gördükleri üzere kızıl ile yeşil renkleri bir araya getirmektedirler.[118]

Siyasal çevreciliğin bir diğer alt kolu da, Murray Bookchin tarafından geliştirilen *toplumsal çevrecilik* kuramıdır. Bookchin 1982'de yayımladığı *Özgürlüğün Ekolojisi* ve *Kentsiz Kentleşme* gibi kitaplarında zihin ve bedenin birbirinden ayrıştırılamamasına benzer biçimde doğadaki (ekolojik) sorunların artık toplumsal

[117] Jason Roberts, *Political Ecology*, Cambridge 2020, s.1; Roussopoulos, s.74.
[118] Kurtz, s.65; Roussopoulos, s.82.

sorunlardan ayrıştırılamayacağını öne sürmüştür. Bu felsefeye göre doğanın sömürülmesi ile insanlar arasındaki hiyerarşik tahakküm arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Bookchin'e göre toplumdaki hiyerarşi biyolojik değil, kurumsaldır. Bu nedenle doğanın tahribatının önüne geçilmesi için âdem-i merkeziyetçiliğin güçlendirilmesi ve toplumun tabanına yayılan bir katılımcı inisiyatifin teşvik edilmesi gerekmektedir.[119] Bu iddiasıyla siyasal çevrecilik ve yeşil politika bünyesinde yerel yönetimlere özerklikte en ısrarcı olan kesim toplumsal çevreciler olarak öne çıkmaktadır. Bir kısım düşünürler tarafından söz konusu yeni demokratik politika türünün kökleri Pyotr Kropotkin'in *özgür komünler birliği* idealine de dayandırılmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal çevrecilik doğrudan demokrasi kavramını radikal demokratik bir tutumla ekolojik boyut katarak zenginleştirmektedir. Böylece hiyerarşik toplum yapısı yıkılırken çevreye ilişkin hassasiyetler ile yeni bir sosyo-politik düzenin kurulmasına giden yol açılacaktır.[120]

3.4.2. Avrupa'da Yeşil Siyaset

Gelişmiş ülkelerden başlayarak ortaya çıkan yeşil hareketler, başta çevreyle ilgili doğa veya insan kaynaklı sorunlar olmak üzere, buna yol açtıklarına inandıkları bütün analiz düzeylerindeki ilişki biçimlerine yönelik tahliller ile bu sorunlar için bir takım siyasal çözüm önerileri ortaya koymaktadırlar. Sanayi toplumlarının gelişmişlik düzeyleri arttıkça, ilişki biçimleri karmaşıklaştıkça, siyasal anlamda yeşil hareketin veri seti de genişlemektedir.[121] Siyasal çevreciliği benimsemiş olan dünya çapındaki yeşil partiler, mevcut liberal anlayış doğrultusunda kontrolsüz biçimde genişleyen kapitalist sistemin ekolojik krizin kaynağı olduğunu, toplumları dönüştürmekte apolitik çevreci argümanların cılız, Marksizm ve sosyal demokrasinin yetersiz kaldığını görmüş ve taban demokrasisi vurgusuyla yeni bir siyasal kültür ortaya koymak üzere harekete geçmişlerdir. İklim krizi ile mücadelede Avrupa menşeli Yeşil Partiler öncü bir tutum üstlenmiş; bu durum Avrupalı Yeşillerin 1984'te Avrupa Parlamentosunda temsilini mümkün kılmıştır. Bu tarihten sonra siyasal çevreci zihniyet, parlamento dışı örgütlü eylemselliği ile birlikte, Avrupa Birliği'nin kurucu felsefesi doğrultusunda beslediği

[119] Bookchin, 2017b, s.47, 57; Roussopoulos, s.82-83.
[120] Bookchin, 2017b, s.19; Roussopoulos, s.96.
[121] Çoban, s.3; Jason Roberts, Political Ecology, s.8.

Avrupalılık bilincine Amsterdam ve Lizbon Anlaşması gibi akitler yoluyla adım adım daha fazla dahil olmuştur.[122] Böylece AB kendi sınırları içinde radikal çevreciler kadar katı olmayan, liberal demokrasi ile uyumlu, çevre dostu ve sürdürülebilir büyüme eksenli yeni bir siyasal iktisadi kültür üretmeye başlamıştır. Bununla birlikte, yeşil partiler meşru siyasal düzlemde ve meclis çatısında sürdürdükleri muhalefet nedeniyle radikaller tarafından sert eleştirilere maruz kalmışlardır.[123]

Siyasal çevreci ideolojinin eleştirilerini ve haklı çağrılarını dikkate alan gelişmiş ülkeler, küresel iklim değişikliğine karşı geliştirilen uluslararası iklim rejiminin altyapısını oluşturan işbirliği ve kurallar konusunda öncü rol oynamış, ayrıca çevresel açıdan sürdürülebilir ekonomik bir paradigma arayışında iç stratejilerini belirlemişlerdir. Nitekim Avrupa Komisyonunun Kasım 2001'de çevre politikalarının reel sektörün enerji arz güvenliği ile birlikte ele alınması amacıyla *Yeşil Belge*, ardından 29 Haziran 2007'de iklim değişikliğine uyuma ilişkin Birlik düzeyindeki etkili tedbir seçeneklerini ortaya koyan *Yeşil Kitap* yayımlaması, AB'nin çevre, enerji ve ekonomi alanlarını bütüncül olarak ele almaya başladığını göstermektedir.[124] Bu noktada, 1929 tarihli Büyük Bunalımın ekonomideki yıkıcı etkilerini bertaraf ederek Keynesçi ekonomi modeliyle talep artışı ve istihdam yaratmayı sağlayan Amerikan Başkanı Roosevelt döneminde geliştirilen "Yeni Mutabakat"tan ilhamla iklim krizinin yanı sıra 2008 yılı küresel ekonomik krizi ile mücadele için BM nezdinde öne sürülerek 2009 Nisan ayında yayımlanan "Küresel Yeşil Yeni Mutabakat Raporu" önem arz etmektedir. Anılan Rapor, ekonomik toparlanmayı teşvik edecek ve aynı zamanda dünya ekonomisinin sürdürülebilirliğini iyileştirecek bir dizi politika eylemi önermektedir. Rapor kapsamında ABD, AB ve diğer yüksek gelirli OECD ekonomileri ile G20'nin orta ve yüksek gelirli ekonomileri başta olmak üzere ulusal ekonomiler için yeşil ekonomiye geçişin öneminin ilk defa altı çizilmiş, ayrıca karbon bağımlılığının azaltılması, temiz su ve arıtmanın iyileştirilmesi, su teşviklerinin kaldırılması vb. bir takım önerilerde bulunulmuştur.[125]

---

[122] European Integration, (t.y.), Erişim: 20 Mart 2023, https://ec.europa.eu/environment/integration/integration.htm
[123] Kurtz, s.110; Roussopoulos, s.78.
[124] Ebru Altunok & Ahmet Altunok, *AB İklim Değişikliği Politikaları*, 2013, s.51-52.
[125] David Neusteurer, *The Concept of Green Economy and Its Role in Hegemonic Neoliberal Capitalism*, Zagreb 2016, s.313; Küresel Yeşil Yeni Mutabakat, (t.y.), Erişim: 20 Mart 2023, https://sdgs.un.org/publications/global-green-new-deal-17506

PİA ile iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik bazı kurallar ortaya konulsa dahi var olan karbon salınımlarının uzun vadede sıfırlanmasına yönelik olarak daha somut ve planlı adımların atılabilmesi ihtiyacı doğrultusunda gelişmiş ülkeler kendi yol haritalarını ortaya koymuşlardır. Bu itibarla ABD, Avustralya, Kanada, Birleşik Krallık, Güney Kore, Japonya ve AB gibi gelişmiş ekonomiler peşi sıra kendi yeşil mutabakat stratejilerini ilan etmişlerdir. 2012 yılında ABD Yeşiller Partisinin başkanlık kampanyası sürecinde öne sürdüğü *Yeşil Yeni Mutabakat* (YYM) stratejisi adeta çığır açıcı bir niteliğe sahiptir. Daha önce olduğu gibi liberal ekonomiyi düştüğü zor durumdan kurtarması beklenen bu strateji yıllar içerisinde kısmi bir değişime uğramış; Mart 2019'da Amerikan Kongre Üyesi Alexandria Ocasio-Cortez ile Senatör Ed Markey tarafından ABD Temsilciler Meclisi'nde *109 no.lu Meclis Kararı* olarak sunulmuştur. Anılan Meclis Kararının anlatısındaki güç, ABD'li senatör Bernie Sanders tarafından 2020 Demokrat Parti başkanlık ön seçimleri sırasında benzer çizgide bir YYM planı yayınlanmasında etkili olmuştur.[126] Söz konusu yeşil ekonomi yaklaşımı, bundan birkaç ay sonra daha geniş bir sürdürülebilirlik söyleminin asli parçası olarak Avrupa Komisyonu tarafından "Avrupa Yeşil Mutabakatı" (AYM) ismiyle 11 Aralık 2019 tarihinde kamuoyuna ilan edilmiştir.[127] Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula Von der Leyen'in görev süresinin ilk 100 günü boyunca Brüksel'de en çok lobi yapılan konu olarak AYM, AB gündemini yoğun biçimde işgal etmiştir. AB'yi çağdaş, kaynakları verimli kullanan ve rekabetçi bir ekonomik yapı ile adil ve müreffeh bir topluma dönüştürmeyi amaçlayan bir büyüme stratejisi olarak AYM, Avrupalılar ile kurumsal ve toplumsal ortaklarının yaşamlarına her geçen gün daha fazla nüfuz eden köklü bir dönüşüm stratejisidir. AYM uyarınca, AB ekonomisinin tüm sektörlerinin AB'nin 2050 yılında iklim-nötr olma (karbonsuzlaşma) hedefine katkıda bulunacak şekilde yeniden yapılandırılması tasarlanmaktadır. AYM'nin hedeflerine ulaşılabilmesi için gelecek 10 yıllık dönemde yaklaşık 1 trilyon avro

[126] Riccardo Mastini & Giorgos Kallis & Jason Hickel, *A Green New Deal without growth?*, 2021, s.2; Ahmet Atıl Aşıcı, *Türkiye'nin Yeşil Ekonomi Yolculuğu ve İklim Hedefleri,* İstanbul 2023, s.14; Yeşil Yeni Mutabakat Planı, (t.y.), Erişim: 23 Nisan 2023, https://www.npr.org/2019/02/07/691997301/rep-alexandria-ocasio-cortez-releases-green-new-deal-outline

[127] Kurtz, s.114; ABD ve AB'de Yeşil Yeni Mutabakatlar, (t.y.), Erişim: 20 Mart 2023, www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/14/mandate-america-green-new-deal; https://www.gp.org/green_new_deal; https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

tutarında sürdürülebilir yatırımın hayata geçirilmesi planlanmaktadır.[128] Rakamın büyüklüğünden anlaşılacağı üzere AYM, AB için oldukça külfetli ve sancılı bir dönüşüm sürecinin başlaması anlamı taşımaktadır. Bununla birlikte çevresel alana aktarılmış olan *Kuznets Eğrisi* hipotezi üzerine yapılan deneysel çalışmaların anlatmak istediği üzere iklim değişikliği kaynaklı felaketlerdeki artışlar, ekonomik büyüme pahasına insan kaynaklı çevre kirliliği bağlamında yerkürenin kapasitesinin kalmadığını teyit etmektedir.[129]

Diğer yandan, dünyada soğuk savaş sonrası tarihin sonunu getirecek türden keskin bir barış ortamının yeşermediğini söylemek gerekir. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı savaşa tepki olarak batı bloğunun başat üyelerinden AB'nin uygulamaya koyduğu enerji ambargosu, bu sürecin daha da zorlu geçmesine yol açmıştır. Buna karşın AB, enerjide dışa bağımlılığını azaltmak ve çevresel hedeflerini yakalayabilmek üzere yenilenebilir kaynaklara yatırımlarına hız vermiştir. 2023 Mayıs ayı itibarıyla AB'de yenilenebilir kaynakların tarihte ilk defa fosil yakıtlardan daha fazla enerji ürettiği kayıtlara geçmiştir. Bu anlamda, Yeşil Mutabakat stratejilerinin önünde çevre felaketlerinin haricinde küresel siyasete içkin dirençlerin de ihmal edilmemesi gerektiği ortadadır.[130]

Yeşil hareketin eksik kaldığı yönlerden biri, hareketin batı merkezli, büyük ölçüde modernist ve kent kökenli olmasıdır. Günümüzde küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte kırsal nüfusun yavaş yavaş yok olması, özellikle GYÜ'lerdeki çevre adaleti hareketleriyle tam anlamıyla organik bağlantı kuramaması ve kırsala yahut kırsal yaşam pratiklerine dönüşte yaşadığı güçlükler, yeşil hareketin birçok açıdan kuramdan uygulamaya geçişte zorlandığını göstermektedir. Ayrıca yeşil partilerin -parlamenter demokrasiler dışında yeterli varlık gösteremiyor olmalarının da etkisiyle- kıta Avrupası ile Avustralya kıtası haricinde hükümetler içerisinde etkin konuma

[128] 27'nci Fasıl - Çevre, (t.y.), Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html
[129] Aşıcı, *Türkiye'nin Yeşil Ekonomi Yolculuğu ve İklim Hedefleri*, 2023, s.19; Kergueno'dan aktaran Juan Antonio Samper & Amanda Schockling & Mine Islar, *Climate Politics in Green Deals: Exposing the Political Frontiers of the European Green Deal*, 2021, s.8); Mike Rosenberg, *Strategy and Sustainability: A Hardnosed and Clear-Eyed Approach to Environmental Sustainability For Business*, IESE Business Collection, Palgrave Macmillan, London 2015, s.168-169.
[130] "2023 Mayıs'ta AB'de Yenilenebilir Kaynaklar İlk Kez Fosil Yakıtlardan Daha Fazla Enerji Üretti", (t.y.), Erişim: 15 Haziran 2023, https://yesilgazete.org/ember-mayista-abde-yenilenebilir-kaynaklar-ilk-kez-fosil-yakitlardan-daha-fazla-enerji-uretti/

gelememiş olmaları, dünya genelinde yeşil hareketlerin tabana yayılmasındaki yetersizlikleri ve çevre sorunlarının vatandaşların siyasal gündeminde hak ettiği önemi göremediğini gözler önüne sermektedir. Bu handikaplar siyasal çevreciliğin etki alanını genişletmesini yavaşlatmaktadır.[131]

[131] Akyüz, s.56.

4. GRAMSCI, HEGEMONYA VE ÇEVRECİ HAREKETİN EVRİMİ

Tarih boyunca çevresel koşullarda ve iklimde yaşanan değişikliklerde doğal faktörlerin yanı sıra insan unsurunun giderek artan ağırlıkta bir rol oynadığı artık tartışmasız biçimde kabul edilmektedir. Sanayi devrimi sonrasındaki süreçte bu değişimin hızlanması ve bütün yerküre sathına yayılması canlı yaşamını iklim krizi olgusuyla baş başa bırakmıştır. Doğal çevreye yönelik olarak kapitalist sistemin kalbindeki çelişkiler bu krizi derinleştirmiş ve insanlığı yok oluşun eşiğine getirmiştir. Bu süreçte hiç şüphesiz neoliberal tahakküm mekanizmaları ve hiyerarşik toplum yapısı önemli rol oynamıştır.

Her ne kadar eko-sosyalistlerin arzuladığı gibi yeşil-kızıl bir kuram ve praksis hedefi güdülse dahi çağdaş kapitalist sistem yeşil dönüşümü kendi aygıtları ile kontrol ve disipline etmek üzere bir süreci desteklemekte; bu sebeple uluslararası çevre rejimini merkezine almaktadır. Bu sayede neoliberal piyasa ekonomisi ve çağdaş kapitalizm tamamen yıkılmaktan kurtularak yeniden yapılandırılabilecektir. Ekolojik tahribat kaynaklı refleks, Marksizm'e yeni bir cephe eklemlemiştir. Marksistlere göre çevreyi tahrip eden insan doğası değil, insan ve sermaye merkezli hiyerarşik sistemdir. Bu görüşe göre sınırsız ihtiyaçlardan kaynaklı olarak sınırsız bir sömürü meydana gelmiş, bu durumun -insanoğlunun gezegende işlediği tecavüzlerin- şiddetine paralel olarak doğal çevre bünyesinden tepkisel bir iklim krizi ortaya çıkmıştır.[132] Dilsiz varsayılan yerkürenin insanoğlu kaynaklı iklim değişikliğine karşı verdiği bu "orantılı" tepki sayesindedir ki çağdaş kapitalizmin mevcut haliyle büyüme ve birikimi zorunlu kılan yapısının sürdürülebilir olmadığı artık tam anlamıyla kesinleşmiştir. Yaşamın devamı için doğal çevrenin sürdürülebilir temellerde yeniden yapılandırılmasının gerekli olduğundan hareketle BM merkezli uluslararası çevre rejimi bazı önlemler almak zorunda kalmaktadır. Bu önlemler, iklim krizinin şiddetine ve toplumların taleplerine bağlı olarak dönüşüm geçirmektedir. Bütün yaşananlar arz yönlü ekonominin çevreci eleştirisine olan gereksinimin her geçen gün arttığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan uluslararası çevre rejimi bütün aksaklık ve yetersizliklerine rağmen gelişimini

[132] Bookchin, 2017b, s.49.

sürdürmektedir. Bu durum, başta Marksizm olmak üzere ana akım kuramlardan önemli çıkarımlar üzerine bina edilen ve kendine özgü bir hegemonya olgusunu merkezine alan Gramsci'nin kavramsal çerçevesini öne çıkarmakta ve anlamlı kılmaktadır. Gramsci'nin düşünce dünyasına giriş yapmadan önce yaşamına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

4.1. Gramsci'nin Siyaset Kuramı

Arnavut asıllı bir Marksist düşünür olan Antonio Gramsci, 1891 yılında İtalya'nın Sardinya adasında doğmuştur. İtalyan Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer alan Gramsci, siyasi faaliyetlerinden ötürü faşist lider Benito Mussolini'nin iktidarı döneminde 1926 yılında tutuklanmıştır. Yaşamının geri kalanını hapiste geçiren düşünür 1937 yılında hayatını kaybetmiştir. Antonio Gramsci'nin hegemonya, karşı hegemonya, zorlama ve rıza, tarihsel blok vb. kavramlar etrafında kaleme aldığı çalışmaları neo-Gramşiyan ve İtalyan okulunun geliştiği uluslararası siyasal iktisat yazınında özellikle etkili olmuştur. Gramsci'nin Marksist literatüre yaptığı kavramsal ve içeriksel katkı, daha sonra Kanadalı siyaset bilimci Robert W. Cox tarafından geliştirilerek Uİ literatürüne uyarlanmıştır.[133]

Üslubu ve üretkenliği nedeniyle birçok siyaset bilimci tarafından en çalışkan Marksist düşünürlerden biri olarak kabul gören Gramsci esasen tek bir bütünleşik kuramsal inceleme yapmamış; kendinden önce yaşamış bazı düşünürlerin eserlerinden yararlanarak Marksist temelli felsefesinin eksiklerini gidermeye çalışmıştır. Gramsci yaşamı boyunca Marksist literatüre bilimsel katkıda bulunmakla kalmamış; insan ve doğa arasındaki ilişkileri de kaleme almış; ayrıca Amerikanizm ve Fordizm, dil, halk edebiyatı, gazetecilik, kültür ve sanat alanlarında da görüşlerini ortaya koymuştur. O'nu esas tanınır kılan, onun entelektüel mirasını büyük ölçüde içinde barındıran *Hapishane Defterleri* adlı çalışmasıdır. Gramsci'yi kuramsal içerikli bir çalışma ortaya koymaya sevk eden esas soru, Batı Avrupa ülkelerinde sosyalizme *geçiş*in neden bu kadar zor olduğuydu. O, Marx'ın aksine ekonomik anlamda belirlenimci bir düşünür değildir. Devrimin ve sosyalizme geçişin ilk olarak en gelişmiş kapitalist toplumlarda

[133] Hobden & Jones, s.149.

gerçekleşeceğini öngören Marx'ın aksine Gramsci, toplumun bir şekilde ikna edilmeden bu süreçlerin yaşanamayacağını öne sürmüştür. Nitekim sosyalist devrim namına ilk atılımı gerçekleştirenler Fransız veya İngilizler değil, daha az gelişmiş bir ülke olan ve sınıf bilinci oturmamış bir sivil toplum yapısına rağmen entelektüel anlamda başarı elde ederek devrime ön ayak olan Rusya'daki Bolşevikler olmuştur. Dahası, Batı ve Orta Avrupalı devrimcilerin Bolşeviklerin başarısını devam ettirme çabaları beklenmedik biçimde sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişmelerden de görüldüğü üzere Avrupa siyasal tarihi bakımından 20. yüzyılın ilk döneminde yaşananlar, geleneksel Marksist analizlerin yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.[134]

Gramsci, tutsaklığı boyunca zihin dünyasında bu pratik eksiklik üzerine gitmiş ve şifreli biçimde ve kendine özgü bir üslupla kuramsal çerçevesini oluşturmuştur. Onun kuramsal çerçevesini oluşturan unsurlardan ilki *ideoloji*dir. Gramsci'nin düşüncesinde bir fikir sisteminin ötesinde anlamı olan ideoloji, kurumlar veya birey düzeyinde *organik aydınlar* (yetişkin eğitmenleri) tarafından toplulukları bir arada tutmak veya müttefik haline getirmek amacıyla devreye sokulan fikir ve pratikleri içinde barındırır.[135] Nitekim ideoloji, heterojen amaçları olan çok sayıda dağınık iradenin tek bir amaç altında kaynaştığı kültürel ve toplumsal birliği yönlendiren önemli bir olgudur. Toplumsal güçler, siyasi ve ideolojik liderlik ile toplumun rızasını elde ederek kültürel hegemonyayı uygulamaya sokarlar. Hegemonik bir blok veya ittifak sıfırdan bir ideoloji yaratmaz, fakat ideolojik unsurları yeni bir dünya görüşüne yeniden eklemler.[136] Kimi zaman *organik ideoloji* olarak da adlandırılan *hegemonya* ile ideoloji arasında doğrudan bir bağlantı mevcuttur. Bu anlamda, Gramsci için hegemonyanın çok temel bir kavram olduğunun altını çizmek gerekir.

Gramsci'ye göre hegemonya esasen gücün kavramsallaştırılması anlamına gelir. O, hegemonyayı açıklarken Macchiavelli'nin mitolojik bir canlı olan *sentor* mecazından faydalanmıştır. İnsan başlı ve at bedenine sahip sentor, rıza ve zorlamanın gereken koşullarını kendi bünyesinde birleştirmekte; bu haliyle hegemonyasını uygulamaya

[134] Robert W. Cox, *Gramsci, Hegemony and International Relations - An Essay in Method*, 1983, s.165-166; Hobden & Jones, s.150; Kurtz, s.121; Özçelik, s.96.
[135] Peter Mayo, *Antonio Gramsci and his Relevance to the Education of Adults*, 2008, s.425.
[136] Harald Winkler, *Towards a Theory of Just Transition: A Neo-Gramscian Understanding of How to Shift Development Pathways to Zero Poverty and Zero Carbon*, 2020, s.3; Neusteurer, s.315.

sokmaktadır. Ortodoks Marksistler, hâkim düzenin istikrarını nasıl sürdürebildiğini anlamak için neredeyse yalnızca devletin *zorlayıcı* uygulamaları ve yetenekleri üzerinde yoğunlaşmışlardı. Bu anlayışa göre toplumun sömürüye uğrayan ve yabancılaşmış çoğunluğunu başkaldırıdan ve mevcut sistemi devirmekten alıkoyan şey, basitçe kendilerine karşı zorlayıcı kuvvet kullanımı veya bunun tehdit oluşturacak biçimde yalnızca olasılığının neden olduğu korkuydu. Gramsci bu tanımlamanın Bolşevik devrimi öncesi Rus Çarlığı gibi daha az gelişmiş ülke ve toplumlarda geçerli olabileceğini, ancak durumun daha gelişmiş batılı ülkelerde böyle olmadığını görmüştür. Bu noktada anlam kazanan *rıza* Gramsci'ye göre toplumdaki yönetici sınıfın egemenliğinde tekrar tekrar yaratılmaktadır. Devletin kemikleşmiş bürokrasisi, muktedirlerin (burjuva) menfaatlerini gözetmeyi sürdürürken batı toplumlarında hükümet değişiklikleri ile toplum yönetimde söz sahibi olduğuna dair bir yanılgıya uğratılır. Muktedirlerin ahlaki, politik ve kültürel değerlerinin toplumda geniş çapta dağılmasına, toplumun alt tabakası tarafından kendilerine aitmiş gibi kabul edilerek içselleştirilmesini sağlayan tam da bu tatlı sert, yani zorun tamamen ortadan kalkmamakla birlikte rızanın ön planda tutulduğu hegemonyadır. Bahse konu hegemonya, belli bir özerkliğe sahip olan ve medya, eğitim sistemi, dini cemaatler ve gönüllü örgütlerden oluşan *sivil toplum* aracılığıyla toplumun geneline yayılır. Bu yayılma, burjuvanın çıkarlarının korunmasını sağlamak üzere toplumun alt tabakalarına doğru fakat heterojen biçimde gerçekleşir. Söz konusu yayılma iktisadi, sosyal, ideolojik, kültürel ve ahlaki birliktelik siyasal bir parti çatısı altında örgütlenmeye kapı aralayabilir. Bu defa siyasal ittifak, iktidara karşı merkezi düzeyde *mevzi savaşı* vererek tabanını genişletmeye çalışır ve üzerinde durduğu sorunları toplumun geneline teşmil ederek *karşı hegemonya*sını oluşturur. Eğer hegemonya, hâkim sınıfın iktidarının sürmesi için kilit bir unsur ise, o zaman toplum ancak bu hegemonik konuma başarılı bir şekilde meydan okunduğu takdirde dönüştürülebilecektir. İttifakın etki ve rıza oluşturduğu, mevcut hegemonyaya karşı hegemonya geliştirdiği siyasi ve ideolojik bir mücadele olarak mevzi savaşının amacı ortak bir dünya anlayışı ile çeşitli toplumsal güçlerden oluşan geniş bir blok inşa etmektir. Sendikalar veya sosyal hareketler gibi dernekler olmadan, eğitim ve örgütlenme için çok az şey yapılır. Özellikle ihtiyaç duyulan şey, birden çok konu

etrafında ittifaklar kurmada katalizör rolü oynayan örgütlerdir.[137] İster rıza ister zora dayalı olsun hegemonya, iktidarın devamı için kilit bir unsurdur. İktidar, ancak mevcut hegemonyadan rahatsızlık duyan kesimlerin en geniş mutabakatı ile başarılı bir şekilde harekete geçirilmesi halinde el değiştirebilir. Bu, sivil toplumda hâkim hegemonyanın altının oyulduğu ve alternatif bir tarihi bloğun inşa edilmesine izin veren hegemonya karşıtı bir mücadeleyi zorunlu kılar. Halkın çoğunluğunun rızasını alan mevcut iktidar karşıtı siyasal ve kültürel birliktelik, kendi ideolojisini topluma daha fazla aşılamakta başarılı olursa mevcut hegemonyayı ikame ederek kendi hegemonyasını inşa edebilecektir. Bu da, toplumdaki baskın üst sınıf tarafından başlatılarak tepeden aşağı yayılacak bir restorasyon dalgası biçiminde, Gramsci'nin söz dağarcığındaki şekliyle *pasif devrim* yoluyla gerçekleşecektir.[138]

Gramsci'nin bu analizi, Marksist teorinin iktidarı ele geçirebilmek için üstyapıya ait olguları ciddiye alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira iktisadi gücü elinde bulunduran burjuvazi her zaman hegemonya kurabilecek kültürel aygıtlara sahip olmayabilir. Çünkü toplumun yapısı nihayetinde iktisadi temeldeki toplumsal üretim ilişkilerinin bir yansıması olabilirken; üstyapıdaki ilişkiler doğası gereği o toplumun değişime ve dönüşüme ne kadar duyarlı olduğunun belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Gramsci *tarihsel blok* kavramını, birlikte belirli bir düzeni destekleyen ekonomik ve sosyal ilişkiler ile siyasi ve kültürel uygulamalar arasındaki pekiştirici ve karşılıklı ilişkileri tanımlamak için kullanmıştır. Ekonomik ve sosyal ilişkiler altyapıyı oluştururken, siyasi, kültürel ve ahlaki uygulamalar üstyapının birer yansımasıdır. Siyasi ve ahlaki ittifak, kapitalizm altında tabi kılınan çeşitli sınıf ve grupların proleter liderliğinin örgütlenebileceği ve ifade edilebileceği yeni bir tarihsel blok yaratılmasına olanak sağlar.[139]

Gramsci ve onun takipçilerine göre analiz düzeyini yalnızca ekonomik ilişkilere ya da siyasete indirgemek oldukça dar kapsamlı ve yanlış bir eylemdir. Yapılması gereken, bu iki olgu arasındaki etkileşim üzerinden bir çözümlemedir. Bu noktada burjuva ile onu destekleyecek aydınların bir araya getirilmesinin hegemonyanın tesisi için

[137] Cox, s.168; Mayo, s.423; Winkler, s.7.
[138] Cox, s.166; Neusteurer, s.316.
[139] Cox, s.167; Özçelik, s.98.

oldukça hayati olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Gramsci, tarihe referans vererek feodal dönemde yaşayan ruhban aydınların dini üst yapıyı koruduğunu ve monarşinin bu şekilde iktidarını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Ortalama halkın biraz veya daha çok üzerindeki entelektüel kapasitesiyle kültür ve eğitim emekçileri olarak aydınlar mevzi savaşı vererek fikirlerin ideolojiye dönüştürülmesini sağlar. Hegemonyayı inşa eden ideoloji kavramına yönelik bu katkı, aydın kesimin kimi zaman egemen sınıftan daha fazla propaganda yapması sayesinde de gerçekleşebilir.[140]

Gramsci'nin siyasal bakış açısını ortaya koyan bir diğer önemli unsur ise *praksis felsefesi*dir. Praksis felsefesinin amacı, ortak aklın (common sense) süslü, temelsiz ve eleştiriye kapalı söylemlerine bağışık olması nedeniyle sağlıklı çekirdeği olarak sağduyuya (good sense) dönüşmesini sağlayarak, ahlaki bir reform doğrultusunda entelektüelleri ve kitleleri tarihsel bir blokta bir araya getirmektir.[141] Bu nedenle toplumların yalnızca sosyoekonomik koşullarındaki değişimler yoluyla yeni siyasal duruşlar oluşturamayacaklarını; zira üstyapıya ait ideoloji, ahlak, kültür vb. olguların toplumları bir arada tutmada oldukça etkili olduğunu görmüştür. Bu çerçevede Gramsci, değişim için yerel düzeyde *mevzi savaşı* yoluyla muhalif grupların eğitilerek siyasal anlamda bilinçlendirilmesi, bu sayede inşa edilecek bir *karşı hegemonya* ile kapitalist iktidara meydan okunması gerektiğini savunmuştur.[142]

4.2. Neo-Gramşiyanizm ve Robert Cox

Bir Marksist olan Gramsci yazılarında nadiren devlet düzeyinde uluslararası ilişkiler hakkında görüşlerini ortaya koymuş, yalnızca belli noktalarda halkla ilişkiler ile uluslararası ilişkiler ayrımına ve bu iki unsur arasındaki ardıl ilişkiye açıkça atıfta bulunmuştur. Cox, Gramsci'nin hegemonya ve rıza hakkındaki yorumlarını Uluslararası İlişkiler disiplinine uyarlamış; daha genel olarak ise Gramsci'nin kuramsal çerçevesini esas alarak hem sorun çözücü Uİ ve Uluslararası Politik Ekonomi (IPE) kuramlarının eleştirisini yapmış, hem de dünya siyasetinin analizi için alternatif bir çerçevenin geliştirilmesini içeren yeni bir Gramşiyan yaklaşım ortaya

[140] Mayo, s.425.
[141] Kurtz, s.130; Mayo, s.430.
[142] Mayo, s.432.

koymuştur. Neo-Gramşiyan siyaset bilimcilerin savunduğu üzere, belirli bir zaman dilimini ve daha çok bir ülkenin iç koşullarını yansıtan Gramsci'nin çalışmalarının önemi, oluşturduğu kuramsal çerçeveyi besleyen fikirlerin ve kavramların özgün bağlamından çıkartılıp farklı zaman dilimlerine ait olan diğer konu ve sorunlara uygulandığında daha iyi anlaşılabilecektir.[143]

Cox, Gramsci'nin kavram setini değişen dünya düzenini analiz etmek amacıyla kullanmış; bu doğrultuda yeni bir hegemonya ve tarihsel blokun oluşumunu Eleştirel Kuram ile masaya yatırmıştır. Cox'a göre hegemonya, neorealizmden farklı olarak tek bir egemen devletin diğer devletler üzerinde siyasal bir hâkimiyet kurmasının ötesinde, önder devletin -en geniş anlamıyla- ideolojisi doğrultusunda işleyen ve bu duruma rıza göstererek sisteme dahil olan diğer devletlerin de belli bir tatmine eriştiği bir düzendir. Nitekim Gramsci'nin hegemonyası, entelektüel ve ahlaki önderlik yoluyla toplumsal bir grubun hegemonya tesis etmesini de kapsar.[144] Hegemonya içerisinde karşılıklı çıkar ilişkisi ve mutlak kazanç ilkeleri doğrultusunda hareket eden devletler ve devlet dışı kurumlar bir araya gelerek tarihsel bloku tesis ederler. Yasama, yürütme ve kaba kuvvetin varlığı, sivil toplumu da oyuna dahil edeceğinden, egemen sınıf elindeki hegemonyanın kapsamının artık devlet ve hükümet ile sınırlandırılamayacağının sinyallerini vermektedir. Gramsci'nin hegemonyasının ilk kaynağı, SSCB'nin kuruluşuna giden süreçte Bolşevik Devriminin stratejisinin ele alındığı Üçüncü Enternasyonel iken, ikinci kaynağı ise Macchiavelli'nin *Prens* adlı eserinden ilhamla tasarladığı çağdaş hükümdar figürüdür. Bu figür, Gramsci'nin dilinde somut haliyle kendini destekleyen halk tabakası ile sürekli ve gelişen bir diyalog içinde olan 'devrimci parti' olarak tanımlanmaktadır.[145]

Gramsci hiçbir şekilde devleti geri plana atmamış; onu uluslararası ilişkilerin temel ögesi ve toplumsal çatışmaların cereyan ettiği alan olarak kabul etmiştir. Cox'un ifadesiyle toplumsal sınıfların bu hegemonyalarında, her bir ulusun kendine özgü özellikleri eşsiz biçim ve yollarla birleşmektedir. Nitekim soyut anlamda enternasyonal sayılabilecek işçi sınıfı, hegemonya inşa sürecinde kendini

[143] Hobden & Jones, s.150; Kurtz, s.138.
[144] Özçelik, s.95.
[145] Cox, s.164.

ulusallaştırırken, devlet olgusu dış politika bürokrasisi ve/ya devletin askeri yeteneklerinden öte ve daha derin bir anlam kazanmaktadır. Gramsci, yaşadığı ülkenin koşullarını makul biçimde analiz edebilmiş; bağımlılık olgusu çerçevesinde o günkü İtalya'da cereyan eden olayların belirgin biçimde dış güçlerden etkilendiğini fark edebilmiştir. Gramsci ve Cox'un bakış açısı ile ulus temelli olmakla birlikte sınırları aşarak uluslararası çapta genişleyen -iktisadi gelişmelerin de ötesinde- ihtilal niteliğindeki çok yönlü ideolojik gelişmeleri bu çerçevede ele almak mümkündür. Böylesi gelişmelere maruz kalan ülkelerde ise *pasif devrim* söz konusu olmaktadır.[146] Yine Cox'un ifadesiyle *"bu tür durumlarda yeni fikirlerin bayraktarı olan grup, yeni bir ekonomik temel inşa etmeye etkin biçimde girişen yerli bir toplumsal gruptan ziyade daha önceki bir dış ekonomik ve toplumsal devrimden kaynaklanan fikirleri toplayan entelektüel bir tabaka"*dır.[147]

Hegemonya ve çağdaş dünya düzenini ele alırken Cox, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında tesis ettiği dünya sisteminin 1970'lere gelindiğinde sarsıldığını, fakat ABD'nin kendinden önceki hegemonik aktör olan İngiltere'nin hatalarından çıkardığı derslerle hegemonyanın yeniden inşasına yönelik olarak Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (NIEO) için gerekli altyapıyı kurmada başarılı olduğunu ifade eder. Bu yeni düzen kapsamında öne sürülen uluslararası örgütlerin yardımıyla diğer devletlerin rızasını kazanan ABD hem hegemonyayı daha kolay koruyabilecek hem de sistemsel aksaklıklarla gerektiğinde bir miktar zor kullanımını esirgemeden daha kolay başa çıkabilecektir.[148]

Cox, bir yandan mevcut dünya düzeninde gelişmiş devletlerin yönetici seçkinleri özelinde statükoyu güçlendirmeyi amaçlayan neorealistlere; diğer yandan salt soyut bir üretim tarzını araçsallaştırma yoluyla işçi sınıfı egemenliğini esas alarak kendi dünya görüşünü meşru kılmak isteyen Ortodoks Marksist ideolojiye karşı çıkmaktadır. Nitekim yalnızca realizme karşı değil, aynı zamanda Marksist köklerine karşı sergilediği bu katı ve dirençli duruş Cox'u eleştirel yapmaktadır. Cox'un mevcut

[146] Cox, s.169.
[147] Cox, s.170.
[148] Arı, s.323; Cox, s.171.

dünya düzenine ilişkin analizlerinden hareketle hegemonyaya yönelik fikirlerini anlayabilmek için öncüsü olduğu Eleştirel Uİ kuramının kavranabilmesi gerekir.

Cox'un düşünce dünyasına en kolay biçimde giriş yapabilmenin yolu, O'nun 1981 tarihli "Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde: Toplumsal Güçler, Devletler ve Dünya Düzenleri" başlıklı ufuk açıcı makalesinde yer alan *"teori daima birileri ve bir amaç içindir."* cümlesini irdelemekten geçer. Cox'un bu cümlesi, eleştirel felsefesini en özlü biçimde anlatmakta olup çağdaş eleştirel Uİ yazınının en tanınır sloganlarından biri haline gelmiştir. Elbette bütün kuramlar kendilerine özgü bakış açılarına sahiptir. Daha açık bir ifadeyle bilginin -bazı çağdaş realistlerin iddia ettiği üzere- nesnel ve zamandan bağımsız olması mümkün değildir. Kuşkusuz gerçekler ve değerler arasında ayrım yapmak oldukça zordur; zira bilim insanları dahi öznel değer yargılarını bilimsel çalışmalarından ayırmaktan tam anlamıyla kaçamaz. Cox'a göre neorealist teoriler, hâkim düzende zengin olanlar, yani gelişmiş devletlerin sakinleri ve özellikle yönetici seçkinlerinin çıkarları için işlevseldir. Söz konusu gruplar bunu statükonun bozulmasını istemediklerinden dolayı bilerek ya da bilmeden uluslararası ilişkilerin mevcut yapısının, yani mevcut dünya düzeninin doğal ve değişmez görünmesini sağlayarak yaparlar. Diğer taraftan bir kuram, çıkış noktasını tesis eden bakış açısı çerçevesinde ortaya konan sorunları çözmede kılavuz görevi görüyorsa o kuram *sorun çözücü* bir kuram olarak adlandırılır. Sorun çözücü kuramlar dünya düzenini, yani kurumlar ile toplumsal ve kurumsal ilişkileri verili olarak ele alırlar; bu sebeple problem alanında yer alan değişkenlerin asgari miktarda olması halinde başarı seviyeleri yükselir. Öte yandan, eleştirel kuram kurumları, toplumsal ilişkiler ve güç ilişkilerini dinamik bir boyutta soruşturur. Bu anlamda eleştirel kuram, Cox'un hegemonik devirleri ayırdığından da anlaşılacağı üzere sorun çözücü kuramların aksine tarih kuramı özelliği taşır. Sorun çözücü kuramlar daha kolay pratik sonuçlar elde etmek uğruna belli bir zaman ve mekânla sınırlandırılmış, belli bir grubun yahut toplumsal sınıfın çıkarlarına işleyen statükocu ve tutucu bir içeriğe sahip olmaları bakımından Cox tarafından sert biçimde eleştirilmiştir.[149]

[149] Hobden & Jones, s.151.

Eleştirel kuramın bir diğer önem arz eden boyutu da sorunsalın zaman içerisinde değişebileceğinden hareketle bu değişimleri anlamak üzere hiçbir zaman kapalı devre bir kurgu içerinde kalamayacak olmasıdır. Neorealistler devletleri maddesel güçleri ile sınırlı biçimde ele alırken dünya düzenini de bu türden bir güç dengesi kapsamında açıklamakla yetinir; yani ne kurumların ne de toplumsal ilişkilerin zaman içerisinde değişen yapısını değerlendirmeye katmaz. Bütün bunlar, başta hegemonya kavramı olmak üzere ana akım kuramların kavramsal tartışmalarında açığa çıkmaktadır.

Cox'un analizlerinde yer alan son iki hegemonik dönem için hâkim olan fikir *serbest ticaret* olmuştur. Serbest ticaretin karşılıklı bağımlılık, dünya refahı ve barışı gibi ölçütler doğrultusunda uluslararası ilişkilerde gelişmiş ülkelerden başlayarak yaygın kabul görmüştür. Çeper (ya da çevre) ülkeleri ile EAGÜ'lerin birçoğu, neoklasik ekonomik reçetelerin ve serbest ticaretin "merdiveni itmek"[150] tabiri ile toplumsal kalkınmalarına engel olduğunu iddia edecek; kalkınmalarını gerçekleştirmek üzere ellerinden geldiğince "korumacı" siyasaları hayata geçirmeye çalışacaklar fakat uluslararası örgütler söz konusu ülkelerin sisteme geri dönüşü için hegemonya mekanizmaları olarak faaliyet göstereceklerdir. Görüldüğü üzere bir devletin hegemonyasını başarıyla üretebilme ve yeniden üretebilme derecesi, gücünün boyutunun bir göstergesidir. ABD'nin neoliberalizm için dünya çapında kabul görmedeki başarısı, mevcut hegemonun ne kadar baskın hale geldiğini göstermektedir.[151]

4.3. Neo-Gramşiyan Çevreci Hegemonya

Rejim teorisi ve diğer kurumsalcı yaklaşımlar uluslararası çevre politikalarının tasarımında, özellikle de iklim değişikliği üzerine yapılan araştırmalara onlarca yıl boyunca hâkim olmuştur. Bu yaklaşımlardaki tartışma esas itibarıyla iklim değişikliği gibi siyasal sınırları aşan bir soruna karşın uluslararası anarşi koşullarında ulus-devletler arasında etkin işbirliğinin nasıl sağlanacağı üzerine cereyan etmiştir.[152] Gramsci'nin hegemonya, tarihsel blok, rıza, bütünleyici devlet, mevzi savaşı vb.

[150] Ha-Joon Chang, *Kicking Away The Ladder: Infant Industry Promotion in Historical Perspective*, Oxford Development Studies, Vol:31, No:1, 2003-2, pp: 21-32.
[151] Hobden & Jones, s.151.
[152] Kurtz, s.50.

ögelerden oluşan kavram seti, iklim siyaseti ve çevreciliğe ilişkin olarak örnek bir analitik çerçeve niteliğindedir. Nitekim O'nun şu sözleri, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi yakalamak için yeterlidir:

"İnsan, doğal dünya ile yalnız onun bir parçası olduğu için değil, faal olarak, çalışma ve teknik beceriler aracılığıyla ilişkiye girer. Her birimiz, merkezinde olduğumuz karmaşık ilişkileri dönüştürdüğümüz ölçüde kendimizi geliştiririz."[153]

Siyasal bir ideoloji olarak Çevrecilik ile neo-Gramşiyanizm, çağdaş kapitalizmin iktisadi süreçleri ile toplumsal güç ilişkilerini birlikte değerlendirmeleri bakımından ortak özelliklere sahiptir. Gramsci her ne kadar bugünkü şiddetiyle çevrenin tahribatını öngörmeyerek çalışmalarında yer vermediyse de insanoğlunun fiziksel doğa üzerinde bilinçli egemenliğine dayanan bir siyasal düzen kurması hakkında bir düşünce seti ortaya koymuştur. Diğer yandan Gramsci'den hareketle Cox'un da ifade ettiği üzere hegemonya, devletler arasındaki bir düzenden çok bütün ülkelere nüfuz eden baskın bir üretim tarzının hâkim olduğu küresel ekonomik bir düzendir. Dahası hegemonya, farklı ülkelerin toplumsal sınıflarını birbirine bağlayan bir uluslararası sosyal ilişkiler kompleksidir. Gerek hükümetler, gerek sivil topluma yönelik evrensel normlar, kurumlar ve mekanizmalar ile kurgulanan ve ulusal sınırları aşan küresel hegemonya ele alınırken toplumsal, iktisadi ve siyasal yapı birbirinden ayrı düşünülemez.[154] Bu çerçevede 1970'li yıllardan itibaren etkisi belirginleşen küresel iklim krizi ile mücadele konusunda tesis edilen uluslararası çevre rejiminin günümüze değin geçirdiği gelişim ve dönüşümleri neo-Gramşiyan hegemonya olgusunu merkezine alan Eleştirel Uİ Kuramı ışığında incelemek mümkündür.

Son yarım asra bakıldığında ekolojik krizin, G20 ülkeleri ve EAGÜ'ler gibi farklı uluslararası aktörler ile *iklim yönetişimi* ve *iklim adaleti* savunucuları gibi çıkar grupları arasında çatışma alanı açtığı görülmektedir. Küresel düzeyden bakıldığında, gelişmiş ülke ve sermaye gruplarının baskınlığı sonucunda yaşama geçirilen bir sistemik kapitalist ulus-devlet hareketi olarak iklim yönetişimi modeli, üzerinden onyıllar geçse dahi iklim kriziyle mücadelede *ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar* yoluyla devletleri bağlayıcı ve gözle görülür biçimde gezegeni

[153] Kurtz, s.126.
[154] Cox, s.172; Kurtz, s.162.

iyileştirici adımların atılmasını sağlayamamış; her bir dönüm noktasında ortaya konulan hedeflerin tutturulamadığı anlaşılmıştır. Bu anlamda, kapitalist ekonomi ile ulus-devlet sisteminin doğaya tahakkümünün tetiklemesi sonucu sıcaklık artışları, buzulların erimesi, biyolojik çeşitliliğin azalması vb. göstergelerden anlaşılacağı üzere derinleşen tahribatın karşısında mevzilenen iklim adaleti söylemi günden güne daha gür bir çığlığa dönüşmektedir. Bunda çevreciliğin bir ideoloji olarak günümüze dek ana akım bir konumda olmaması ve iyi niyet beyanından öteye geçememesi önemli rol oynamıştır. Dahası, yaraya pansuman niteliğindeki kamusal müdahalelerinin iklim kriziyle mücadelede yetersiz kaldığı ve döngüsel ekonomik modelde tasarlanmamış bir kapitalist kentleşmenin ve mevcut tüketim kalıplarımızın çevre krizini daha da azdırdığı açıkça ortadadır. Gerçek şu ki piyasa ekonomisinin eşitsizlik ve yoksulluk üretmeye meyilli yapısına karşın Bookchin'in deyişiyle ekonomi denilen şeyin ahlaki boyutunun ortaya konulmasının vakti çoktan gelmiş ve hatta geçmektedir.[155]

Uluslararası çevre rejiminin tesisi sonrası dönemde organik aydınlar akademik ve saha araştırmaları yardımıyla durumun vahametini daha belirgin biçimde ortaya koymaya başlamışlardır. Yine aynı rejim sayesinde bürokrasiler ve sivil çıkar grupları iklim krizi ile mücadele konusunda yerel, bölgesel ve küresel düzeylerde her geçen gün daha ileri düzeyde bir pragmatik bir çevreci ideoloji etrafında konsolide olmakta ve tarihsel blok görünümüne kavuşmaktadır. Bu çerçevede, ahlaklı bir ekonomiden yana olan bankalardan toplumsal cemiyetlere kadar uzanan bir yelpazede yer alan toplumsal güçler, siyasi ve ideolojik liderlik yapma arzusuyla bezeli edim ve eylemleriyle toplumun rızasını elde ederek yeni çevre politikalarına uyumu ve pragmatik çevreci kültürel hegemonyayı uygulamaya geçirmektedirler. Alıcı ve satıcıların kendi bireysel çıkarlarını korudukları bir serbest piyasa ekonomisinden farklı olarak böylesi bir piyasanın işleyişi, etik ilkelere dayalı edim ve eylemler nedeniyle, kurumsal düzeyde ortaçağ loncaları gibi yeni bir tür üretici topluluğun oluşmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu, aynı zamanda çevreci bir hegemonyanın ayak sesleridir. Kişisel çıkarların yerini ortak çıkara bıraktığı ölçüde ortak duyu gelişecek, doğal çevreye yönelik hassasiyetleri dikkate alan ve etik ilkelere sahip çıkan aktörlerin çokluğu ve çeşitliliği arttıkça yeni bir toplumsal ekosistem oluşacak, nihayet bu yeni hegemonya

[155] Bookchin, 2017b, s.68; Roussopoulos, s.100.

tarihsel blok görünümüne kavuşabilecektir. Bu hiç şüphesiz, daha önce örnek alınmamış özgün bir ahlaki ekonomik model olacaktır.[156]

Küresel ortamda bir yandan iklim yönetişimi ve iklim adaleti savunucularının kendi aralarındaki mücadele sürmekte iken; döngüsel ekonomiye geçiş çabaları, son yıllarda gelişmiş ülkelerin ortaya koyduğu yeşil mutabakat strateji ve belgelerinin gelişimi ve dönüşümünden de takip edilebilmektedir. ABD'nin *Yeşil Yeni Mutabakat* (YYM) planından hareketle uzmanların "YYM 1.0" olarak adlandırdığı ilk paket daha çok Ar-Ge, teşvikler ve karbon fiyatlaması vb. teknolojik çözümlere odaklı, neoliberal piyasa ekonomisine uyumlu bir çevresel modernleşme planı görünümünde iken, "YYM 2.0" şiddetlenen iklim krizi karşısında piyasa temelli çevre politikası araçlarının önceliğini reddetmekte; bunun ekonomik ve politik olduğu kadar toplumsal anlamda da yetersizliğini ortaya koymaktadır. 2021 yılında güncellenen bir sürüm olarak YYM 2.0, BM Çevre Programının Mart 2009 tarihinde yayımladığı tavsiye niteliğinde raporda yer alan "ülkelerin GSYİH'lerinin %1'ini yeşil girişimlere harcamaları" yönündeki ifadenin yalnızca 4 farklı G20 ülkesi (Güney Kore, Çin, Suudi Arabistan, Avustralya) tarafından dikkate alınmıştır. 2008'deki küresel ekonomik krizden sıyrılmaya yönelik olarak ülkelerin geçici olarak devreye soktuğu genişleyici maliye politikaları 2010'da yerini küresel çapta kemer sıkma politikalarına bırakınca 2010'da Toronto'daki G20 toplantısında "Büyüme Dostu Mali Konsolidasyon" kavramı ortaya çıkmıştır.[157] Buradan da görüleceği üzere, kapitalizmin 20'nci yüzyıldaki büyüme ve birikim zorunluluğunun çevresel anlamda sürdürülebilir olmadığı, dahası yapısal koşul ve ilişkilere odaklanılmadan iklim krizine yönelik herhangi bir çözüm önerisinin kısıtlı fayda doğurarak nihayetinde sonuçsuz kalacağı anlaşılmıştır. Diğer taraftan, BM'nin çevre ve iklim konferanslarını açıkça destekleyen yoğun karbon salınımlı sektörlerin küresel oyuncularının dönüşüm maliyetinden olabildiğince kaçınmak üzere fonladığı *iklim inkârcıları*, bu gerçeğin yalnızca gecikmesini ve doğadaki tahribatın daha uzun süre gizlenmesini ve bu hususta eyleme geçilmesinin kasıtlı biçimde geciktirilmesini mümkün kılmıştır.[158] Bu simbiyotik ilişki, Cox'un "teori daima birileri ve bir amaç içindir" sözü ile ortaya koymaya çalıştığı eleştirel bakış açısını teyit etmektedir.

[156] Bookchin, 2017b, s.78-79.
[157] Mastini & Kallis & Hickel, s.2; Samper & Schockling & Islar, s.10-11.
[158] Rosenberg, s.48.

Uluslararası kurum ve kuralların hegemonyayı inşa eden devletler eliyle hayata geçirildiği göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası çevre rejimi için "hegemonyanın reprodüksiyonu" yakıştırması daha anlamlı hale gelmektedir. Nitekim PİA'nın imzalanmasına giden süreçte iklim değişikliğinin daha da şiddetlenmesi sonucunda siyasal iktisadi koşulların da dönüşüm geçirmesi dikkat çekicidir. Bu dönemde ılımlılar ile radikalleri aynı masada buluşturan iklim adaleti hareketi güç kazanmış olup uluslararası çevre rejimine ait ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler gibi ilkelerin korunması bunu doğrulamaktadır.[159] Bu bağlamda AB'nin Yeşil Mutabakat stratejisinin gerek boyut gerekse içerik bakımından diğer dünya devletlerinden farklı ve cesur bir kurguya sahip olduğu ve çevreci ideolojinin gelişimi konusunda küresel anlamda AB'nin öncü rolünü teyit ettiği değerlendirilebilir. Bu durum, son dönemde benzer stratejileri hayata geçiren AB ve diğer gelişmiş ülkelerin, kendileriyle ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda ilişki kuran diğer aktörler üzerinde çağdaş bir hegemonya doğrultusunda dönüştürücü bir etki yapmasını sağlamaktadır.

4.4. Avrupa Birliği, AYM ve Türkiye'de Çevreci Hareketin Evrimi

Cox'un tarihsel hegemonik devirleri bağlamında Britanya İmparatorluğu ve ABD örneklerinin ortak paydası "serbest ticaret" olgusudur. Daha genç ve uluslarüstü kurgusu ve birçok özelliğiyle eşsiz bir aktör olarak ortaya çıkan AB, 2050 yılı için "net sıfır karbon salınımı" hedefine yönelik olarak son dönemde ortaya koyduğu strateji ve hedefleri doğrultusunda yeni bir paradigma üzerinde yükselmektedir. Cox'un hegemonik devirlerinin devamı olarak adlandırmak fazla iddialı olmakla birlikte AB, toplumsal ve kurumsal yapısını oluşturan aktörlerin en geniş uzlaşması yoluyla çevreye yönelik attığı devrimci adımlarla giderek tarihsel blok görünümüne kavuşmakta ve bu alanda belki de yeni nesil bir hegemonyanın adeta hamiliğine soyunmaktadır. Bu bakımdan AB'yi özgül kılanın, onun ekonomik anlamda kudretinden çok yeşil ve dijital dönüşüm ile sürdürülebilirlik ve döngüsellik temelli bir ekonomik yapı hedefiyle uygarlığın gelişimine yönelik olarak ortaya koyduğu çerçevedir. Avrupalılık değerleri arasında yasal mevzuatında çevreciliğe de yer açan

[159] Cox, s.172; Kurtz, s.251; Roussopoulos, s.139.

AB birlik içi ekonomik ve sosyal yaşamı kökünden dönüştürecek bir çevreci bilinç düzeyini aşılamak üzere aşamalı olarak yeni politikalar hayata geçirmektedir. Hegemonya inşasını sürdürürken hukuki bir çerçeve içerisinde rıza unsurunu araçsallaştıran AB bunu yalnızca birlik içi ile sınırlamamakta, serbest ticaret ilişkisi içerisinde bulunduğu bütün ülkelere ikili ilişkilerinin boyutu ölçüsünde karbonsuzlaşma gündeminin parametrelerini dayatmaktadır. AB bu alanda 2005'ten beri uygulamakta olduğu Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) ve Döngüsel Ekonomi Eylem Planı (DEEP) ile 1 Ekim 2023 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanacak Sınırda Karbon Düzenlemesi Mekanizması (SKDM) gibi normları benimsemeyen ülkeler veya toplulukları kendisi ile iktisadi ve ticari etkileşimden belli bir düzeyde yalıtarak ortaya çıkacak potansiyel refah kaybını ihraç etmeyi tasarlamaktadır. Yüzeysel anlamıyla geri dönüşümden ibaret olarak düşünülen DEEP özünde üretim, tasarım, tüketim, bakım, onarım, geri dönüşüm gibi süreçlerde doğada bırakılan karbon ayak izini azaltmayı hedefleyen kapsamlı bir plan olarak SKDM ile bir bütün oluşturmaktadır.[160] Neo-Gramşiyan terimlerle ifade edilecek olursa Ahlaki bir reform doğrultusunda entelektüelleri ve kitleleri tarihsel bir blokta bir araya getirmeyi hedefleyen bu uygulamalar, AB'nin praksis felsefesinin unsurlarıdır. Bu doğrultuda AYM için neo-Gramşiyan hegemonyanın çevreci bir izdüşümü yakıştırması yapılabilir.

AYM'ye giden sürecin dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Avrupa bütünleşmesini kısaca irdelemek gerekir. Modern ve kurumsal temellerde Avrupa'nın bütünleşmesi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlamıştır. Avrupalı siyasal seçkinler ABD'nin mali ve teknik yardımları ile Batı Avrupa'yı yeni kurgulanan uluslararası ekonomik sisteme dahil edebilmek için bu tür bir entegrasyon faaliyetinin zorunlu olduğunu anlamışlardır. Bu suretle ilk olarak Almanya ile Fransa arasındaki çatışma durumunu sona erdirmeyi amaçlayan bu bütünleşme hareketi yeni işlevselci bir bakış açısıyla ilk yıllarında önemli bir mesafe kat etmiştir. Avrupa bütünleşmesi, zaman içerisinde başka Avrupa ülkelerini kapsayacak biçimde ve ortak pazar, ortak para birimi vb. adımlar ile gelişimini sürdürmüştür. Böylece adım adım modern zamanların ilk ve tek uluslarüstü yapısı AB ortaya çıkmıştır. Her ne kadar siyasal

[160] Aşıcı, s.17; DEEP, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en

anlamda bir takım aksaklıklar yaşıyor olsa da AB, Avrupalıların yaşamının hemen her alanına nüfuz etmiş; böylece ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel temellerde ortak bir Avrupalılık bilinci ve kimliğinin oluşumuna büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.[161]

Temellerinin atıldığı ilk günden itibaren AB, çevresel tahribat ve iklim krizi ile mücadele konularında dünya ortalamasının çok üzerinde bir yaklaşım içerisinde olmuş; hayata geçirdiği çevre dostu uygulamalar ile çevrenin korunması ve rehabilitasyonuna yönelik öncü bir duruş sergileyerek bu alanda adeta uluslararası lider konumuna yerleşmiştir. Bu noktada, AB'nin doğrudan ya da dolaylı biçimde çevre konusunda Tek Avrupa Senedi sonrası süreçte oluşturduğu mevzuat, strateji ve planların yanı sıra uygulama sahasının genişliği de dikkat çekicidir. AB'nin çevre politikasının gelişiminde, 1973'ten beri hazırlanan *Çevre Eylem Programları* hayli etkili olmuştur. Çevre politikaları 1992'deki *Maastricht Anlaşması* ile birlikte Birliğin politikalarından birine dönüştürülmüştür. Bu politikanın temel ilkeleri arasında *kirleten öder*, *bütünleyicilik*, *yüksek seviyede koruma*, *kaynakta önleme*, *önleyicilik* ve *ihtiyat* başlıkları yer almaktadır.[162] 1994'te çevre ile ilgili bağımsız ve güvenilir bilgiler vermekle yükümlü *Avrupa Çevre Ajansı* faaliyetlerine başlamıştır. 1980'lerde uluslararası örgütlerin gündemine oturan sürdürülebilirlik kavramının yetersizliğinin anlaşılması üzerine 2000'li yıllardan itibaren döngüsel ekonomi ve yeşil büyüme kavramları çevre politikalarını şekillendirmek üzere uluslararası terminolojiye dahil edilmiştir. Bu doğrultuda AB, üye ülke vatandaşlarına daha nitelikli bir yaşam sunmak üzere düşük karbon ekonomisine geçiş ve yeşil büyüme amacıyla kendi iç mevzuatında bir takım önemli adımlar atmaktadır. Üyeleri arasında çevre hassasiyetleri ve sorumlulukların üstlenilmesi konusunda bir takım farklılıkları olmakla birlikte AB çevre ile bağlantılı enerji, ticaret, finans, ulaştırma vb. alanlarda birliğe aday ülkeler ve komşuları ile işbirliğini geliştirmeye devam etmektedir. Nitekim adil rekabetçi bir ortamda ortak pazarın geliştirilmesi ihtiyacı, birlik düzeyinde ortak bir çevre politikası inşa etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu anlamda Türkiye, AB'nin birçok alanda olduğu gibi çevreye yönelik politika ve uygulamalarından etkilenen ülkelerin başında gelmektedir.[163]

---

[161] Burak Erdenir, *Türkiye-Avrupa Bütünleşmesi: Kimlik ve Kültür Unsurları*, İstanbul 2013, s.25.
[162] 27'nci Fasıl - Çevre, (t.y.), Erişim: 10 Haziran 2023, https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html
[163] İzci, s.409.

Esasen Türkiye'de çevrecilik ve yeşil hareket, 12 Eylül 1980 ihtilali sonrasında Türkiye'de beliren liberal ortamda neredeyse tamamen batıdan ithal edilmiş ve çevreci ideoloji genel itibarıyla uluslararası çevre rejimine paralel bir gelişme göstermiştir. Türkiye'deki ilk *Yeşiller Partisi* 80'lerin sonunda kurulmuştur. Bu partinin öncülüğünde Aliağa Termik Santraline karşı Türkiye'nin o zamana kadarki en büyük çevreci eylemi gerçekleştirilmiş, bundan birkaç gün sonra iktidardaki ANAP hükümeti "çevrecilerin baskıları nedeniyle" projeden vazgeçildiğini duyurmuştur.[164] Daha sonra Bergama'daki altın madenine karşı 12 yıllık bir kampanya yürütülmüş ve bu kampanyalar yeşillerin Türk toplumunun özellikle bir bölümü içerisinde saygınlık kazanmasını sağlamıştır. Yeşil muhalefet sonraki yıllarda çevresel, sosyal ve kültürel anlamda olası olumsuz etkileri nedeniyle nükleer, termik ve hidroelektrik enerji santrallerine, bunun yanı sıra siyanürle altın madenciliğine karşı kampanyalarını yoğunlaştırmıştır. Temelde yöresel korumacılar ile ulusal düzeyde çevreciler başta olmak üzere ülkedeki yeşil muhalefeti konsolide eden bu eylemler Türkiye'de iklim adaletini talep eden çevrecilerin tabanının oluşumunu sağlamıştır. Bu dönemde artık yerli çevreci literatür de ciddi bir birikim göstermeye başlamıştır. 2000'lere gelindiğinde Türkiye'de kendini otorite karşıtı (özgürlükçü) solda tanımlayan bütün siyasal örgütlenmeler çevreciliği istisnasız ve geri dönülmez biçimde temel bir politika olarak sahiplenmek zorunda kalmıştır.[165]

Küresel iklim krizi ile mücadele kapsamında Türkiye 24 Mayıs 2004 yılında BMİDÇS'ye dahil olmuş; imzacı taraflarından olduğu PİA'yı da 2021 yılında onaylamış ve bu süreçte 2053 yılı için karbonsuzlaşma hedeflerini ilan etmiştir. Ardından 15 Kasım 2022 tarihinde düzenlenen COP27'de 2030 yılı itibarıyla %41 oranında "artıştan azaltım" öngören NDC'sini açıklamış, böylece uluslararası çevre rejiminin güncel gidişatına uyum sağlamıştır. Bununla da yetinmemiş, yalnızca birkaç ay sonra 13 Nisan 2023 tarihinde güncellenmiş NDC'sini BM Sekretaryasına sunmuştur. Yine de Türkiye bu taahhütleri yeterli bulmamakta ve AB'nin attığı

[164] Türkiye'nin İlk Büyük Çevre Zaferi - Aliağa Termik Santrali, (t.y.), Erişim: 15 Haziran 2023, https://yesilgazete.org/turkiyenin-ilk-buyuk-cevre-zaferi-aliaga-termik-santrali-fotograf-galeri/
[165] Tanıl Bora, *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul 2017, s.708-710.

adımlarla kalıcı bir uyum sağlamak üzere çalışmalarına devam etmektedir.[166] Bunda AB ile Türkiye arasında 31 Aralık 1995 tarihinden beri yürürlükte olan Gümrük Birliği büyük rol oynamaktadır. Sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan bu ticari bütünleşme adımı yalnızca Türkiye için değil, aynı zamanda AB'nin birlik üyesi olmayan bir ülkeyle yaptığı ilk önemli gümrük birliğidir. Bu adımla iki taraf arasındaki ticaret hacmi yıllar içerisinde hızla artış göstermiştir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye mal ticareti bağlamında -birlik üyeleri arasındaki ticaret hariç tutulduğunda- %3,3 pay ile AB'nin 6'ncı en büyük ticaret ortağı haline gelirken, 196,4 milyar dolar ticaret hacmiyle AB Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmayı sürdürmektedir.[167]

Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin yalnızca derinleşmesine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin kalkınmasına ve dışa açılmasına da destek olmuştur. İklim krizi ile mücadelede AB tarafından yeşil büyüme stratejisi olarak ilan edilen çığır açıcı nitelikteki AYM kapsamında aşamalı olarak hayata geçirilecek olan SKDM ve DEEP, ihracatının neredeyse yarısını AB'ye gerçekleştiren Türkiye için bir takım ev ödevlerini zorunlu kılmaktadır. Zira 2050 yılı itibarıyla karbonsuzlaşmayı hedefleyen ve SKDM yoluyla karbon vergilendirme sistemini ticari paydaşlarına aktarmayı hedefleyen AB'nin 3 yıllık geçiş süreci akabinde 2026 yılından itibaren bu alanda güçlü mali yaptırımlara başlayacak olması başta Türkiye olmak üzere AB'nin bütün diğer ticari ve finansal ortaklarını ciddi anlamda dönüşüme zorlamaktadır.[168] Kendi iç üreticisini ve pazarını doğaya saygılı bir ekonomi modeli olarak devrimci biçimde yeniden kurgulayan AB'ye ihracat yapmak isteyen ülkeler karbon vergisi adı altında yeni bir tür gümrük vergisi ile karşılaşacak olup bu durum Türkiye'yi doğrudan ve önlem alınmadığı takdirde her geçen gün artan şiddette etkileyecektir. Bir diğer ifadeyle, AB ve karbon vergisi uygulayacak diğer ülke ve ülke grupları ile ticarette standartların yükselmesi nedeniyle maliyetler artarken fiyat avantajı kaybolmaktadır. Bu duruma uyum sağlanmaması halinde Türkiye'nin AB pazarını kaybetmesi riski gündeme gelecektir. 2022 yılı

[166] Yeşil Mutabakat, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/genel-bilgi

[167] AB-Türkiye Ticarî İlişkileri, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/turkiye_en, https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi

[168] Aşıcı, s.16; Murat Küçük, "İhracatın anahtarı yeşil dönüşüme uyum ve sürdürülebilir üretim", *Nasıl Bir Ekonomi - Yeşil Ekonomi & Sürdürülebilirlik Sektör Eki* (Mayıs 2022).

itibarıyla ihracatımızda ilk beş ülkeden üçünün AB üyesi olması da dikkate alındığında, ihracata dayalı bir büyüme modelini esas alan Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı tehdidi göz ardı etmesi imkânsız hale gelmektedir. Bu noktada Türkiye'de akademi ve uluslararası örgütler ile STK'ların haricinde iş dünyası ile iç içe olan kamu kurumlarının ortaya koyduğu faaliyetler önem kazanmaktadır. Bu alandaki en önemli gelişmelerden biri olarak Türkiye'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı Eylem Planına (AYMEP) ilişkin Cumhurbaşkanlığı Genelgesi 16 Temmuz 2021 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.[169] Bundan birkaç ay sonra 7 Ekim 2021 tarihinde Türkiye, PİA'yı onaylamıştır.[170] Bundan çok kısa bir süre sonra 29 Ekim 2021 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığının adı, iklim değişikliğinden sorumlu Daire Başkanlığının statüsü yükseltilerek "Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı"na dönüştürülmüştür.[171] Adı geçen Bakanlık tarafından 21-25 Şubat 2022 tarihleri arasında Türkiye'nin iklim değişikliğinden en çok etkilenen illerinden Konya'da düzenlenen 1'inci İklim Şurası kapsamında iklim değişikliğiyle mücadelede 2053 net sıfır salınım ve yeşil kalkınma hedefleri doğrultusunda 217 karar alınmıştır.[172] Yine, 20 Nisan 2023 tarihinde yürürlüğe koyulan 7108 Sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Cumhurbaşkanı Kararı" ile yeşil ve dijital dönüşüme destek programları kapsamındaki yatırımların devlet tarafından öncelikli olarak destekleneceği ilan edilmiştir.[173] Ayrıca Türkiye'nin 2024 yılı itibarıyla "Ulusal ETS" pilot uygulamasını başlatması öngörülmektedir.[174]

Kamunun attığı adımların yanı sıra Türk özel sektörünün çatı kuruluşları da ufukta beliren bu girişimi alternatif bir kalkınma programından daha çok yeni bir ticari korumacılık girişimi olarak görmekte, dolayısıyla bu tehdit karşısında bir takım önlemler alınmasını istemektedir.[175] Yine bu kuruluşlar, karşı karşıya olunan tehdide

[169] AYMEP, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://ticaret.gov.tr/haberler/yesil-mutabakat-eylem-plani-yayimlandi
[170] Paris Anlaşması, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://www.mfa.gov.tr/paris-anlasmasi.tr.mfa
[171] Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı - Tarihçe, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012
[172] 1'inci İklim Şurası, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://iklimsurasi.gov.tr/
[173] Resmî Gazete, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/04/20230420-26.pdf
[174] Sanayide Yeşil Dönüşüm Semineri, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://csb.gov.tr/bakan-murat-kurum-sanayide-yesil-donusum-seminerine-katildi-bakanlik-faaliyetleri-37326
[175] Aşıcı, s.18.

ilişkin yüksek farkındalık içerisinde olduklarını teyit edercesine AYM'ye uyuma yönelik olarak son dönemde ciddi çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu anlamda Türkiye'nin ihracatının çatı kuruluşu olan Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) ile Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme görevini ifa eden Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) AYM'ye uyum konusunda ilk adımları atan özel sektör kuruluşları olmuşlardır. TİM ilk aşamada, DTÖ Başkanlık Programı ile İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin desteğiyle Türkiye'deki 27 ihracatçı sektörü kapsayacak şekilde *Enerji Yoğun, Kaynak Yoğun* ve *Tarım Sektör* ana gruplandırması ile 2020'nin son çeyreğinde "AYM Farkındalık Toplantıları" düzenlemiş; 2022 yılı ortalarından itibaren de bağlı ihracatçı birlikleri ile sektörel sürdürebilirlik eylem planlarını kamuoyu ile paylaşmaya başlamıştır.[176] DEİK ise "Sanayide Yeşil Dönüşümün Desteklenmesi Projesi" sayesinde Ticaret Bakanlığı öncülüğünde ortaya koyulan AYMEP'i desteklemek üzere Türk sanayicilerine yeşil dönüşüm konusunda yol gösterici bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda DEİK, AYM kapsamında Türkiye'nin sanayi stratejisinin yönetişimine yönelik bir öneri paketi ortaya koymuştur.[177] Ayrıca TÜSİAD 2020 yılında sektörlerinin öncü ihracatçılarının da desteğiyle AYM'ye uyum konusunda bir ekonometrik analizin ve ekonomik büyüme senaryolarının yer aldığı kapsamlı bir "Yeni İklim Rejimi" Raporu yayımlamıştır.[178]

AYM'ye uyuma yönelik çalışmalar bölgesel olarak da tüm hızıyla devam etmektedir. Bu çalışmalardan biri Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) tarafından 2021 Eylül ayında yayımlanmıştır. Oda üyesi şirketlere hitaben basılan *Yeşil Sanayi Rehberi* adlı kitapçığının sloganının "(AYM'ye) Uyum sağlamayan ihracat yapamayacak" şeklinde olması, Türk ihracatının sürdürülebilirliği ve AB pazarına ihracatın sağlıklı biçimde devamı açısından AYM'ye uyumun kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.[179] Yine, Türkiye'nin ilk üç ihracatçı sektörü arasında yer alan makine sektörünün çatı kuruluşu olarak Türkiye Makine Federasyonu (MAKFED) tarafından 16 Haziran 2022 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Yeşil Makineler, Yeşil Dünya"

[176] TİM Akademi - Sektörel Sürdürülebilirlik Çalışmaları, (t.y.), Erişim: 5 Haziran 2023, https://tim.org.tr/tr/faaliyetlerimiz-tim-akademi-tim-surdurulebilirlik-calismalari-sektorel-eyle
[177] DEİK - *Sanayide Yeşil Dönüşümün Desteklenmesi Projesi - AB'nin Yeni Büyüme Stratejisi "Yeşil Mutabakat" ve Türkiye için Önemi*, İstanbul Mart 2022.; DTÖ Başkanlık Programı, (t.y.), Erişim: 10 Haziran 2023, https://wtochairs.org/about-us
[178] TÜSİAD, Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi Raporu, 2020.
[179] Nuri Azbar, *Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı Penceresinden Yeşil Sanayi Rehberi*, EBSO, İzmir 2021.

mottolu zirvede yeşil dönüşümün bir tercihten öte zorunluluk haline geldiği bir kez daha teyit edilmiş; bunun yanı sıra Türkiye'nin yeşil dönüşümde standartların belirlenmesi sürecinde de yer alması gerektiği hususunun altı çizilmiştir.[180] AYM'ye uyumu değerlendirmeye yönelik olarak Bursa'daki sanayi kuruluşlarının ve ekonomi medyasından temsilcilerin katılımlarıyla düzenlenen "Riskler, Fırsatlar ve Yeşil Mutabakat" adlı panelde, yarım asır önce Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden (MIT) bir grup araştırmacının aynı adlı raporuna atıf yapılırcasına "büyümenin sınırları"na ulaşıldığı, gümrük birliğinin AB'ye ihracatımız için artık yeterli gelmeyeceği, gelinen noktada esas hedefin karbonsuz ekonomiye geçiş olduğu ve ETS'nin AB sınırları dışına taşan sürümü olarak tasarlanan SKDM'ye hazırlıkların bir an önce tamamlanması gerektiği, rekabetçiliğimizin korunması ve geliştirilmesi için yeşil ve dijital teknolojilere yatırımların elzem olduğu, bu doğrultuda Türkiye'nin yeşil dönüşümüne yönelik finansman arayışına ağırlık verilmesi ve elde edilen fonların en isabetli biçimde değerlendirilmesi hususu panelistler tarafından bir kez daha vurgulanmıştır.[181]

Bir serbest piyasa ekonomisi olarak Türkiye'de kapitalizmin geleceği, küresel ve bölgesel ekonomilerdeki gelişmelerden yalıtılmış değildir. Türk iş dünyası her ne kadar çevreye duyarlı ve insanî üretim normlarını rekabetçiliğini koruyabilmek üzere yakın geçmişe kadar geri planda tutmaya çalıştıysa da bu durum günümüzde hızla değişmektedir. Türkiye'nin genel anlamda uluslararası çevre rejimine, özelde ise AB'nin politikaları ile AYM'ye uyum sağlamaya yönelik süreç incelendiğinde öncü adımları AB ile adaylık müzakerelerini yürüten kamusal aktörlerin attığı, özel sektörün ise devletin politikalarına intibak ettiği ve hatta giderek destek olmaya başladığı değerlendirmesini yapmak mümkündür. Bu, Karl Polanyi'nin "Büyük Dönüşüm" adlı eserinde işlediği üzere devletlerin piyasa oluşturmadaki rolünün günümüzde de devam ettiğine dair analizleri pekiştirmektedir. AB ile ticaretin SKDM ve DEEP gibi unsurlarla Gümrük Birliğini boşa çıkararak anlamsızlaştırma olasılığını barındırması, AYM'nin Türk bürokrasisinin adeta çekirdeğine yerleşmesine yol açmıştır.[182]

[180] "Makineciler ihracatta katma değerli büyüme için yeşil dönüşüme odaklandı", *Dünya*, (20 Haziran 2022).
[181] Zehra Oruç, "Yeşil dönüşümden kaçış yok!", *Dünya*, (14 Haziran 2022).
[182] Buğra & Savaşkan, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*, İstanbul 2014, s.252.

Yeşil mutabakata uyum meselesi kamu ve özel sektör ayrımı olmaksızın ticaret, finans ve ekonomi dünyasının bütün paydaşlarının günlük yaşamını tamamen işgal etmiş durumdadır. Akademisyenler ve düşünce kuruluşlarından uzmanlar sağlıklı bir büyümeyi, istihdamı artırmayı sağlayan ekonomi politikasının karbon salınımını azaltıcı yeni teknolojilere geçişi kolaylaştıracak teknolojik dönüşümü sağladığı ölçüde iklim politikası olduğu konusunda önemli araştırmalar ortaya koymaktadır. Bu araştırmalar AB'nin 1990'lardan itibaren düşük karbonlu bir ekonomik büyüme seyri yakalamışken Türkiye'nin 2018'e kadar ekonomik büyümesine paralel biçimde karbon salınımı gerçekleştirdiğini göstermektedir. Ancak bu tarihten sonra temiz yahut yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve yeşil dönüşüme yönelik adımlar sıklaştırılırken büyüme ile karbon salınımı arasındaki ilişki zayıflamaya başlamıştır.[183]

Yeşil mutabakat süreci bu ilişkiyi tersine döndürme konusunda son noktayı koyan bir etki yapmıştır. AYM sayesinde Türk sanayicisi ve iş insanları, tüketim ve kâr odaklı kaynak kullanımını önceleyen doğrusal ekonomi anlayışının, yerini ekoloji ve ekonominin iç içe ele alındığı döngüsel ekonomi yaklaşımına bırakması gerektiği bir döneme girildiğinin açık biçimde farkındadır. Nitekim TÜSİAD'ın yayımladığı "Yeni İklim Rejimi" Raporunun ulaşmış olduğu makroekonomik bulgulardan görüleceği üzere, unsurları kararlılıkla saptanmış bir stratejik dönüşüm çerçevesinde enerji verimliliğini merkezine alan ve finansman imkânlarını yeşil dönüşüm için kullanarak her anlamda karbonsuzlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmeyi öngören bir Yeşil Ekonomik Dönüşüm senaryosu sayesinde gerek milli gelirde, gerekse sera gazı salınımlarında anlamlı iyileştirmelerin sağlanabileceği ortaya çıkmaktadır.[184]

Türkiye'nin AB ile bu denli derin ve bütünleşik bir ticari ve ekonomik işbirliği içerisinde iken gerekli reformları ihmal etmesi halinde ciddi bir milli gelir kaybına uğrayacağı, dahası geleneksel olarak en büyük ticaret ortağını kaybetme riski ile karşılaşacağı bir sır değildir. Örnek vermek gerekirse, otomotiv sektörü ihracatının yaklaşık %80'ini Avrupa ülkelerine gerçekleştiren Türkiye, Avrupa'nın en çok otomotiv ithalatı yaptığı ülke unvanını 2022 yılında Çin'e kaptırmıştır. Bunun temel nedeni, Çin'in elektrikli otomotivlere yaptığı yatırımlar sonucunda bir önceki yıla

[183] Güven Sak, "Bakın şimdi bu hiç olmadı", *Nasıl Bir Ekonomi*, (21 Kasım 2022).
[184] TÜSİAD, s.97.

kıyasla Avrupa pazarına ihracatını iki katına çıkarmasıdır. Bu nedenle 2022'de Türkiye'den Avrupa'ya 8,6 milyar dolarlık otomobil ihracatı yapılırken, Çin'den Avrupa'ya 15,5 milyar dolar değerinde otomobil ihraç edilmiştir. Bu durum, Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin giderek rekabetçiliğini artırdığı otomotiv sanayinin büyümesini sürdürmesine rağmen nispi küresel rekabet gücünün zayıfladığını ortaya koyması bakımından önemlidir.[185] Bu örnekte olduğu gibi diğer sanayi sektörlerinde de AYM'ye tam uyumun gerçekleştirilmesi ve AB'deki çevre ile ilişkili gelişmelere zamanlı biçimde ayak uydurulması halinde Türk sanayi ürünlerinin AB pazarındaki payının artması, bunun yeni yatırımlarla Türkiye'de enerji verimliliğini ve istihdam piyasasını geliştirmesi, fakat daha da önemlisi Türkiye'nin kronikleşen cari açık sorununun giderilmesini desteklemesi olasıdır. Kısacası, sancılı sayılabilecek bu köklü dönüşüm hareketinin başlangıçtaki yatırımların yüksek maliyetine karşın uzun vadede Türkiye'nin genel olarak ekonomik ve sosyal refahına kesin bir katkı yapması öngörülmektedir.

Bu bilinçle Türkiye'de yeşil dönüşüme yönelik olarak ilk etapta yenilenebilir enerji (YEK) yatırımları yaygınlaşmış, daha sonra 2017'de başlatılan "Sıfır Atık" projesinin TİM tarafından ihracatçı sektörlere teşmil edilmesiyle geri dönüşüm ve döngüsel ekonomi kavramları öne çıkmaya başlamıştır. Yerli firmalar, Simon Kuznets'in hipotezinin pratik yetersizliğini onaylarcasına üyesi oldukları birlik ve odaların enerji maliyetleri ve atık yönetimine yönelik uyarı ve önerilerini dikkate almaktadırlar. Bu anlayışla birçok yerli firma, AYM'nin ilanından itibaren özellikle enerji maliyetlerinin yüksekliği ve SKDM'nin olumsuz etkilerinden sıyrılmak üzere çoğu zaman kendi imkânlarıyla fabrikaların çatılarına ve üretim tesislerine ciddi miktarda güneş enerjisi yatırımı yapmış; şirket bünyesinde döngüsellik ile verimliliğe idari birimler oluşturmuşlardır.[186] Diğer yandan yurt çapında su ve enerji kaynaklarının verimli kullanımından karbonsuz üretime kadar uzanan yelpazede 2020 yılında T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Dünya Bankası Grubu tarafından *Türkiye Yeşil Organize Sanayi Bölgeleri Projesi* başlatılmıştır. Bu doğrultuda karbon salınımının yoğun olduğu, aynı zamanda AB'ye ciddi bir ihracatımızın da bulunduğu otomotiv, kimyevi

[185] Aysel Yücel, "Otomotivci AB'ye ihracat liderliğini Çin'e kaptırdı!", *Nasıl Bir Ekonomi*, (17 Nisan 2023).
[186] Azbar, s.58; Merve Yiğitcan, "İhracatçılar sınırda karbon uygulamasında netlik bekliyor", *Nasıl Bir Ekonomi*, (21 Aralık 2022).

maddeler, demir-çelik, tekstil, cam, plastik, kâğıt vb. endüstrilerde yeşil dönüşüm yatırımları hız kazanmıştır. Türkiye'nin genel anlamda iklim hedeflerini ve AYM'ye uyum sürecini gerçekleştirmesini teşvik edici bir unsur olarak son dönemde iş dünyası örgütleri tarafından ödül mekanizmaları da devreye alınmıştır. Bu çerçevede İstanbul Sanayi Odası (İSO), geçmiş yıllarda enerji verimliliği ve çevre ödülleri verirken son yıllarda bu etkinliğin adında değişikliğe giderek artık *"İSO - Yeşil Dönüşüm Ödülleri"*ni vermeye başlamıştır. Bu yıl 18'incisi düzenlenen ödül töreninde söz alan İSO Başkanı Erdal Bahçıvan, ödül töreninde yeşil ekonomi ve sürdürülebilirlik için artık kaybedecek vakit kalmadığına dikkat çekerken, Cumhuriyetimizin 100'üncü yılında karbonsuzlaşma yolculuğunda sanayi firmalarının daha kısa sürede temiz üretime geçişini destekleyecek her türlü politika ve teşvik mekanizmasının hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[187]

Artan iklim felaketlerinin yarattığı iktisadi ve toplumsal sorunlar, toplumu oluşturan bütün ögelerde çevreye yönelik farkındalığın gelişmesine, aynı ölçüde siyasal ve ekonomik anlamda daha isabetli adımların atılması beklentisinin oluşumuna sebep olmaktadır. Normalde Türkiye'deki çevreci hareket dünyadaki eğilimlere paralel biçimde biçimlenirken, kimi zaman kanunsuz ve aşırıcı faaliyetleri ile hükümetlerin tepkisini çeken ulusal çapta eylemciler ve mahalli çevre sorunlarına özgü tepkiler veren korumacılar ile ortak kamusal faydayı hedefleyen çevresel adalet savunucuları gibi grupların bir araya gelmesiyle büyümeyi sürdürmüştür. Bununla birlikte, bu gruplar arasına Türkiye özelinde 2019'dan itibaren sanayi sektörü temsilcileri ve iş insanları da bir toplumsal grup olarak eklemlenmiş gibidir.[188] AYM'nin itici gücü sayesinde Türkiye'de iklim adaleti ile iklim yönetişimi savunucuları ortak bir zeminde buluşmuştur. Türk iş insanları, her ne kadar ekonomi ile bağlantılı olsa da çevre konularında geçiş süreçleri, yeşil finansmana erişim vb. spesifik hususları dile getiren, kamuoyunun dikkatini çeken ve -çoğunlukla pazar kaybı kaygısı ile- bürokrasiden taleplerde bulunan çevreci çıkar grupları arasına yerleşmektedir. Türk sanayi sektörü maliyet ve diğer külfetlerden kaçınarak ekseriyetle 20 yıl öncesine kadar çevresel tahribata rağmen büyüme istemiyle koşarken önce AB'ye üyelik sürecinin başlaması,

[187] İstanbul Sanayi Odası Yeşil Dönüşüm Ödülleri, (t.y.), Erişim: 13 Haziran 2023, https://www.iso.org.tr/haberler/meclis-konusmasi/2023-iso-yesil-donusum-odulleri-nisan-ayi-meclisinde-sahiplerini-buldu/
[188] Rosenberg, s.112-113.

şimdi de AYM'ye uyum gayesiyle yeşil dönüşümünü gerçekleştirmek amacıyla maliyetlerini hafifletmek için yeşil finansman ihtiyacını her fırsatta öne sürmektedir. Söylem düzeyinde de olsa çevreci aktörler arasına katılan Türk iş dünyası için çevrenin tahribatının getireceği maliyet, küresel piyasalardaki iş ortakları tarafından yalıtılma kaygısının yanında oldukça hafif kalmaktadır. Diğer yandan, AYM'ye uyum bağlamında gerçekleştirilecek yeşil sanayi devriminin Türkiye'nin ekonomik anlamda sınıf atlamasını sağlayarak çağdaş uygarlık düzeyini belirleyici ülkeler takımı arasına yerleşmesine ön ayak olması hayli mümkündür.[189] Her koşulda Türkiye'nin çıkarına olacak bu yeşil dönüşüm doğrultusunda AYM'ye uyumun Türk iş dünyasının amentüsü haline gelmesi şaşırtıcı değildir.

Gelişmiş batıda geliştirilen yeşil yeni mutabakat stratejileri, özünde Neo-Gramşiyan tarzda bir hegemonyanın yeniden üretiminden başka bir şey değildir. AYM özelinde AB ile Türkiye arasındaki ilişki de rıza ve zorlama kapasitesi bakımından neo-Gramşiyan bir hegemonya örneğidir. Macchiavelli'nin sentor adıyla tanımladığı canavar, AYM bağlamında AB'nin bizzat kendisidir. AB'nin siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatıyla Kopenhag'da ortaya koyduğu kriterler ile gösterdiği yüzü sentorun insanî ve rızaya dayalı yanını sergilemekte iken, at bedenine sahip boyutu karbon vergisi gibi kısıtlayıcı ve zorlayıcı uygulamaları yansıtmakta olup, AB bu iki boyutuyla Türkiye üzerinde hegemonyasını pekiştirmektedir. AB'de iş çevreleri ile onu destekleyecek Avrupa Komisyonunun birlikte hareket etmesi sayesindedir ki AYM'nin hegemonik kapasitesi kısa zamanda büyük bir mevzi kazanmıştır. Buna paralel olarak, bir zamanların marjinal bir hareketi olarak çevrecilik, hızla yayılan bir dalga ile kronik cari açık sorunu ile mücadele eden ve bundan çıkışı ihracata dayalı büyüme stratejisinde gören Türkiye'de gündelik yaşamın kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiştir.

Öte yandan, döngüsel ekonomiye geçişin tamamlanmasına ilişkin uluslararası çerçevenin yapısındaki dinamizm, AB'nin AYM ile ortaya koyduğu dinamizmden daha güçlü değildir. Kuşkusuz bu dinamizmi AB'nin ilan ettiği aşamalı ve cesur hedeflerinden, ayrıca SKDM kurgusunun kapsamı ve karmaşıklığından anlamak

[189] Aşıcı, s.21.

mümkündür. Bu anlamda Türkiye'nin AYM'ye uyum çabaları, haliyle uluslararası çevre rejimi ile uyum anlamına gelecektir. Genç ve dinamik nüfusuyla Türkiye, AB pazarı için önemli bir ortak konumundadır. Bu çerçevede Türkiye'nin yeşil ve dijital dönüşümünü gerçekleştirmesi hegemonyaya boyun eğmesine yol açarken bir anlamda onun alınan kararlarda söz sahibi bir öge haline gelmesinin önünü de açabilecektir. Dolayısıyla, dönüşüme zorlayıcı yanı ağır bassa da ittirici bir güç olarak AYM'nin Türk ekonomisinin çevreci dönüşümü için bir fırsat olduğu değerlendirilmelidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih boyunca doğal çevre üzerinde kurduğu egemenlik ile uygarlığı daha ileri noktaya taşıyan insanoğlu, sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan üretim kapasitesini doğrusal ekonomi anlayışı ve fosil yakıt kullanımıyla birlikte değerlendirerek yeryüzünde telafisi giderek zorlaşan bir hasar bırakmaya başlamıştır. Bu durum yaklaşık son elli yıldır canlı yaşamını bütünüyle daha fazla tehdit etmektedir. Uluslararası çevre rejiminin temelleri bu tehdit ortamının kesinlik kazanmasıyla atılmıştır. İklim değişikliğinin her geçen gün artan şiddetine paralel olarak akademi ve uluslararası örgütlerin çalışmaları yoğunlaşmış, krizle mücadeleye yönelik atılan adımlar da ciddiyet ve derinlik kazanmıştır.

Gelinen noktada iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik politika ve stratejiler, insan merkezciliğin ve kapitalizmin sürdürülemez yanlarının giderilmesine yoğunlaşmakta, mevcut üretim ve tüketim ilişkilerinin sürdürülebilir, çevre dostu, yenilenebilir ve döngüsel temellerde yeniden kurgulanmasına odaklanmaktadır.

Tarihin hangi dönemine yönelik olursa olsun, sistematik bir çalışma yapmak için siyaset biliminden türeyen bir disiplin olarak Uİ bünyesindeki kuramsal altyapıya gerek duyulacaktır. Bu bağlamda, Uİ disiplini altında şimdiye kadar daha çok ana akım kuramlar çerçevesinde ele alınan çevreci hareketlerin eleştirel teori altında neo-Gramşiyan yaklaşım ile analizinin iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik literatürde önemli bir boşluğun doldurulmasına yardımcı olmakla kalmayıp, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için dünyayı kavrama konusunda hiç şüphesiz ufuk açıcı bir etkisi olacaktır.

Öte yandan, bir ideoloji olarak Çevrecilik ile neo-Gramşiyanizm, çağdaş kapitalizmin iktisadi süreçleri ile toplumsal güç ilişkilerini değerlendirmeleri bakımından ortak yanlara sahiptir. Bu anlamda, son yarım yüzyılda etkisi giderek artan ve gelinen noktada bütün insanlığın yaşamını istisnasız biçimde olumsuz etkileyen küresel iklim değişikliğini kontrol altına almak amacıyla oluşturulan uluslararası çevre rejiminin neo-Gramşiyan hegemonya kavramı etrafında gelişimini incelemek mümkündür. Bu bağlamda, bir zamanlar kapitalizmin kurtarılmasına aracı olan yeni mutabakat

stratejilerinden esinlenerek iklim krizi ile mücadelede de başarılı olabileceği düşüncesiyle gelişmiş batı tarafından hayata geçirilen yeşil mutabakat stratejileri, esas itibarıyla neo-Gramşiyan hegemonya örnekleridir. Buna bölgesel düzeyde, AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği ve adaylık statüsü doğrultusunda tesis edilen ortaklık ilişkisi de dahil olup 2019 yılından itibaren hegemonya aracı olarak AYM de eklenmiştir.

Bugün itibarıyla doğa ananın verdiği bu fiziksel tepkiye kulak asmama eşiği çoktan geçilmiştir. Sınırları aşan bu küresel krize karşın işbirliğine yol açan bütün seçenekleri vakitlice değerlendirmek, bunu yaparken devletlerin gelişmişliği ve tarihsel sorumlulukları ölçüsünde hakkaniyetli bir yükümlülük bölüşümüne dikkat etmek şarttır. Farklı toplumsal grupların bireysel özelliklerini dikkate alan en geniş çapta bir uzlaşma durumunda, tahribatın asgari düzeye indirilebileceği ve başarı şansının daha yüksek olacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Alper, "1968'in Ürünü Olarak Çevreci, Ekolojist ve Yeşil Hareketler", *Toplumsal Tarih Dergisi* Sayı:293 - '68 Özel Sayısı, Tarih Vakfı, İstanbul, Mayıs 2018, s.52-57.

ALTUNOK, Ebru & ALTUNOK, Ahmet Erhan, "AB İklim Değişikliği Politikaları", *Denetişim Dergisi* Sayı:2013/12, s.45-55, Ankara 2013.

ARI, Tayyar, "Uluslararası İlişkiler Teorileri - Çatışma, Hegemonya, İşbirliği", 5. Basım, MKM Yayıncılık, Bursa, Ekim 2008.

AŞICI, Ahmet Atıl, "Türkiye'nin Yeşil Ekonomi Yolculuğu ve İklim Hedefleri", Erdoğan Burak EZEROĞLU (Ed.), *Türkiye'de Yeşil Ekonomi - Dönüşüm İçin Bir Yol Haritası*, İçinde (s.14-24), İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul 2023.

AZBAR, Nuri, *Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı Penceresinden Yeşil Sanayi Rehberi*, Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO), İzmir 2021.

BOOKCHIN, Murray, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017a.

BOOKCHIN, Murray, *Modern Kriz*, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017b.

BORA, Tanıl, *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2017.

BROWN, Lester R., *Eco-Economy: Building an Economy for the Earth*, 1st Ed., Earth Policy Institute, W. W. Norton & Co., New York 2001.

BUĞRA, Ayşe & SAVAŞKAN, Osman, *Türkiye'de Yeni Kapitalizm - Siyaset, Din ve İş Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

CHASEK, Pamela S. & DOWNIE, David Leonard & BROWN Janet Welsh, "Global Environmental Politics", *(Ch. 3, The Development of Environmental Regimes: Eleven Case Studies)*, 4th ed., Westview Press, Colorado 2006, p.115-128.

COLE, Daniel H., "Marxism and the Failure of Environmental Protection in Eastern Europe and the U.S.S.R.", *Articles by Maurer Faculty* 2101, Bloomington 1993, s.35-72.

COX, Robert W., "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", *Millenium: Journal of International Studies*, LSE, Vol.12, No.2, 1983, s.162-175.

ÇİFTÇİ, Abdulgaffar, "Çevre Sorunları ve Liberalizm", *Econder International Academic Journal, 4 (2)*, s. 462-478, Erişim tarihi: 25 Şubat 2023, https://dergipark.org.tr/tr/pub/econder/issue/57015/781703

DALBY, Simon, "Environment and International Politics: Linking Humanity and Nature", *E-IR*, May 23, 2016, s.1-11, Erişim tarihi: 18 Mart 2022, https://www.e-ir.info/2016/05/23/environment-and-international-politics-linking-humanity-and-nature/

DEİK, *Sanayide Yeşil Dönüşümün Desteklenmesi Projesi - AB'nin Yeni Büyüme Stratejisi "Yeşil Mutabakat" ve Türkiye için Önemi*, İstanbul Mart 2022.

DUNNE, Tim, "Liberalism", John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (Ed.), *The Globalization of World Politics - An Introduction to International Relations 4e*, İçinde (s.108-122), Oxford University Press, New York 2008.

DYER, Hugh C., "Introducing Green Theory in International Relations", *E-IR*, Jan 7, 2018, s.1-5, Erişim tarihi: 16 Mart 2022, https://www.e-ir.info/2018/01/07/green-theory-in-international-relations/

EUROPEAN COMMISSION, *White Paper on the Future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, 2017.

ERDENİR, Burak, "Türkiye-Avrupa Bütünleşmesi: Kimlik ve Kültür Unsurları", Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe (Ed.), *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, İçinde (s.5-25), Turhan Kitabevi, Ankara 2005.

HARDT, Michael & NEGRI, Antonio, *İmparatorluk*, Ayrıntı Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2012.

HARRISON, Kevin & BOYD, Tony, *Understanding Political Ideas and Movements*, Manchester University Press, Manchester 2003.

HEFFRON, Daniel, *What do realists think about climate change?*, Centre for Geopolitics & Security in Realism Studies (CGSRS), London 2015.

HOBDEN, Stephen & JONES, Richard Wyn, "Marxist theories of international relations", John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (Ed.), *The Globalization of World Politics - An Introduction to International Relations 4e*, İçinde (s.144-157), Oxford University Press, New York 2008.

İNMEZ, İlker & TURGAY, Feyza, "Yeşil Hareket ve Sosyal Politika", Doğa Başar SARIİPEK & Aslı GÜLEÇ TAŞDEMİR (ed.), *İdeoloji ve Sosyal Politika*, İçinde (2'nci Bölüm), Umuttepe Yayınları, 1'inci Baskı, İstanbul 2017.

İZCİ, Rana, "Çevre Politikası", Belgin Akçay & Sinem Akgül Açıkmeşe (Ed.), *Yarım Asrın Ardından Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri*, İçinde (s.407-426), Turhan Kitabevi, Ankara 2005.

JACKSON, Robert H., SØRENSEN, Georg, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. 5th ed., Oxford University Press, New York 2007.

KİRAZ, Sami, "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20/2, 2018, s. 417-440.

KURTZ, Reed Michael, *Climate Change and the Ecology of the Political: Crisis, Hegemony, and the Struggle for Climate Justice*, PhD Thesis, Ohio State University, 2019.

MASTINI, Riccardo & KALLIS, Giorgos & HICKEL, Jason, "A Green New Deal without growth?", Elsevier B.V., *Ecological Economics*, 179 (106832), 2021.

MAYO, Peter, "Antonio Gramsci and his Relevance for the Education of Adults", *Educational Philosophy and Theory*, Vol. 40, No. 3, 2008, s.418-435.

MORAVCSIK, Andrew, "Liberalism and International Relations Theory", *Center for International Affairs*, Harvard University, Paper No. 92-6, Cambridge 1992.

MEARSHEIMER, John, "Structural Realism", Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, (Ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversities*, İçinde (s.77-93), 3rd Edition, Oxford University Press, New York 2013.

MEARSHEIMER, John, "Can China Rise Peacefully?" *National Interest*, 25 October 2014, Erişim tarihi: 13 Ocak 2023, http://nationalinterest.org/commentary/can-china-rise-peacefully-10204

NEUSTEURER, David, "The Concept of Green Economy and Its Role in Hegemonic Neoliberal Capitalism", *Socijalna Ekologija*, Vol. 25, No. 3, Zagreb January 2016, s. 311-324.

ÖZÇELİK, Sezai, "Neorealist and Neo-Gramscian Hegemony in International Relations and conflict Resolution During the 1990's", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2005, Sayı: 1, s. 88-114.

ÖZEL ÖZCAN, Merve Suna, "Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2019, s.49-62. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/49941/

PATERSON, Matthew. "Theoretical Perspectives on International Environmental Politics", M.M. Betsill, K. Hochstetler, D. Stevis, (Ed.) *Advances in International Environmental Politics*, İçinde (s.45-77), Palgrave Macmillan, London, 2014, https://doi.org/10.1057/9781137338976_3

RODRIK, Dani, *the Globalization Paradox Democracy and the Future of the World Economy*, W. W. Norton & Company, New York & London 2011.

ROBERTS, Jason, "Political Ecology", *Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, 2020, https://doi.org/10.29164/20polieco

ROSENBERG, Mike, *Strategy and Sustainability: A Hardnosed and Clear-Eyed Approach to Environmental Sustainability For Business*, IESE Business Collection, Palgrave Macmillan, London 2015.

ROUSSOPOULOS, Dimitri, *Politik Ekoloji - İklim Krizi ve Yeni Toplumsal Gündem*, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2017.

SAMPER, Juan Antonio & SCHOKLING, Amanda & ISLAR, Mine, "Climate Politics in Green Deals: Exposing the Political Frontiers of the European Green Deal", *Politics and Governance* Vol. 9, Issue 2, Pages 8-16, Lund University Centre for Sustainability Studies, Lund 2021.

TUNA, Muammer, *Çevre Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2012.

TÜSİAD, *Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi* Raporu, 2020, Erişim tarihi: 10 Haziran 2023, https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-i-klim-rejimi-raporu

VINCENT, Andrew, "Liberalism and the Environment", *Environmental Values*, Vol. 7, No. 4, s. Pages 443-459, White Horse Press, Cambridge, November 1998.

WINKLER, Harald, "Towards a Theory of Just Transition: A Neo-Gramscian Understanding of How to Shift Development Pathways to Zero Poverty and Zero Carbon", *Energy Research & Social Science (ERSS)* Vol. 20, Elsevier Ltd. 2020.

WOODFIN, Rupert & ZARATE, Oscar, *Marksizm*, Say Yayınları, İstanbul 2018.

WOODHOUSE, Philip, "Environmental Degradation and Sustainability", Tim Allen, Alan Thomas (Ed.), *Poverty and Development into the 21st Century*, İçinde (s.141-162), Oxford University Press, New York 2004.

YURDUPAK, Mustafa Ali, *Farklı Pencerelerden Avrupa Yeşil Mutabakatı*, Linkedin, Erişim tarihi: 28 Mayıs 2023. https://www.linkedin.com/pulse/farkl%25C4%25B1-pencerelerden-avrupa-

ye%25C5%259Fil-mutabakat%25C4%25B1-mustafa-ali-yurdupak/?trackingId=EIauALkrRg6fj6nGx7AJPg%3D%3D

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.earth-policy.org/

https://www.britannica.com/

GAZETELER

Dünya Gazetesi, https://www.dunya.com

Nasıl Bir Ekonomi Gazetesi, https://www.ekonomim.com/

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Hamid Tatcı
Doğum Yeri	Yenimahalle / Ankara
Doğum Tarihi	09.06.1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölüm	Uluslararası İlişkiler

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	2019 YDS (87,5)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	T.C. Ticaret Bakanlığı
Görevi/Pozisyonu	Ticaret Uzmanı / Ticaret Müşaviri
Tecrübe Süresi	10 Yıl / 1 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar	DTÖ - Hizmet Ticareti Kursu (2015)

İLETİŞİM

Adres	Rigillis 26, Atina / Yunanistan
E-mail	htatci@gmail.com